خوێندنەوەیەك بۆ كتێبی (فەرەنسای برسی).. د. شێونم یەحیا

بنتیکت بۆنزی، دکتۆرای لە بواری ئەنترۆپۆلۆژیایی کۆمەڵایەتی وەرگرتووە،لە ساڵی 2023دا کتیبێکی (SEUIL) بڵاوکردۆتەوە بەناوی (فەرەنسای برسی) لە بڵاوکراوەکانی چاپخانەی (448 لاپەڕە لەخۆ دەگرێت.

بیرۆکەی ئەم کارەی (بۆنزی) سەرەتا لەوە سەرچاوەی گرت، کە هەموو ڕۆژێ لەناو شاردا تووشی کەسانێك دەبین، کە لەسەر زەوی دانیشتووە وتابلۆیەکی زۆر سادەی هەڵگرتووە و لەسەری نوسراوە(برسیم). .
خواست لەسەر یارمەتی خۆراک لە ماوەی دە ساڵی ڕابردوودا سێ هێندە زیادی کردووە. ئەستەمە زانیاری ورد هەبێت لەسەر ژمارەی وردی سودمەندان، بە تایبەتی بەهۆی تۆمارکردنی دوو هێندە - بانکە خۆراکییەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە لە ساڵی ٢٠٢٢دا پێشوازییان لە ٢.٤ ملیۆن کەس کردووە بە بەراورد بە ٨٢٠ هەزار کەس لە ساڵی ٢٠١١. شتێک دڵنیایە، نۆ ملیۆن کەس لە ژێر هێڵی هەژاریدا.
ئەم کتێبە باسی گوزەرانی ڕۆژانەی چەندان کەس دەکات، کە نقومبوونە لە وەرگرتنی کۆمەکی خۆراکی بەتایبەتی لە ڕێکخراوی (ریستۆ دوکۆر) کۆمەڵەیەکی قازانج نەویستە بەپێی یاسای ساڵی ١٩٠١ وەک سوودی گشتی ناسراوە، لە فەرەنسا لەلایەن نوکتەچی و ئەکتەر میشێل کۆلۆچی (ناسراو بە کۆلۆش) لە ساڵی ١٩٨٥ دروستکراوە.
ئەم کۆمەڵەیە سەرەتا لە کاتی قەیرانی ساڵی هەشتاکان بەشێوەیەکی کاتی دامەزرا. بۆ کۆمەك کردنی هەژاران و وەڵامدانەوەی هەموو لەناکاوییەکان ، بەڵام لە ماوەی چل ساڵی رابردوودا ئەم کۆمەڵەیە ئەمڕۆ بۆتە دامەزراوەیەکی یەکجار گەورە کە بە دەیان ملیۆن کەس لە فەرەنسا پشتی پێ دەبەستن، بۆ دابینکردنی خۆراکیان، ئامانجی ئەم دامەزراوەیەش بە شێوەیەکی کۆنکرێتی بەرنگاری هەموو ئەم سیستەمە خۆاکیانە دەبێتەوە کە خۆراك بە شکۆوە بۆ تاك دەستەبەر ناکات و ڕێگە بە هەمووان نادات بە شکۆوە نان بخۆن. بۆیە پێان وایە دەبێ هەموو تاکێك بە کەرامەت و شکۆوە خۆراکیان بۆ دابین بکرێت.

بەپێ پێکهاتەکانی وەک ڕێستۆس دو کۆر، توێژەر بێنێدیکت بۆنزی مەزەندە دەکات، ئاژاوەی برسێتی ڕووبدات" وهەروەها ئیدانەی

پەرەسەندنی بازاڕی برسێتی و سیستەمی کشتوکاڵی پیشەسازی دەکات.
ئەنترۆپۆلۆژیست بەنەدیکت بۆنزی بۆ ماوەی پێنج ساڵ خۆی نوقم کرد لە ڕێستۆس دو کۆر بۆ ئەوەی باشتر لە شکستەکانی سیستەمەکە تێبگات،لەم کتێبەدا (بۆنزی) باس لەوە دەکات، ئەگەر لە فەرنسا بژیت ئەگەری ئەوە هەیە ڕۆژێك لە ڕۆژان خۆت لە ناو بارودۆخێکی سەختدا ببینیتەوە.
ڕووخساری هەژاری فرەن. زۆر ڕووداوی ژیان هەن – نەخۆشی، ڕووداوی کار، جیابوونەوە، دەرکردن، مەیخواردنەوە – کە دەمانباتە ناو خولگەیەکەوە کە چاکبوونەوە لێی ئەستەمە. وە کاتێک دووبارە دەکەوینەوە، چیتر هەوڵی هەستانەوە نادەین، هیوادارین تەنیا بۆ ئەمڕۆ بژین..

هەروەها کەسانێک هەن چاوەڕێی وەڵامی مانەوە دەکەن و ناتوانن کار بکەن.سەرنجی چەندین کەسی بەساڵاچوو زیاتر دەدەین کە ناتوانن بەرگەی زیادبوونی تێچوونەکان بگرن. بۆ ئەوەی سەقفێک بەسەر سەریاندا بمێنێتەوە، چیتر پارەیان نییە بۆ خواردن… “تازەهاتووەکان”یش، کرێکارانی هەژارن ناتوانن کار بیکەن. هیچ ڕێگەیەکی دەربازبوونیان نییە، لە کاتێکدا کە هەموو شتێک زیاد دەکات جگە لە داهات. ئەگەر دامەزراوەیەکی وەک ڕێستۆس دو کۆر نەبوایە، تەقینەوەی توندوتیژی و گرژی و ڕەنگە ئاژاوەی برسێتی زۆر ڕوویدایە.
INSEEنوێترین لێکۆڵینەوە لەسەر ئەم بابەتە بڵاوکراوەتەوە و دواین ئاماری کە زۆر مەترسیدار و سوتێنەر ئەویش سنورداکردنی خۆراکە کە چەندین ساڵە فەرەنسا بە دەستیەوە دەناڵێنێ، یەك لەسەرسێ فەرەنسیەکان بەتێری ناتوانن نان بخۆن، ئەم سیستەمە لە کاتێکدا بەردەوام بووە کە تەنێک بەرهەمی خۆراکی قەدەری لەناوچوونە.

نزیکەی چل ساڵ دوای یاسای “کۆلۆش” ، بەپێی ڕاپۆرتی ساڵانەی سێکۆرس کاتۆلیک سەبارەت بە دۆخی هەژاری لە فەرەنسا، هەشت ملیۆن کەسی فەرەنسی هێشتا پێویستیان بە یارمەتی خۆراکی هەیە بۆ ئەوەی بژین. وەک ڕێکارێکی فریاگوزاری دیزاین کراوە، یارمەتییە خۆراکییەکان بەردەوام بوون.
پارادۆکسەکە ئەوەیە کە لە هەمان کاتدا ساڵانە نزیکەی ١٠ ملیۆن تەن خۆراکی بەکارهێنراو لە فەرەنسا بەفیڕۆ دەچێت.

بەنتیکت بۆنزی رەخنە لەو سیستەمە خۆراکیە لە فەرنسا دەگرێت دەڵی “سیستەمی یارمەتی خۆراک توندوتیژە، سیستەمێکی خۆراکی نادادپەروەرانەیە،چونکە بە یەکسانی هەموو وەك یەك ئەم

هاوكاریانەیان بەدەست ناگات، بگرە ئەم كۆمەك و هاوكاریانەی كە دەدرێت بە هەژارانیش توندوتیژییە" پێ وایە هەموو مرۆڤێك مافی خۆراكی هەیە، بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە كە مافی هەڵبژاردنی خۆراكی نەبێ" ئەم سیستەمە خۆراكیە لە فەرنسادایە بازارێكی دروستكردووە كە دەوڵەمەندەكان دەوڵەمەنتر بن وهەژارەكانیش هەژار تر بن، ماركێت و بازاڕی سەرمایەداران بۆ ئەوەی خۆیان لە باج بپارێزن، لە ڕێگای ئەو خۆراكانەی كە لە ماركێتەكان چەند ڕۆژێك بەر لە ستۆك بوونیان فڕێ بدەن، وەك یارمەتی سیستەمی خۆراكی بە دامەزراوە خێرخوازییەكان دەیبەخشن، بۆ ئەوەی حكوومەت بەشێك لەو باجەیکە پێویستە بیدەن بیانبەخشێ، گەدەی هەژاران بۆتە ریسكلینی خۆراكی ماوە بەسەرچوو. ئەمەش كۆمەڵێك لیكەوتەی دەروونی و جەستەی لە ڕووی تەندروستیەوە لێ دەكەوێتەوە. هەروەها وای لەو كەسانە كردووە كە لە گەشەی ئابووری تاكە كەسیدا دوور بكەونەوە و تەنیا پشت بە كۆمەكی خۆراكی ببەستن، لەلایەكی دیكەوە دەپرسێت (ئەم سیستەمە یارمەتی خۆراكییە لە بەرژەوەندنی كێ دایە؟) ئەمە سیستەمە بۆ دەسەڵات باشترین ئەلتەرناتیڤە كە هەژاران و كەمدەرامەتەكان و بێكاران بۆ دەنگ بكات، و سەرمایەدارانیش تیدا پاشا بێ. بۆنزی هەموو ئاسایشی سیاسی و كۆمەڵایەتی و ئابوری فەرەنسا دەخاتە ژێر پرسیارەوە.
ئەم نائارامییە بەهۆی ئەوەیە ئەکتەرە ئابوورییەکان بازاڕێکی برسێتییان پەرەپێداوە. لەو ساتەوەختەوە کە دەکرێت پارە لە ناڕەحەتی خۆراکی خەڵک وەربگیرێت و بچێتە ناو لێژیکی بازاڕەوە لە شێوەی لێخۆشبوون لە باج و ئاڵوگۆڕکردن. داواکاری گەورە بۆ خۆراکدانی ئەو کەسانە دەکرێت کە توانای خۆراکدانی خۆیان نییە. تەواوی بازاڕێک پەرەی سەندووە بۆ ئەوەی بەرهەمی زۆر هەرزان بۆ کوالیتییەکی ناتەواو دابین بکات.
دەڵێ "من نیگەران نیم لەوەی کە پێکهاتەکانی یارمەتی خۆراک زانیویانە چۆن بەردەوام بن. من نیگەرانم لە دەرئەنجامەکانی سیستەمەکە لەسەر ئەو کەسانەی کە ئەم هاوکارییە بەکاردەهێنن" ڕوونی دەکاتەوە. بۆ چارەسەرکردنی ئەمە، ئەو داکۆکی لە ئاسایشی کۆمەڵایەتی دەکات بۆ خۆراک و بەرگری لە ڕێگەی بزوێنەری کۆمەڵگاکان دەکات.

د.شەونم یەحیا

ڕەخنەگرتن لە سەردەمی کۆرۆنادا … د.شەونم یەحیا

وەکو هەندێ لە ئێوە دەزانن سیستەمی سەرمایەداری مرۆڤێکی خۆپەرستی بێ ڕەحمی دروستکردووە نوسینەکانی فەیلەسوفان و کۆمەڵناسانی رۆژئاوا و بۆچوونەکانیان ئەو لایەنەمان نیشان دەدەن ، ئەوە عەقڵیەتی سەرمایەداری و نیولیبرالیزمە کارەساتی مرۆیی لە رۆژئاوا دروستکردوە.

(ئالان تۆرێن) کۆمەڵناسی فەرەنسی پێ وایە جیهان وەکو جارا نەماوە ، ئەمرۆ هەست بە مەترسی دەکات. و قسە لەسەر ووتەکەی مانوێل ماکرۆن دەکات ، کە دەڵێت ئێمە لە جەنگداین" تۆرین دەڵێ " بەشێوەیەکی تەکنیکی جەنگ بە مانای ڕووبەڕووبوونەوەیە لە نێوان هێزی (ئەلف) کە خاکی ووڵاتی (با) داگیر دەکات " بەڵام لەم حاڵەتەداتە ئەم دوو ڕەگەزمان نیە ، وەکو جۆن جەنگ لە نێوان ئادەمیزاد دایە، ئەوەی ئەمرۆ تێدا دەژین ڕووبەڕووبوونەوەیە لەنێوان ئەوەی مرۆڤایەتیە و ئەوە نا مرۆڤایەتیە"

تۆرین ڕەخنە لە بەکارهێنانی دەربڕینی جەنگ ناگرێت ، بەڵکو پێ وایە ڕەنگە جەنگێك بۆ جەنگاوەر بێت، لێرەدا هیچ جۆرە ستراتیژیەتێك نیە ، ئەم ڤایروسە سەرۆکی حکومەت نیە لە لایەنی مرۆڤایەتی ، بەلا ئەو ئەمرۆ ئێمە لە جیهانێکی بێ ئەکتەر دەژین" جیهانی بێ ئەکتەریش بەلای تۆرین هەڕەسهێنان کۆمەڵگاکانە " ئەو کۆمەڵگایانەیە کە پیشەسازی مانای بۆ داناون،

بۆ نموونە ئەمرۆ بزاڤە کرێکارییەکان نە بکەری (کۆمەڵایەتی و سیاسی و نە جیهانین نە نشتیمانی و نە چین)، ئەوەی کە ئیستا ڕوودەدات پێچەوانەی جەنگە ، لەلایەك بەرەی ئامێری بیولۆژیمان هەیە ، لەلایەکی دیکەوە بەرەی گرووپ و کەسایەتیانەی بێ فیکر بێ سەرکردەوە بێ ڕەفتار و بەرنامە و ستراتیژیەت و زمان مان هەیە ، ئەوە بێ دەنگیە.

نموونە بە سەرۆکی ئەمریکا (دۆناڵد ترامپ) دەهێنێتەوە پێ وایە لە مێژووی سەرۆکایەتی ووڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا تا ئێستا سەرۆکێکی ڕەوتار سەیری وەکو (ترامپ) بەخۆیەوە نەمبینیوە ، زۆر بەکەمی هەڵگری ئاکارو کەسایەتی سەرۆکی تێدا دەبیندرێت و لە

دەرەوەی هەموو ئەو پرنسیپ و پێوەرانەیە بۆ سەرێك داندراوە، ئەمەش بەشێوەیەکی ڕێکەوت نەبووە ، بەڵکو دەرئەنجام بووە، بۆیە ئەمڕۆ ووڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە ڕۆڵی وەکو سەرداری جیهان لە پاشەکشدایە"

فەیلەسوفی فەرەنسی(میشیل ئۆنفری) لە چەندین چاوپێکەوتنیکدا ئەوەی نەشاردۆتەوە کە شارستانیەتەکان مردوون " بەتایبەتی شارستانیەتی ڕۆژئاوا کە لەسەر ئاینی مەسیحیەت بونیادنراوە" .
پێ وایە "شارستانیەتی ڕۆژئاوا توانای بەستنەوەی ڕابردوو بە ئێستا و داهاتوودا نی یە ، و نەیانتوانیوە پەیوەندیەك لە نێوان ئاینی مەسیحی لە رابردوو لەگەڵ ئێستادا دروست بکەن، لە ڕووحیەت داماڵدراوە ، نەیتوانیوە بەڵانسێك لە نێوان دونیای پێشکەوتووی تەکنەلۆژیا و پرسە ڕووحیەکان دروست بکات ، کاتێك کەبنچینەی شارستانیەتی ئەوروپا بۆ ئاینی مەسیحی دەگەڕێنیتەوە بە کۆنە پارێز تاوانبارت دەکەن"
هەروەها دەڵێ بڵاو بوونەوەی ڤایرۆسی (کۆڤید19) زیاتر هەرەسهێنانی شارستانیەتی یەهودی و مەسیحی لە ڕۆژئاوا روونتر نیشانمان دەدات ، بەوەی کە دەزگا تەندروستیەکان نەیانتوانی پێداویستیەکی سەرەتای کە (دەمامك)ە بۆ هاوڵاتیان دابین بکەن، بەتایبەتی ئەو کاتە کە ماکرۆن لە ووتارێکیدا بانگهێشتەی جەنگی لەگەڵ ئەم ڤایرۆسەدا کرد " هەروەها ئۆنفری باس لە قەیرانی (دەمامك) دەکات و دەڵێ " ئەم قەیرانە هەر بۆ هاوڵاتیان نەبوو بەڵکو بۆ پزیشکانیش بوو ، ئەمە ئەگەر هەرەسهێنان نەبێ ئەی چی یە؟ ئەوروپا بە (جیهان سێیەمی نوێ) ناو دەنێت. لەلایەکی دیکەوە هاوکاری چین لە دابینکردنی ملیۆنێك (دەمامك) ئەمەش بەلای ئۆنفری لاوازی ئەوروپا دەردەخات " و بەسەردەمی ڕووخانی یەکێتی سۆڤیەت دەشوبهێنێ"

کەچی بە پێچەوانەوە ئەو ڕووحیەتە لە نێو کەلتووری کوردا بوونیکی جوانی هەیە. من دەمبینی لە کوردستان دراوسێ(دەمامك)یان بۆ یەکتر دروست دەکرد، ئەگەر دەستکردیشبوایە ، لە مارکێتەکان خەڵك لە بەر دەگا پێداویستیەکانی خۆپارێزی بەسەریاندا بۆ بەرامبەر دابەش دەکرا ، دەمبینی خەڵك چۆن هاوکاری و کۆمەکی ڕۆژانە بۆ بەرامبەر بەسەر کەم دەرامەتەکان دابەش دەکەن ، خەڵك پابەندی ڕێنماییەکان بوون. ئێمە بەتەمەنەکانی خۆمان دەپاراست بۆئەوەی بەر ئەم ڤایرۆسە نەکەون ، کەچی سیستەمی سەرمایەداری و نیو لیبرالی بۆ ئەوەی لە کۆڵ خانەشینان بینەوە ، دەستیان لە چارەسەرکردنیان هەڵدەگرتن ، ئەوەتا (مشیل ئۆنفری) دەڵێ " ئایدیۆلۆژیای (ماسترێشیە)

سەردەمێکە وەکو میوە کەوتووە ، دەرئەنجام سیاسەتی لیبرالی ئەوروپی ، لێگەڕا کەسە بەتەمەنەکان لە ژێر دەستیاندا بمرن ، هەرچەندە ئەگەری ژیانیان لە چاو گەنجەکان کەمتر بوو” هەروەها دەڵێن ” ئەوروپیەکان دان بەوە دانانێن کە شارستانیەتەکەیان بەرەو لە ناوچوون یان نیشانەکانی پیربوون بە ڕواڵەتیەوەیەتی”
هەروەها لە ووڵاتێکی پێشکەوتووی وەکو سوید خەڵك لەو دۆخەدا کافتریاو جێشتخانەکانیان وڵا بوون. هاوکاری یەکتر نەبوون ، کەچی لە دەرەوەی ئەم هەرێمە بۆ نموونە ووڵاتی (چین) توانی ئەو دۆخە هەڵبقۆزێتەوە و قازانجێکی یەکجار زۆر لە فرۆشتنی (دەمامك) پێداویستیەکانی خۆپارێزی لە (کۆڤید19) بکات ، لە کەنالێ فرەنس5 لە گفتۆگۆی نێوان چەند توێژەیەك باس لە فرۆشتنی قەبارەی ئەو (دەمامکانە)یان دەکرد، کە چین بە ئیتاڵیای فرۆشت کەچی هەموو دونیا لەو بڕوا یەدابوون کە چین کۆمەکی ئیتالیا کردووە ، ئەو زانیارییەیان لا نەبوو کە ئەوان لە دۆخێکی وا ناهەموواردا قازانجێکی باشیان لە جیهانکردووە.

(ئیدگار مۆران) کۆمەڵناسی فەرەنسی پێ وایە ” ئەم قەیران نیشانمان دەدات ،” عولەمە تەنیا پشت بەستن بە یەکتربوو بۆ بوونی سۆلیداریەتی”
هەروەها فەیلەسوفی ئەلمانی (یۆرگن هابرماس) لە ڕوانگەی ئەخلاقیەت و فەلسەفە و سیاسیدا سەبارەت بە قەیران تەندروستی جیهانی پێ وایە” ئەم پەتایە ئەمرۆ خۆی سەپاندووە ، وتا ئێستا کاریگەری پێچەوانەی لەسەر شارەزایان دروستکردووە، و پێویستە بە لۆژیکی مەعریفی ڕاست کاربکەین کە هیچ نازانین”
هەروەها سەبارەت بەو بەرستانەی کە ڕووبەرووی قەیرانی تەندروستی دەبێتەوە ،پێ وایە ” پێش هەموو شتێك گرنگە سەیری دوو حاڵەت بکەبن بۆ ئەوەی دەست بۆ شکۆی مرۆڤایەتی ببردرێت ، وەکو لە ناوەرۆکی یاسای ئەلمان لە مادەی یەکی ئارتیکلی 2 دا ئەوەی شیکردۆتەوە کە هەموو کەس مافی ژیانێکی تەندروستی هەیە. حاڵەتی یەکەم تایبەتە بەوی کە ناویان ناوە (فەرز) ، و ئەوەی دووەمیان هەڵبژاردنی کاتێکی گونجاو بۆ لابردنی ئەم فەرزە .

هەروەها (نوام جۆمسکی) فەیلەسوفی ئەمریکی لە گۆڤارێکی ئەمەریکی ڕەخنە لە بەرپرسان و دەسەڵاتداران دەگرێت و دەڵێ ” دەسەڵاتداران لەماوەی چل ساڵی ڕابردوو هەر خەریکی بەخشینەوەی پارە و پڕکردنی گیرفانی سەرمایەدارەکان و کۆمپانیاکان بوو، و شتەکانی تری بە وێرانی بەجێهێشتوە”

وسیستەمی تەندروستی ئەمەریکی بە ئابڕووبەر ناوزد دەکات ، نموونە بە پەتای (کۆرۆنا ڤایرۆس) دەهێنێتەوە ، دەڵێ ئەوەی ئیستا ڕوودەدات بەراستی هەژانە، کە میللەت نەتوانێ تەنانەت شیکردنەوەی تەندروستی ئەنجام بدات ، و نەخۆشخانەکان توانای پڕکردنەوەی پێداویستیەکانیان نیە و هەرەسییان هێناوە کە توانای ئەنجامدانی بچوکترین شیکردنەوەیان بۆ نەخۆشەکانیان بکەن ، کەچی ووڵاتێکی وەکو کۆریای باشور زۆر بەئاسانی توانی ئەمە بکات ، ئەمەش بەهۆی قۆرخکاری ئابووری ، جگە لە قەیرانی پێداویستیەکانی رۆژانەی هاوڵاتیان بێ ئەوەی خۆیان بۆ دۆخێکی لەناکاو ئامادەکردبێت ، بۆیە بۆیە ئێستا ڕووبەڕووی بەربەست دەبینەوە و ناتوانین ڕێگری لەم گرفتە بکەین""

هەروەها (ستیفانۆ برۆزی) نوسەری ئیتاڵی ڕەنگە بەشێك لە ئێوە لەڕێگای ئەو نامەی کە ئاراستەی کردبوو بەناوی (سوپاس ماکرۆن و سوپاس خاتوو مێرکل) لە سایتی (تشوتایمز) بڵاوی کردەوە کە رۆژئاوا شەرمەزارددەکات لەوەی کە بە هانای ئیتالیاوە نەهاتن تاوەکو دۆخەکە لەدەست دەرچوو."

ئـەم ثەتايیـة بـؤ هـةر دةولَـةتیـَك ئـةزموونیـَك بـوو ، طـؤرانی ضيهانطيری و عولمة و مؤديَرنيتة و ثؤست مؤديرنيتة نةيانتوانی لة دؤخيَكی وا دا بة زووترين كات مرؤظايةتی لة قةيران رزطار بكةن ، بةتايبةتی قةيرانی تةندروستی ئةوةی كة بيريان لیَ نةكردبووة ئةم جؤرة قةيرانة بوو ، دةرئةنجامةكانمان بينی ، بؤنموونة ئةم دؤخة سةلَماندی كة زلَهيزةكان ئةوةندةی بة خةمی دابينكردنی بودجة و ئيمكانيةتی زؤر بؤ بواری سةربازی و ئامرازةكانی ئةم بوارة و بـةكارهيَنانی زةبروزةنطی نارِةوا بـوون ، ئةوةنـدة لـة خـةمی سةنتـةرةكانی تويَذينـةوةی تةندروسـتی ثـزيشكی نـةبوون ، ئةمـةش جاريَكی دی مرؤظايةتی دةخاتة ذيَر ثرسيارِ كة ئةوةندة هةولَ بؤ لة ناوبردنی مرؤظايةتی دراوة ئةوةندة هةولَ بؤ رزطاركردنی نةدراة، ئؤنفری راست دةكات كة دةلَی "هةموو شارستانيةتةكان مردوون " هةموو شارستانيةتةكانی جيهان لةبةرامبةر كؤظيد 19 دةستةوةستان بوون نةك هةر ئةوة بطرة زلهيَزةكان لةو دؤخةدا كةوتبوونة ثةلاماری يةكتر و تاوانبار كردنی يةكتر، كةواتة شارستانيةتی ئةمرؤ وةكو رابردوو نية ، دلَنيايی بدات و لة خزمةتی مرؤظايةتی بيَت. تيَكضوونی بةلانسی نيَوان شارستانيةتةكان ئةمرؤ بؤتة سةرضاوةی قةيران بؤ مرؤظايةتی .

سەرچاوەکان

https://www.aljazeera.net/news/cultureandart/2020/3/23/%D9%85&

%D8%B1%D8%A7%D8%AC%D8%B9%D8%A7%D8%AA-%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D9%85%D8%A9-%D9%84%D9%81%D9%8A%D9%84%D8%B3%D9%88%D9%81-%D9%81%D8%B1%D9%86%D8%B3%D9%8A-%D9%87%D9%84-%D8%B3%D8%AA%D9%86%D9%87%D8%A7%D8%B1-%D8%A3%D9%88%D8%B1%D9%88%D8%A8%D8%A7-%D9%88%D8%AD%D8%B6%D8%A7%D8%B1%D8%AA%D9%87%D8%A7-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D9%82

Alain Touraine,"Cette crise du Covid-19 va pousser les – & soignants vers le haut sociologue au journal « El País », .POSTÉ LE 7 AVRIL 2020 PAR NOUVEAUX LATINOS

Edgar Morin : « Le confinement peut nous aider à commencer- & une détoxification de notre mode de vie »,Par David Le Bailly .et Sylvain Courage , L'obs,Publié le 18 mars 2020 à 07h01

Jürgen Habermas : « Dans cette crise, il nous faut agir -& dans le savoir explicite de notre non-savoir », Propos recueillis par Nicolas Truong ,le monde, 10 avril 2020 à .06h00

-&
https://bluenoqta.com/2020/03/21/%D9%86%D8%B9%D9%88%D9%85-%D8%AA%D8%B4%D9%88%D9%85%D8%B3%D9%83%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%8A%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AA%D8%AD%D8%AF%D8%A9-/%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%85%D8%B1%D9%8A%D9%8A

Stefano Bruzzi"Grazie Macron e Merkel!" tusciatimes,17 marzo-& .2020

ڕوانگەیەکی فیلۆ – سۆسیۆلۆژیانەی ڕۆمانی(شەوانی ئادەم) ... د. شەونم یەحیا

ئەمە ناونیشانی رۆمانی (بەیان سەلمان) ە ، لە چاپکراوەکانی ساڵی 2015ی دەزگای " ئەندێشە" یە، (572) لاپەڕە لەخۆ دەگرێت. نووسەر لەم ڕۆمانەدا تەواوی دیاردە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی کۆمەڵگەی کوردی لە ڕێگای نوسینەوەی (شەوانی ئادەم) دەخاتە بەر دەستی خوێنەران. جگە لە دیاردەکان باس لە ڕووداوەکانی کۆمەڵگەی کوردی دەکات. بۆیە ئەو لێکدانەوە بۆ دیاردە کۆمەڵایەتییەکان دەکات، گێڕانەوەی ڕووداوە مێژووییەکانیش بۆ پشتبەستن بە لۆژیک، بەڵام لێرەدا چەمکی کرۆنۆلۆژیا بە شێوەیەک ئیشیپێکراوە کە لە پێشودا واقیع تێکشکێندراوە و دووبارە لەسەر خەیاڵ بونیادنراوەتەوە.
لێرەدا کرۆنۆلۆژیا پابەندە بە خەیاڵ نەک بە واقیع.
ڕۆمان ئەو ئەدەبەیە مرۆڤ لەو ڕێگایەوە دەتوانێ تێکەڵی ئەو کۆمەڵگایانە بێت کە نامۆیە بۆی، رۆمان ئەو نامۆبوونەی مرۆڤ بۆ ئەوانی تر دەرەوێنێتەوە؛ وا دەکات تاک ببێت بە بەشێک لە گەروودن، هەروەها لەو کۆمەڵگایەنە تێبگات، بێ ئەوەی لە واقیعدا سەفەری بۆیان کردبێت.

بۆیە خوێنەر کە “شەوانی ئادەم” دەخوێنێتەوە لە دەردەسەری و ناخۆشی و خۆشی و کولتوور و فیکر و سایکۆلۆژیا و سروشتی کورد تێدەگات. کاتێک باس لە پیاو دەکات، بۆ نموونە پرسیار لەسەر وێنەی پیاوبوون لە کۆمەڵگەی کوردیدا دادەنێت، بەوەی ئەو زاتە نییە کە کۆمەڵگە بیری لێ کردۆتەوە وەکو کائینیکی بەهێز و چاو نەترس، کە لە پرۆسەی بەکۆمەڵایەتیکردنی هەموو ئەو بەهاو داب و نەریت و وەسفانەیان بۆ داناوە؛ بە پێچەوانەوە (بەیان سلمان) لە رۆمانی “شەوانی ئادەم” ئەو جەربەزە و چاونەترسی و بەهێزییەی پیاو لەڕووی (سۆسیۆ – سایکۆلۆژییەوە) هێمایەکی تری پێ دەبەخشێت و ڕوانینی کۆمەڵایەتی بۆ پیاو دەخاتە چاپێکی تر. هەر لەهەمان کاتدا دۆخی ترس و دڵەڕاوکەی تەنیایی تێکەڵ بە شیعریەت دەکات، ئەمەش لەپێناو شکاندنی دۆخی رووت و قوتی بێ دەنگی.
“پیتەکانی لەسەر لەوی دەکەوێتە خوارە و عەردەکە قوتی دەدات.”.
فانتازیای ئەم ڕستەیە تێکەڵی فەلسەفە دەبێت، واقیع دەخاتە فەلسەفەی خەیاڵ پەیکەرێکی بۆ دەنەخشێنە و سەما بە وشەکان دەکات.

لێرەدا مرۆق لەتەنیایی دەردەخات و سروشت دەکاتە هاوڕێی.
من رۆماننووس نیم، بەڵام کاتێک بەرهەمێکی ئەدەبی دەخوێنمەوە بە تایبەتی رۆمان بە ڕوانگەیەکی سۆسیۆ- فیلوسوفییەوە سەیری دەکەم، لە کۆی رستەیەک، یاخود پەرگرافێکی ئەو بوارە هەبێت سەرنجم ڕادەکێشێت. بۆیە لەڕووی زانستییەوە ئەم رۆمانە دەچێتە ناو چوارچێوەی (فیلۆ – سایکۆ – سۆسیۆلۆژی مێژووییەوە)، بەستەوەی ئەم بوارانە بەیەکدەوە لەڕووی زانستییەوە کارێکی ئەوەندە سانا نییە، بەڵکو ووردەکاریی و تەکنیکێکی هونەری باڵای پێویستە.
هەر لە لاپەڕەی یەکەمی ئەم رۆمانە وەناو وسفکردنی دیمەنی ناو باسەکە بە تەکنیکێکی هونەریی جوان نووسراوە. هەروەها ئەوەی (بەیان سەلمان) لە رۆماننووسەکانی تر جیا دەکاتەوە ئەوەیە کە لە وەسفکردنی دیمەنەکان وەکو کامیرا چۆن وێنەکان وەکو خۆی دەگرێت و بە ئێمەی دەگوازێتەوە، ئەویش بە شێوەیەک باسی دیمەنەکان دەکات وێنایەک لە خەیاڵی خوێنەر دروست دەبێ. هەربۆیە کاتێک باس لە دیمەنێک دەکات هەق بە رووداوەکان دەدات و ناهێلێت بچوکترین شت لە دەستی دەربچێ. ئەم نموونەیە لە لاپەڕەی 3 و 4 دا تێبینی دەکەین “جووتە کڵاشی لە پێدابوو لەبەر خۆڵ بۆر ببون و رۆیشتنی زۆریش [illegible] شەی کردبوو.

پیاوە قەدو باڵایەکی بەرزی هەبوو، کورتەکو شەڕواڵێکی ڕەش و کراسێکی شینی تۆخی لەبەردابوو…”. نووسەر بە ئەنقەست ئەو وەسفکردنە درێژە پێ دەدات، بۆ ئەوەی لە لایەک بەتەواوەتی خوێنەر، جا کورد یان هەر نەتەوەیەکی تر بێت، لە ئازارو ناوخۆشی و دەردەسەری و نەرمی کورد تێ بگات. لەلایەکی تر، بەلای بەیان سەلمان “رۆمان بۆ رۆژێک و دووان نییە، بۆ مانەوەیە نەک مردن. رۆمان دەبێ هێزی بەرگری هەبێت.”.
لایەنێکی تری ئەم درێژەدانەش بە وەسفکردنی کەسایەتی و دیمەنەکان، هەندێ جار خەیاڵی خوێنەر لە زنجیرەی رووداوەکان دادەبرێنێ، هەروەها زۆر جار خوێنەر پێویستی بەوەیە رووداوەکان وەکو “فاس فووت” بە خێرای بگاتە دەستی، لە کاتێکدا شەوانی ئادەم لە مۆدێلی فاس فووت زۆر دوورە. بۆیە خوێنەر هەندێ جار بەزەحمەت دەتوانێ سەرەداوی رووداوەی ناو رۆمانەکە بگرێ و لێی نەپچڕێ.

لایەنێکی تری رۆمانی “شەوانی ئادەم” نیشاندانی دنیایەکی ترە لەرێگای فانتازییاوە، بەو مرۆقانەی کە تەنیا لایەنێکی ژیان دەبینن. بۆیە لێرەدا ئیش لەسەر خەیاڵی تاک کراوە بۆ بینینی هەردوو لایەنی ژیان. نیشاندانی ئەو لایەنانەش لەرێگا بەکارهێنانی

وشە و زمانی هاودژ بەیەکەکانە؛ بەنموونە لە نێوان (ئارامی و ژاوە ژاو، گەشبینی و ڕەشبینی، ماندووبوون و پشوودان… هتد).
ئەم فانتازییایە هەر لەسەرەتای ڕۆمانەکەوە خوێنەر هەستی پێ دەکات، وێنایەکی فەلسەفیانە دەدات بە ڕووداوەکان، لە لاپەڕە (378) لە پەراگرافێکدا (وەستا) بە (سەکینە) دەڵێ "من گورگێکی تەنیا نیم لە نەبوونی مێگەلێک هەر بلورێنم، و نە تێپەڕێ بەفرێکی جەماوم بەسەر لووتکەی شاخێکەوە لە سەرمادا هەر خەمی پێوە بگرم، نە کەسێکیشم پەنای بە نوێژ بردبێت، تاوەکو یاساکانی ئەو دونیام پێ پێ بکاتەوە…" لێردا لەڕووی فەلسەفەی کۆمەڵناسییەوە باس لە گەشبینی و ڕاستگەی و شکەی مرۆڤ لە کۆمەڵگە دەکات. بە ئەوەی بوون و بەهاکانی خود بە ڕێگایەکی ئەخلاقی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، بەتایبەتی ئەو کاتەی تاک لە حاڵەتێکی دژواردایە و پێویستی بە ئەوانی ترە، یاخود وەک کەسایەتی وەستا خۆی تەنیایی هەڵبژاردووە.

هەروەها ئامادەبوونی (ژن) لە ناو ڕۆمان "شەوانی ئادەم" بەشێوەیەکی شیکاری شوناسی ڕاستەقینەی ژنی کورد نیشاندەدا، کە ژن ئەو زاتەیە هەمیشە قوربانی دەستی کۆمەڵگە و نەریتەکانیەتی، پێش ئەوەی بیر لە بەختەوەرییە تایبەتییەکانی خۆی بکات، بیر لە دەوروبەر دەکاتەوە. بەهۆی نەریتسالاری و کۆنترۆڵ و ئابلوقەی کۆمەڵایەتی لەسەر ژنی کورد، وایکردووە بەئاسانی نەتوانێ بیر لە خودی خۆی بکاتەوە، بەڵکو کارەسات و وێرانە سیاسییەکانیش دووئەوەندتر باری ژنی کوردیان قورسترکردووە. لێرەوە کارەکتەری (سەکینە) لەنێو ڕۆمانەکەدا وێنەی ڕاستەقینەی ژنی کورد نیشاندەدات کە چۆن قوربانی بە خۆشیەکانی ژیانی خۆی دەدات و لە نێو کێژاوی سیاسی و کۆمەڵایەتی خۆی وون دەکات. بەوەی کە دەڵێت "منیش ژنێکی تەنیام، تەنیایی من لەوەی تۆ ترسناکترە، بە کەسێکی زل و درێژ ئەچم، کە جێی لە هیچ شوێنێکا نابێتەوە، یان بە کەسێکی زۆر زۆر کورتە باڵا ئەچم، کە لەبەر بچووکی هەموو کەس ئەیشێلێ…". بەیان سەلمان لەو ڕێگایەوە دەیەوێت پێمان بلێت جەنگ و سیاسەت و نەریتسالاریی شێوازی ژیانی ژنی کورد دەستنیشان دەکات و چوارچێوەیەک بە دونیابینیی ژن دادەنێت؛ دونیایەک وابەستەیە بە هەموو ئەو وێرانکاریانەی کە ڕوو بەڕووی کۆمەڵگەی کوردی بۆتەوە.

نوسەر لەڕێگای ڕۆمانی (شەوانی ئادەم) پرسی شوناسی مرۆڤ دەورژێنێت، لە دیالۆگێک لەنێوان (ژینە و مەردەخ) تاک لە زەمەنێکی ساختە دەبینێتەوە، ئەم ساختەیە تەنیا لە کەلوپەلەکان نیە، بەڵکو لە مێژووی مرۆڤەکانیشە کە ناتوانن ڕاستگۆیانە مامەڵە لەگەڵ خودی

خۆیان بکەن.
ئەوەی تێبینیم کرد لەڕووی زمانەوانییەوە (بەیان سەلمان) هەوڵیداوە زاراوەی ناوچەی گەرمیان بەکاربهێنێ، وەک نیشانەیەکە بۆ تایبەتمەندی ناوچەی گەرمیان کە ئەنفال بە ڕێژەیەکی گەورە تێیدا ڕوویدا. بۆ نموونە وشەی (زل) واتا گەورە ل9، (وسکت) بۆ (غەڵبەغەڵب) ، (عانە) بە واتای کاتێ ل12 ،(عاسێیانە) واتا سەخت یان دژوار ل18.
سەرئەنجام، ئەگەر چی ئەم ڕۆمانە بەشێوازێکی ڕەخنەگرانە تیشک دەخاتە سەر تەواوی کولتووری ئەکتەری کۆمەڵایەتی لەو دۆخە ناتەندروستەی لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە تێیدا دەژیت؛ لە کۆتاییدا پێمان دەڵێ جەنگ وێرانکاری و نەریت سالاری ناتوانی خەونی تاکەکان بکوژێ، بەڵکو هێزێکی پۆزەتیڤ هێشتا لەناخی تاکدا ماوە، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی تاریکی و تەنیای و ناخۆشی، دووبارە بونیادنانی ژیانێکی نوێ.

ئاراستە فکرییەکانی دەربارەی دیموکراسی … د. شەونم یەحیا

ئەمڕۆ مانای دیموکراسی لەکەسێکەوە بۆ یەکێکی دیکە دەگۆڕدرێت و بۆیە هەر ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی پێناسەیەك یاخود ماهیەتێك بە ناوەرۆکی ئەم کۆنسێپتە دەدات ، ئەمەش بە گوێرەی ئاستی فیکری و تێگەیشتنی، کرۆکی دیموکراسی لای هەندێ خۆی لە ڕێزگرتن لە بیروبۆچوونی یەکتر ، یان ڕەفتارێکی ئەخلاقی و عەقڵانی ، لای بەشێکی تریان کەلتوورە ، یان خزمەتگوزارییە یان سیاسەتە ، یان ئەوەتا ئەم سیستەمە بوونی نیە، ئەم کۆنسێپتە هەر تەنیا لەسەر ئاستی تاکە کەس پێناسەی جیاوازی بۆ ناکرێت ، بەراوردیکردنی فۆرمی دیموکراسیش وەکو سیستەمیش لەسەر ئاستی وڵاتان ماناو وێنای جیاوازی هەیە.

Demos دیموکراسی بۆ سەردەمی یۆنانی کۆن دەگەڕێتەوە ، لە دوو وشە پێکهاتووە
واتا دەسەڵات یان حوکم ، بەیەکەوە دیموکراسی Cratia دیمۆس مانای خەڵك لەگەڵ کراسیا

“حوکمی گەل”
ئەو پێناسەی کە بۆ دیموکراسی کراوە ، بەوەی دەسەڵاتی گەلە لەگەڵ هەقیقەتدا ناگونجێت ، چونکە هەندێ کەس دیموکراسی لە چوارچێوەی پرۆسەی هەڵبژاردندا کورتی دەکەنەوە وناکرێت دیموکراسی تەنیا ببسترێتەوە بە سیستەمی سیاسی ، هەندێکی تریش لەو بڕوایەدان کە دیموکراسی شیوازێکی مامەڵەکردنی دادپەروەرانەیە لەگەڵ هاوڵاتیاندا .

ئەمرۆ فیکرەی دیموکراسی لەو پرسانەیە کە زۆرترین مشتومڕ و راوبۆچوونی جیاواز هەڵدەگرێت . لەبەرئەوەی دیموکراسی لەسەرئاستێکی فراواندا ئاراستەی فیکری جیاواز تێدا بەدی دەکرێت ، وای کردووە ئەم کۆنسیپتە نادیار و قسەکردن لەسەر دیموکراسی راستەقینە زەحمەت بێت . ئەگەر نەتوانین پرنسیپ و پێوەر و تایبەتمەندییەکانی ئەم چەمکە لێك جیانەکەینەوە و جێ بەجێ نەکەین ، ئەوا هەر لە چوارچێوەی قسەی رووتدا دەمێنێتەوە.
ئەرستۆ پێ وابوو کە” دیموکراتی یەك جۆر نییە ، بەڵکو جۆرەکانی زۆرە ، ئەم جیاوازییەی نێوان جۆرەکانی دیموکراسیشش تا ئەمرۆش دەبیندرێت”
دێڤید بیتهام و کێڤین بویل پێیان وایە بە وڵاتێك دەڵێن دیموکرات کە حکومەتەکەی لە ڕێگای هەڵبژاردنەوە بەدەسەڵات گەیشتبێت”
بەڵام بادیۆ بۆچوونێکی جیاوازتر هەیە پێ وایە ” هەڵبژاردن پرۆسەیەکی “فریودانە ” تەنها دەستەواژەیەکە بۆ دیموکراسی ساختە ، ئەو دیموکراسیەی کە حزب و رێکخراو دروستیان کردووە ، ئەو باس لە سۆزی هاوڵاتیان لە خۆپێشاندان و هەڵبژاردنەکان دەکات ، دەڵی ” هەموو ئەو سۆزدارییە لەلایەن رێکخراوێك یان گرووپێك یا پارتێکەوە مەنیفێستکراوە “
بۆیە رۆسۆ پێ وایە “نرخی دیموکراسی راستەقینە تەنیا لەسەر سەندوقەکانی دەنگداندا نیە ، بەڵکو لە ووشیار هاوڵاتیاندایە “
بیرکردنەوە ودیدگای بیرمەندان لەسەر دیموکراسی و بەدیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە بەپێ قۆناغەکان بووە ، بۆ نموونە “ژان ژاك رۆسو و تۆماس هۆبز ” بۆ دروستکردنی دەوڵەت باس لە “گرێبەستی کۆمەڵایەتی ” لە نێوان دەسەڵات و هاوڵاتیان دەکەن، ئەمەش بە یەکێك لە پرنسیپەکانی دیموکراسی دادەنرێت ، بەڵام ئەم گرێی بەستەی هاوڵاتیان لەگەڵ دەسەڵات راستە خواستێکی گشتیە بەڵام ویستی هەر ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی لەگەڵ دەسەڵات بۆ بونیادنانی دەوڵەت جیاوازە ، بۆ نموونە کەسێکی چەپ ویستی جیاوازە لە کەسێکی کۆنسێرڤاتیڤ ، یا فیمێنستێك لەگەڵ کەسێکی ئاینی ئەمانە هەموویان

بەشێوەیەك دەیانەوێت لەگەڵ دەسەڵات گرێی بەست ئەنجام بدەن .

هەڵبەتە کارکردن بە پێوەرو پرنسیپی عەقڵانی لە بەڕێوەبردنی کۆمەڵ بنەمایەکی گرنگی دیموکراسی هەقیقیە ، تا دەگاتە ئەوەی ڕۆسۆ ڕەفزی فیکری دیموکراسی نوێنەراتیکردن دەکات و بانگەشە بۆ دیموکراسی راستەوخۆ دەکات ، بۆیە کاریگەرییەکانی فیکری ڕۆسۆ لەسەر یەکەم دەستوری فەرەنسی و بەڵگەنامەکانی مافی مربوو ، یەکێك لەو دەستەواژانەی ڕۆسۆ کە ناوبانگێکی زۆری هەیە دەڵێ " مرۆڤ بە ئازادی لە دایك دەبێ و بەئازادی دەژیت و دەبێ لە مافەکانیان یەکسان بن ، ئەمەش بۆتە یەکێك لە سەرچاوەکانی ماڤی مرۆڤ.
بەڵام نیچە بۆچووونێکی دیکە لەسەر پرسی ئازادی و بوون هەبوون ، پێ وابوو سنووری ئازادی مرۆڤ دیاریکراوە لە نێوان بوونی و مەرگ دا "

هەروەها سپینۆزا لەو فەیلەسوفانە بوو کە پشتگیری سیستەمی پادشایەتی نەدەکرد وەکو چۆن "هۆبز" تەفزیلی ئەو سیستەمەی کردبوو ، سپینۆزا هەموو ئومێدەکانی لەسەر بونیادنانی دەوڵەتی دیموکراسی لە فرەنسا چێکردەوە ، پێوابوو حوکمی دیموکراسی لەهەموو سیستەمەکانی دیکە لە سروشتەوە نزیکە بۆ دابینکردنی ئازادی تاك ، هەر ئەویش بو پێشنیاری ئەوەی کرد هەموو رەگەزێکی نێر لە تەمەنی بیست ساڵیەوە مافی بەشداری دەنگدانی هەبێت ، ئەم بۆچونەی سپینۆزا دوای سێ سەدە جێبەجێکرا ."
لە فەرەنسا قۆناغەکانی پێدانی ماهیەت بە دیموکراسی لە سەردەمانێك لەبەرامبەر دەسەڵاتەکانی کەنیسە و چاکسازی ئاینی پێناسەیەکیان بە دیموکراسی دابوو ، لە پێناو ئازادی تاك ، پاشان قۆناغێکی دیکە دەست پێدەکات ئەویش سەردەمی پادشایەتیە لە فەرەنسا بەتایبەتی لەسەردەمی شۆڕشی فەرەنسی لەساڵی 1789 پرسەکانی مافی مرۆڤ و دیموکراسی بەرەبەرە لە گەشەسەندن دابوو، دوای ئەو سەردەمی ناپلیۆن پۆناپەرت لەساڵی 1799 چەند بڕیارێك لەبارەی گەڕانەوەی مافی کۆچبەرانی فەرەنسی و ئازادی و عەقیدە و بیرو ڕا بۆ هەموو هاوڵاتیان ، لەبەیانێکدا ناپلیۆن دەڵێ "خەڵك پێویستی بەیەکسانیە نەك هەر تەنیا ئازاد" پاشان لەسەردەمی لویس فلیپ بەهەمان شێوە دیموکراسی ڕەهەندێکی دیکە لە خۆ دەگرێت ..

هەروەها دیموکراسی لە سەدەی بیست لە بەرامبەر تۆتالیتاریاو شمولیەت و دیکتاتۆریەت دیسان پێناسە و مانایەکی دیکەی لە خۆ گرت، تا سەدەی بیست و یەك بەهەمانشێوە فەیلەسوفان و ڕۆشنبیران دیسان دێن شیکردنەوە و پرسیار و گومان دەخەنە سەر ئەم چەمکە، بۆیە ئالان

تۆرین لە کتێبی (دیموکراسی چیە؟) دوای ئەو هەمو خەبات و تیکۆشان و شۆڕشانەی کە لە پێناو دیموکراسی کرا، دێت دوبارە پرسیارە لەسەر ناوەخنی ئەم چەمکە دروست دەکات. ئەم پرسیارەکردنە لەسەر دیموکراسی چییە؟ بۆ خۆی رەخنەو گومان دەخاتە سەر ئەم چەمکە "ئەگەر لە سەدەی بیست ئەوروپا بەدەست سیستەمی تۆتالیتاری و شمولیەت دەیناڵاند، ئەم سیستەمانە پێناسەیەکیان دابو بە چەمکی دیموکراسی بۆ دانانی سنورێك بۆ دەسەڵاتی توندڕەو و تۆتالیتاریا، و چەسپاندنی دەستور و یاسایە لە ڕێگای دامەزراوەکانی کۆمەڵگەدان بە مافی مرۆڤ بنێت. دوای ئەوە تۆرین ئەو پرسە دەوروژێنی کە چەسپاندنی دەستور و یاسا لەناو دامەزراوەکان دیسان ناتوانی گەرەنتی پاراستنی مافی مرۆڤ و دیموکراسی بکات"

بۆیە بەلای ئەو گرنگە بو کە ئەکتەری کۆمەڵایەتی بە فەلسەفێیەکی سیاسی پۆزەتیڤ پەروەردە بکرێت، هەر ئەمەش وای لە تۆرین دەکات دوبارە سۆسیۆلۆژیا هاوچەرخ پێناسە بکات بە دوبارە دیراسەکردن لە ڕەفتارو عەقڵیەتی ئەکتەری کۆمەڵایەتی لەناو دامەزراوەکان، بۆیە لێرەدا دەگەینە ئەوەی کە گرنگە لە ڕێگای دامەزراوەکانی کۆمەڵگە کار لەسەر دیراسەی حاڵەتی ئەکتەری کۆمەڵایەتی لەناو دامەزراوەکان بکرێت، بەڵام لێرەدا دەکەوینە ناو ئیشکالیەتێك لە شیکردنەوەکانمان، لە نێوان سروشتی خۆڕسکانەی ئەکتەری کۆمەڵایەتی کورد لەروی کۆمەڵایەتیە بۆ کەلتوری دیموکراسی و ئەکتەری کۆمەڵایەتی لە نێو دامەزراوەکان، ئەو پرسیارە لەلامان دروست دەبێ ئایا دامەزراوەکان سروشتی دیموکراسی خۆڕسکانەی ئەکتەری کۆمەڵایەتی کوردیان شێواندوە؟ گرنگە کەلتوری دیموکراسی ڕێکبخرێت و گەشەی پێ بدرێت لەهەمو لایەنەکانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوری، ئەمەش پێویستی بە ئەکتەری کۆمەڵایەتی لێهاتو و بەتواناو ئەو کەسانەیە کە ڕۆڵیان هەیە لە دروستکردنی ئەکتەری کۆمەڵایەتی دیکە، بەتایبەتیش لەنێو دامەزراوە پەروەردەییەکان، چونکە دامەزراوە پەروەردەییەکان لە هەرێمی کوردستان دامەزراوەی هەقیقی نین. بگرە لەلایەن حیزب و گروپەوە هەیمەنکراوە و ئەوان ئەو کەلتور و ئەکتەرە پەروەردەیان دەوێت، لەگەڵ سیستەم و ڕێساو یاسا و بەرژەوەندییەکانی ئەوان بگونجێت.

هەروەها "ئالان بادیۆ" ڕۆڵێکی دیاری لە شۆڕشی مایو 1968ی فەرەنسی هەبو، یەکێك لە دروشمەکانی ئەم شۆڕشە "هەڵبژاردن تەڵەیەك بۆ گەمژەکان"، بادیۆ دەپرسێت؛ ئایا هاوڵاتیان هەمویان بە ئاگان یان کار بەم رستەیە دەکەن؟ لەو بڕوایەدان گوتار و دانپێدانانەکانی

کاندیەکان بە کەڵکی ئەوان دێن و ئازار و ناخۆشیەکانیان کەم دەکاتەوە!
بادیۆ دەڵێ لەکام وڵاتی دونیا کە بە دیموکراسیترین وڵات ناسراوە هەر ئۆلیگارشێك (دارایی و میدیای و سیاسی) هەیمەنەی کردۆتە سەر کۆمەڵگە و پێ وایە لە ئایندە رەنگە سیستەمێکی باشتر لە دیموکراسی پەیدا بێت یەکێك بێت لە داهێنانەکانی مرۆڤایەتی “
بەڵام فرانسیس فوکۆیاما پێ وایە “دیموکراسی لیبرالی کۆتایی مێژووە ، بەپلەی یەك لەسەر ئازادی تاك و بازاڕی ئازاد وەستاوە ، سنور یان چوارچێوەیەکی لەبەردەم ئومێد و گەشەی ئایدیای مرۆڤ دانا، هیچ هەڵبژاردیەکی لەوە باشتری لەبەدەم مرۆڤایەتی نەهێشتۆتە ، لەساڵی 1992 تیۆری فۆکۆیاما لەسەر “کۆتایی مێژوو و مرۆڤی کۆتایی” دەنگی دایەوە ، ئاماژە بەوە دەکات کۆتایی شەڕی سارد وای کرد ئایدیۆلۆژیای دیموکراسی لیبرالی سەربکەوێ بەسەر ئایدیۆلۆژیا سیاسیەکانی تر ، پێ وابوو ئەم سەرکەوتنەی ئایدیۆلۆژیایەش لەسەر ئاستی چیهان زیاتر فکری وەك لەوەی پراکتیکی بێت.”

لەنێوان ئەم دوو ئاراستە فیکرییە گرنگە بگەڕێینەوە بۆ فەلسەفەی هیگڵ ، لەنێوان دوو قوتابخانەی جیاواز بەیەك ، لەنێوان ئالان بادیۆ و فۆکۆیا ، ئاراستە فیکری بادیۆ لەسەر دیموکراسی دەمانگەڕێنێتەوە بۆ لایەنێکی فەلسەفی هیگڵ لەسەر “تێز و ئەنتی تێز و سەنتێز ” دیموکراسی وەکو تێز پاشان ئەنتی دیموکراسی لە کۆتاییدا سەنتێزێکی نوێی دروست دەبێت ، بەوەی کە دەڵێت ڕەنگە لە ئایندە سیستەمێکی باشتر لە دیموکراسی پەیدا بێت ئەویش بۆ یەکێك لە داهێنانەکانی مرۆڤایەتی بگەڕێتەوە ، بەڵام ئاراستە فیکری فۆکۆیاما کۆتایی مێژوو ئەمە تێۆرێکی هیگڵیە ، هێگڵ مێژوو بەسەر سێ جۆر دابەش دەکات ، لەوانە (ئۆرگینال ، تێۆری ، فەلسەفی)
هیگڵ پێ وابوو کە زنجیرەی رووداوە مێژوویەکان بە کۆتایی ناگەن ، بەڵکو پێویستە دەستکەوتەکانی کۆمەڵگە ئازادیخوازەکان بگاتە کۆتایی ، کە ئەمڕۆ نێونەرایەتی چیهان دەکەن ئەوەیش مەبەستی ئەو کۆمەڵگەی دیموکراسی لیبرالە. بەپی ئەم تیۆرەی هیگڵ بێت دیموکراسی لیبرال هەموو ئەو بۆشایانەی کە خواستێکی ناعەقڵانی بوو پڕ کردۆتەوە. ئالەم خاڵەدا فۆکۆیاما لەگەڵ ئاراستەی فەلسەفەی هیگڵدا یەکدەگرنەوە .
فەیلەسوفی یۆنانی ئەفلاتۆن رەفزی دیموکراسی ئەتنی دەکرد ، لەسەر بنەمای ئەوەی ئەم جۆرە لە دیموکراسیەتە لەو کۆمەڵگانەی کە ئەنارکیزمن ناتوانن لەبەرژەوەندی گشتی و یەکپارچەی ناوخۆی

بپارێزن ، پێ وایە دیموکراسی ئەتنی گوزارشت لە خانەوەدایەك زیاتر لە سیستەمێکی سیاسی دەکات “

لە کتێبەکەی (ئەلیکس دی تۆکڤێل) بەناوی (دیموکراسی لە ئەمەریکا) ، لە سەدەی نۆزدە، تۆکڤێل قسە لەسەر دیموکراسی لە ئەمەریکا دەکات کە چۆن خۆشگوزەرانی و بەختەوەری دروست کردوە و گەشە بە کۆمەڵگە دەدات. سەرەتا تۆکفیل هەوڵدەدات خوێندنەوەیەکی تازە بۆ دیموکراسی لە کۆمەڵگەیەکی دیموکراسی لیبراڵ بکات، لە روانگەی ئەو، دادپەروەری کۆمەڵایەتی یەکێکە لە پرنسیپەکانی دیموکراسی، ئەگەر دادپەروەری نەبێت، هیچ مانایەك بۆ دیموکراسیش نابێت، جگە لە دادپەروەری فیکری و ئابوریی، چونکە دادپەروەی کۆمەڵایەتی سەروەری و کەرامەت بۆ کۆمەڵگە دروست دەکات، لەهەمانکاتدا دادپەروەری کۆمەڵایەتی خۆشگوزارینییەکی ئابوریش بە یەکسانی بۆ تاکەکان فەراهەم دەکات. هەروەها دەڵێ “ناتوانی ئازادی بونیادبنێی ئەگەر یەکسانی نەبێ” بۆیە ئەمە جەوهەری فیکری ئەلیکس (دی تۆکفێل)ە سەبارەت بە دیموکراسی. .
ئەگەر سەیری تێزەکەی “ڕێچر سکرتێن” فەیلەسوفی بەریتانی پارێزخواز بکەین، ئەوا بۆچونێکی دیکەمان دەست دەکەوێت ئەو لە ئارتکلێکی بەناوی (سنوری دیموکراسی) بڵاوکردوێتەوە کە تێیدا ئاماژە بۆ سەرەتاکانی بنەمای دیموکراسی دەکات و ئەو دەستکەوتە بۆ پرۆتستانەکان لە بەریتانیا دەگەڕێنێتەوە و دەڵێت “کەلتوری پرۆتستانی زیاتر لە کەلتوری ئیسلام لەگەڵ دیموکراسی دەگونجێت”.

ئەم وتارەی ڕێچر کۆمەڵێك شیکردنەوە هەڵدەگرێت کە دەتوانرێت لەسەر کۆمەڵگەی عێراقی بەگشتی و هەرێمی کوردستان بەنمونە جێبەجێ بکرێت، پێموایە بنەماو پرنسیپە سەرەکییەکانی دیموکراسی ئەوکاتە دەچەسپێت کە دەوڵەتێکی عەلمانیت هەبێت، دیموکراسی دەرهاویشتەیەکی گرنگە لە دەرهاویشتەکانی عەلمانیەت، دیموکراسی جومگەیەکی گرنگی عەلمانیەتە، یەکێك لە مەرجەکانی دیموکراسی عەلمانیەتە، بەڵام مەرج نیە هەمو عەلمانیەتێك دیموکراسی بێت، بەڵام مەرجە هەمو سیستەمێکی دیموکراسی عەلمانی بێت. بۆ نمونە “کۆمۆنیستەکان و فاشیستەکان و کەمالیستەکان” ئەمانە هەمویان عەلمانی بون بەڵام دیموکراسی نەبون.

جۆن دیوی فەیلەسوفی ئەمەریکی پێ وایە “دیموکراسی پەروەردەیی شێوازێکە لە شێوازەکانی چۆنیەتی ڕەفتارکردنی مرۆڤ لە ژیانی ڕۆژانە و تێکەڵابوون لەگەڵ دەوروبەرو و ئاڵوگۆرکردنی بیروڕا ، بەلای ئەو دیموکراسی تەنیا سیستەمێکی سیاسیە نیە ، گرنگی دانی جۆن

دیوی بە دیموکراسی پەروەردەی بڕوابوونی عەبەسی و یان بە خۆرای نەبوو ، بەڵکو بڕوا بوونێکی کرداری بوو ، چونکە پێ وابوو ئەم شێوازە لە دیموکراسیەتە گرەنتی بوژانەوە و پێشکەوتنی نەوەکانی داهاتوومانە ."

مارکس پێ وایە " دروستبوونی فەرمانڕەوایەکی دیموکراسی لە کۆمەڵگە یەکی سەرمایەداری کارێکی مەحاڵە ، چونکە دیموکراسی مەرجدار بە ترانسفۆرمانسیۆنە لە بنەماکانی کۆمەڵگە ، هەروەها پێکهێنانی هەموو ئەو بزووتنەوانەی لە پێناو یەکسانی سیاسی و گشتاندنی مافی دەنگدان بە هەنگاوێکی پۆزەتیڤ دادەنێ ، بەڵام مارکس لەوبڕوەیەدایە کە توانای ئازدیخوازی دیاریکراوە چونکە پەیوەستە بە جیاوازی چینایەتی ، و ئەو بەربەستانەی کە ئەم جیاوازییانە دروستیان دەکات ، لە هەموو کایەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری ، بەلای مارکس هەڵبژاردن ناتوانێ چارەنوسی دەوڵەت دیاری بکات "

یۆرگن هبرماس یەکێك بو لە داکۆکیکاری دیموکراسی بەتایبەتی ڕاوێژکاری و دژی هەمو دیاردەیەکی ناعەقڵانی لە فیکری سیاسی بو، بەلای ئەو کۆمەڵگای هاوچەرخ لەسەر سێ بنەمایە کە ئێخلاقیاتی گۆیاندنێ ئێویش پێکدێت لێ (دیموکراسیو یاساو دادپەروەری). ڤۆڵتێر بە گەورەترین دوژمنی چەوسانەوەی ئاینی و سیاسی ناسرا بو، دوای ئازادی بیروڕاو عەقیدەی بۆ هاوڵاتیان دەکردو پارێزگاری کردن لە تاك لەبەرامبەر توندوتیژییەکانی دەسەڵاتی ئاینی و سیاسی"

لە روانگەی “سامۆئیل هانتینگتۆن” گواستنەوەی کۆمەڵگە بۆ سیستەمێکی دیموکراسی بریتیە لە “قۆناغی گواستنەوەی دەسەڵاتێکی تۆقێنەر بەرەو دەسەڵاتێکی دیموکراتی، واتا گواستنەوەی کۆمەڵگەیە لە قۆناغی دیکتاتۆرییەت و دەسەڵاتی تۆقێنەر بەرەوە دەسەڵاتی دیموکراتی، لە کۆمەڵگەی عێراقی بۆ نمونە ئەم گواستنەوەیە ئاراستەیەکی تەواو پێچەوانە بو، دوای دەسەڵاتی تۆقێنەر و دیکتاتۆرییەت، بەرەو دەسەڵاتێکی تائیفی و مافیایی و کۆنترۆڵکردنی سەروەت و سامان لەلایەن گروپی جیاجیا لە ژێر ناوی ئاین و نەتەوە و مەزهەب..

لێرەوە بۆمان رون دەبێتەوە کە دیموکراسی هێشتا نەبۆتە سیستەمێك کە بێ کەموکوڕی بێت، هەروەها دەکرێت سیستەمێکی باشتر لە ئایندە بۆ مرۆڤایەتی دروستبکرێت کە لە داهێنانەکانی مرۆڤ بێت، گرنگە بوترێت دیموکراسی پێش ئەوەی سیستەمێکی سیاسی لەناو کۆمەڵگە بێت ئەوا گرنگە سیستەمێکی خزمەتگوزاری مرۆیی و کۆمەڵایەتی و کەلتوری

بێت. کاتێك دیموکراسی توانی زیاتر لە فیگوری خزمەتگوزای وەك لە فیگوری سیاسی نزیك بێتەوە، ئەوکات دەتوانین بڵێین “دیموکراسی ڕاستەقینە”. ئەگەر هەر لە بازنە یاخود فیگوری سیاسی مایەوە ئەوا دیموکراسیەتێکی ساختەیە.

دیموکراسی کەلتورە ئەم کەلتورەش هەروا بە شێوەی هەرەمەکی دروست نابێت، یان ئەوەتا لە ڕێگای “هابیتیویس” کە کۆنسێتێکی بۆردیۆیانەیە، مەبەستی لە عاداتێ کۆمەڵگە وەکو مەکینەیەکی بەرهەمهێنەری هابیتیوس وەسف دەکات ، لە کۆمەڵگەی کوردیدا واتا پراکتیزەکردنی خۆڕسکانە لە سروشتی ئەکتەری کۆمەڵایەتی بونی هەیە، هەبونی ئەم کەلتورەش بۆ ئەوەی ئەو پێشتر ئەو وشیاریەی لەلای دروست بوبێت کە بەشێکە لە پرنسیپەکانی دیموکراسی پراکتیزەی کردوە، بۆیە دەتونین بڵێن لەسەر ئاستی کەلتوری هابیتیوس دیموکراسی بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ پراکتیزکراوە، بەڵام لەسەر ئاستی دامەزراوەکان ئەم سیستەمە بونی نەبوە..

سەرچاوەکان

http://almoasher.ps/%D8%B1%D8%B5%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%8A%D9%85%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B7%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%AD%D9%82%D9%8A%D9%82%D9%8A-%D9%84%D9%8A%D8%B3-/%D9%81%D9%8A-%D8%B5%D9%86%D8%A7%D8%AF%D9%8A

-تهانی صلاح ، الدیمقراگیه فی عیون المفکرین الفلاسفه ، الاهرام ، الخمیس 9 من رجب 1435 هـ 8 مایو 2014 السنه 138 العدد 46539.

Alain Touraine ,Qu’est-ce que la démocratie? Paris: Fayard, 1994, 297 p

Alain Badiou: élections, piège à cons? France 2, “Avant-premières” 01/03/2012

- د. ماهر الشریف ، فوکویاما و “نهایه ” الدیمقراگیه اللیبرالیه، حزب الشعب الفلسگینی ، 3/12/2017 http://ramdane.marocprof.net/post/111960

MARIA JOSÉ VILLAVERDE, La democracia en América: bicentenario de Tocqueville, https://elpais.com/diario/2005/12/26/opinion/1135551610_850215.html

، التربیه و الدیمقراگیه جون دیوی نموژجا – مغرس (مغرب برس) موقع مغربی یقدم خدمه فریده للأخبار ، 31/08/2013.

حسانی محمد
https://journals.openedition.org/philosophique/891

وانەیەك دەربارەی بەختەوەری لای ئالان بادیۆ … د. شەونم یەحیا / علی هادی

پرسیار: ئەو شتانە چی بوون کە ژیانی تۆیان بەرەو ئاراستەیەکی دیاریکراو برد ؟

بادیۆ / بەر لە ئاشنا بوونم بە بواری شانۆ و فەلسەفە ، ووتەیەکی باوکم هەبوو، لە کاتی جەنگی چیهانی دووەم ، بیگومان ئەمە یادگارییەکی هەمیشە لەبەر چاووم بوو، ڕێرەوەی ژیانم یان بوونمی دیاریکرد.
لەو سەردەمە تەمەنم شەش ساڵ بوو ، باوکم خەریکی پارتیزانی دژ بە نازییەکان بوو، هەر بۆیەش باوکم کرا بە پارێزگاری تولوس دوای جەنگ، لە ژوورەکەی باوکم نەخشەیەکی جەنگ لەسەر دیوارەکە هەڵواسرابوو بەتایبەتی لەبەرەی رووسیا . هێڵی بەرەی نێوانیان پەتێك بوو جوڵەی بەرەوپێشبردنی هەر لایەنێکیان لەسەر نەخشەکە بە بزماری بچوك جوڵەی پێ دەکرا ، بۆ ئەوەی هیچ پرسیارێك بکەم .
باوکم پارتیزانیکی نهێنی بوو، لەدەست پرسیاری منداڵەکانی ، سەبارەت بە هەرشتێك لەبارەی جەنگ خۆی دەشاردەوە. لەبەهاری 1944 ڕۆژێك لەکاتی هێرشی سۆڤیەتی لە کریمە ، باوکمم بینی بزمارەکانی سەر نەخشەکە، هەمووی بەرەو دەستی لای چەپ جوڵاندی بە ئاراستەیەك دیاربوو کە ئەلمان شکستیان خواردووە و بەرەو ڕۆژئاوا کشاونەتەوە ، نەتەنیا هەر هێرشی داگیرکەریان پێ رانەوستێندرا ، بەڵکو بەشێکی زەویەکانیشیان لەدەست چوو ، لە چرکەیەکدا تێگەیشتم بە باوکم گوت دەکرێ شەڕەکە ببەینەوە ؟ بۆ یەکەمجار وەڵامەکەی زۆر زۆر روون بوو (بیگومان کوڕم ، هەر تەنیا بەوەی کە دەمانەوێت سەربکەوین).

پرسیار / ئایا ئەم ڕستەی باوکت بوو بە ڕێنیشاندەرت ؟

بادیۆ / لە هەقیقەتدا ئەمە پەروەردەیەکی باوکانانە بوو، ئەم ڕستەیە بڕوایەکی لای من دروست کردووە کە هەر چەندە بارودۆخ نالەبار بێ ویست و بڕیار و ئیرادەمان گرنگە و بنەمایە بۆ ژیانمان، لەو کاتەوە دژی بیروباوەری هەژمووندariم ، هەرگیز دەست بەرداری باوەڕی خۆم نەبوومە چونکە ئەم باوەڕە لەگەڵ زەوقی مۆدە ناگونجێ .

پرسیار / زۆر گرنگی دەدەی بە ویست، لە کاتێکدا یەکی لە ترادیسیۆنە گەورەکانی فەلسەفە ، ستۆیسیزمیەکان واتا "رەواقیەکان "، ڕێنمایی خەڵك دەکەن ، کە دەبێ ئەو شتانەی کە ڕوودەدەن قبوڵمان بێ بۆ ئەوەی بەختەوەر بین ، دانایی نیە ئیمەش بەو چیهانە ڕازی بین ، لەوەی هەوڵی گۆڕینی بدەین ؟

چارەنوسمان لە ساڵی 1941 وەکو فەرەنسیەکان دۆڕاوی چەنگ بووین، ستۆیسیزمیەکان لەو بڕوایە دابوون کە باشترە هەمووومان ببین بە (پیتینین) کە چنڕاڵێکی فەرەنسی بوو سەری بۆ نازیەکان دانواند .

"پیتان " جەماوەرێکی زۆری هەبوو لەکاتی گەڕان و سەردانی کردنی پارێزگاکان ، ڕەنگە وا بزانن کە ئەمە وڵاتی لە وێرانی و کاولکاری جەنگ پاراستووە ، ئایە دەبوو قبوڵمان بکردایە ؟
من گومانم لە "ستۆیسیزمیەکان" هەیە و گومان لە (سینك) هەیە ، کە خاوەنی سامانێکی گەورەبوو، لەناو بانیێ زۆرینەکەی بانگەوازی قبوڵکردنی ئەوەی هەتە بێت نوسراوە دەکرد . ماتریالیستە توندڕەوەکان "ئەبیکۆریەکان" لەو بڕوایەدابوون ڕووبەرووبوونەوە دژ بە یاساکانی چیهان جۆرێکە لە عەبەسیەت و ریسك دان بە ژیان لە پێناو هیچ .

پرسیار/ بەڵام ئەنجامی ئەم بروباوەڕە گەیشت بە چی ؟

بادیۆ / گەیشتە چێژ وەرگرتن لە ئیستا یان لەو کات و ساتەی کە تێدا دەژی ، گەیشتە ئەم ووتە بەناوبانگەی "هۆراس" (لەم ساتەی خۆتدا بژی) . لە دانایە دێرینەکاندا توخمێکی بە تەواویی خۆپەرستی هەیە ، "لەوەی مرۆڤ دەبێ جێگایەکی ئارام لەناو دونیایەکی وەکو خۆی بۆ ئەوەی گوێ بدات بەوەی کە ژیانی ئەوانی دیکە لەم دونیایە وێران دەبێ "

پرسیار / ڕەگی خۆپەرستی سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ کوێ ؟

بادیۆ / ئەمانە هەموویان نەوەی ئیمبراتۆریەتی ڕۆمای کۆنن ، کە

دۆخیان له دۆخی ئیستای ئێمه دەچێ ، به تەواوی هەژموونی چیهان دەکەن و هیچ هەولێك بۆ وێناکردن و رووبەرووبوونەوه یان جێ به جێ کردنی ڕەفتارێکی تەواو پێچەوانه ناهێڵێنەوه ، دژ بەو سیستەمه ئابووری و سیاسی کەخۆی فەرز کردووه ، ئەم حاڵەته له هەموو شوێنێکدا بیرۆکەیەك بڵاو دەکاتەوه که دەبێت لەگەڵ سیستەمێکی وادا له پێناو بەدەستهێنانی ڕێگەیەکی باشتر خۆی بگونجێنێ.
له ئەنجامدا فەیلەسوفی " واقیعی " دەڵی (له پێناو ئارامیدا باشتره دەستبەرداری هەموو دیدگاکانی گۆرانی چیهان بین)
ووتەکەی "باسکال بروکنر " نموونەیەکه له پارێخوازی توندڕەو که دەڵی " شێوازی ژیانی رۆژئاوا جێگای سازشکردن و گفتوگۆکردن نیه " من سەردانانوێنم بۆ ئەم بۆچوونه ، من شتێکی ترم دەوێ ، ئەمەش وەفاداری منه بۆ دالانایی باوکم.

پرسیار / دوای جەنگ پرۆفیسۆرێك هەبوو ئێوەی به شانۆ ئاشناکرد ، بۆ ئەم دیداره چارەنوسازییه ، چۆن شانۆ بوو به ڕێنیشاندەری ژیانت ؟

بادێ / لەکاتی خوێندنمدا ئەوەی بگەیشتبوایته ئامادەی بیویستایه یان نا یەکسەر وانەکانی (راسین و کورنەی و مولییر) دەخوێند ، تا کۆتایی ساڵی ئامادەیی ، هەموو ساڵێك لەسەرمان بوو لەسەر هەر یەکێك لوانه شانۆ ، لەسەر یەکێك لەوانه ئەمه پرۆگرام بوو .
بەڵام کەسایەتێك زیاتر له پرۆگرامەکه سەرنجتی رادەکێشا، ئەمەش لەگەڵ مندا ڕوویدا ، له دووەم ساڵی ئامادەیی ئاشنابووم به مامۆستایەکی زمانی فرەنسی که زۆر به بایەخیکی زۆر باڵاوه مامەڵەی لەگەڵ شانۆ دەکرد ، ئێمه دەمانتوانی ببین به بەشێك لەو باڵاییه ، چونکه له بنەڕەتەوه جوڵه و نمایشەکەی له خوێندنەکه گرنگتر بوو .
ئەم مامۆستایه گرووپێکی شانۆیی دروست کرد، هەر ئارەزوومەندێك جێگایەکی بۆ خۆی لەناو ئەم گرووپەدا دەدۆزییەوه ، هەروەها هەنگاو به هەنگاو من و چەند قوتابیەکی تر ، بووین به ئەکتەره ، چ دیدارێك بوو ، جۆرێك له دابران بوو له ژیانی ئاسایی و رۆتینی، کاتێك که دەچووین بۆ سەر شانۆ بەرامبەر به جەماوەر بەرپرسیار بووین لەوەی که روودەدات ، ئەمەش وەکو چۆن باوکم دیگووت (دەبێ بتەوێ) واتا ویست، ڕۆڵی سەرەکیم له شانۆیی (فوریری دی سکابان) بینی ، ئەم پارچەیه چاوی منی کردەوه لەسەر خەڵەتاندن و ووریابوون له ئاخاوتندا .
هەمیشه خۆم لەبیره لەکاتی ئامادەبوونم له ژێر رۆشنایی شانۆدا دەلەرزین و هەروەها یەکەم ڕستەم لەبیره (بەڕێز ئۆکتاڤ ئەمه چیته

چی ڕوودەدات و ئەم گەڵەلاوژەیە چیە؟) ، کاتێك کەدەچوومە سەر شانۆ دەبوایە قسە بۆ جەماوەرێکی غەریب بکەم .
بەڵێ بۆ ئەوەی شانۆ بکەی ، دەبێ ویستی سەرکەوتنت بەسەر بەربەستەکاندا هەبێ، بوونما لێرەیە تەنیا لە جەرگەی رونا کی بەرامبەر بە هەمووان، بەر لە نمایشکردن لەناختەوە ڕادەچڵەکیت بەرامبەر بەو مەترسیانە کە هەیە .

پرسیار / ئایە جۆرێك لە پارێزخوازی خودی کە ئامادەیەکی مرۆیی بۆ پارێزگاریکردن لە خود لە چیهان وەکو ئەوەی کە هەیە بوونی هەیە ؟

ئالان بادیۆ / بەڵێ شتێك لەناخی مرۆڤدا هەیە کە پارێزخوازە لە قوڵایەوە کە لە خودی ژیانەوە دێت ، بەرلە هەموو شتێك دەبێ لەسەر ژیان بەردەوام بین ، خۆپارێزی و پاراستن وەك چۆن (سپینۆزا) دینوسی (بەردەوامبوون لەسەر بوون) ، کاتێك باوکم باسی ئەوەی دەکرد کە ئەشێ ئیرادە ویست بێ ، بەو مانایەی ئامادەگی پارێزخوازی لە ناخماندایە .
شانۆ ، ئەو ساتەیە کە جەستەی زیندوو لە خزمەتی چیرۆکێکی خەیاڵیەدا ، شتێك لە شانۆدا هەیە لەگەڵ غەریزەیەکی رووت پێکدادەدات . ئەکتەر لە نمایشەکەی بۆ لە ئەستۆگرتنی مەترسیەکان نمایشکردنی خود رووبەرووی بریارێکی سەخت دەبێتەوە ، زۆر سوباسی مامۆستاکەم دەکەم لە دووەمی ئامادەیی ئەم هەموو شتەتانەم بینی ، شانۆ خولیای یەکەمە و هەموو کات بۆی دەگەڕێمەوە.

پرسیار/ بەیەگەیشتن لەگەڵ شانۆ و ناسینی وەکو بڕیار بوو ؟

بادیۆ / بیگومان پێش هەموو شتێك من کەسایەتێکم ناسی ، ئەویش مامۆستای زمانی فەرەنسیم بوو ، ئەو مامۆستایە وەکو ناوەندگیرێك بوو بۆم ، بۆ ناسینی شانۆ ، ڕێك وەکو ئەوەی ئەفلاتۆن لە کتیبی (مائدە افلاگون)دا ، باس لەوە دەکا کە فەلسەفە خۆی لە خۆیدا پشت دەبەستێ بە ناسینی کەسێك ، چونکە لەڕێگای ناسینی کەسێکی دیاریکراو ئەو پرسیارانە دیتە ئاراوە وەکو ویست و بڕیار و خۆنمایشکردن و پرسی پەیوەندی لەگەڵ ئەوەی دیکە ، هەموو ئەمانە دەمانخاتە حاڵەتێکی زیندووی گەورە ، بەڵام بە زۆر مەترسی گەمارۆدراوە.

پرسیار/ چاوپێکەوتنەکانی دیکەتان بریتی بوو لە فەلسەفە و خوێندنەوەی “ژان ژاك ڕۆسۆ” هۆکاری هەڵبژاردنی فەلسەفە وەکو ئاراستەیەك لە ژیانتاندا چۆن بوو ؟

بادیۆ / ئاشنا بوونم بە فەلسەفە لە ڕێگای سارتەر بەردەوامیبوونە لە دانایی باوکم ، من هەمیشە وەفادارم بۆ خاڵێکی بنەڕەتی زۆر گرنگی سارتەر کە دەڵێ "ئێمە ناتوانین هەر گفتوگۆ دەبارەی بارێکی دیاریکراو بکەین ، بۆ ئەوەی بگەینە کردارێك یان ئەنجامێك " ئەمەش خاڵێکی زۆر گرنگە و چەقی فەلسەفەی سارتەرە ، لێرەدا ئەو هەر تەنیا لەسەر پرسی ئیرادە و کردار راناوەستێت ، بەڵکو بیری ئازاد ، تەنیا بیری ئازاد ئەتوانێ واتایەك بە بارێکی دیاریکراو ببەخشێ ، ئەو کات دەتوانین دەرباز بین لە بەرپرسیاریەتی تایبەت لە هەر هەڵومەرجێك یان بارودۆخێکدا بێن . ئەگەر ئەو دۆخە وا نیشانیش بدات کە ئەوەی ئێمە دەمانەوێت یان ویستی ئێمە شتێکی مەحاڵە ، بەکورتی ویستی گۆران ئەو دۆخەیە بەشێوەیەکی بنەڕەتی تەواو ئەرکە لەسەر شانی بیری ئازاد ، ئەمە کرۆکی فەلسەفەی سارتەرە .

پرسیار / لە چ شتێك فەلسەفە دەتوانێ یارمەتیمان بدات بۆ ئەوەی بەختەوەر بین ؟

بادیۆ / بەختەوەری ئەوەیە کاتێك کە ئەزانین ئێمە توانای شتێکمان هەیە ، بەڵام بڕوامان نەدەکرد کە بتوانین ئەم شتە بکەین ، بۆ نموونە لە دیداری عەشقدا شتێك هەیە ڕێگری یاخود خۆویستی ئەشکێنی ، ئێوە بەتەواوەتی قبوڵی ئەوە دەکەن کە بوونت پەیوەست بێ بە ئەوەی تر ، بەر لە ئەزموونی خۆشەویستی هیچ بیرۆکەیەکتان نەبوو دەربارەی ئەم شتانە ، لە ناکاو ڕازی دەبن بەوەی کە بوونت بکەوێتە دەستی مرۆڤێکی دیکە ، هەموو ئەو ووریابوونانەی کە بۆ پاراستنی خۆتان دەتانکرد هیچ کاریگەری لەبەرامبەر ئەوەی تر نابێت ، کە هاتێتە ناو ژیانت لە دوایشدا دەبێ سوود وەرگری لە بەرهەمەکانی ئەم بەختەوەرییە ، هەوڵدان بۆ ئەوەی ئەم بەختەوەرییە لە لوتکەدا بمێنیتەوە یان دووبارە بێتەوە ، یان سەرلەنوێ بونیادی بنێتەوە بۆ ئەوەی لەناو ئەم نوێکارییە خۆرسکدا بژی ، دەبێ قبوڵی ئەوە بکەین کە بەختەوەری جاربەجار پێچەوانەی " قەناعەت" کار دەکات .

پرسیار / بۆچی بەختەوەری دژ بە قەناعەت دادەنێ ؟

بادیۆ / بەختەوەری لە بنەڕەتەوە لەسەر یەکسانی دامەزراوە ، چونکە بەختەوەری پەیوەستە بەوەی تر ، لە کاتێکدا قەناعەت پەیوەستە بە خۆپەرستی ، تاك لایەنەیە قەناعەت نامۆیە بە یەکسانی ، لە دوایشدا مەرج نیە پەیوەست بێ بە چاوپێکەوتن و بڕیاردان ، قەناعەت کاتێك دروست دەبێ کە جێگایەکی باش لە جیهاندا دەدۆزیتەوە وەکو کارێك یان وەزیفەیەکی یان هەندێ جار سەفەرێکی نایاب ، قەناعەت بریتیە

لەبەکاربردنی ئەو شتانەی کە هەوڵمان بۆی داوە بۆ بەدەستهێنانی ، لە ئەنجامدا بۆ ئەوەی چێژ لە خۆشیەکان وەربگرین کارمان بۆ ڕێگەیەکی گونجاو کردووە لە چیهانێکی سەقامگیر ، بۆیە " قەناعەت و چێژ وەرگرتن" سەبارەت بە بەختەوەری وەکو وێنەیەکی تەسکی خودگەرایییە و وێنەیەکی سەرکەوتنە بە پێوەری چیهان . ڕەنگە بڵێ لەم بوارەدا چێژ لە قەناعەتەکان وەربگرن ، ئەمەش هەڵویستێکی زۆر ئاساییە و دابەشکراوە لە نێوان خەڵك لە نێوانیاندا منیش ، بەڵام وەکو فەیلەسوفێك من ناچارم بڵێم کە شتێکی جیاواز هەیە ناوی لێ دەنێم بەختەوەری ، فەلسەفە هەمیشە مرۆڤەکان بە ئاراستەی بەختەوەری واقیعی هان دەدات ، ئەگەر چی ئەم بەختەوەرییە بەبێ قەناعەت نابێ .

پرسیار / ئەگەر بەختەوەری چێژ وەرگرتن لە بوونێك یان توانای داهێنانی شتێکی مەحاڵ بێ، ئایە گۆڕانی چیهان مەرجە بۆ ئەوەی بەختەوەر بین ؟

بادیۆ/ لە چیهاندا پەیوەندیەکی دیالێکتیکە لە نێوان (ئاسوودەی و نائاسوودەی) یان (ڕازیبوون ناڕازیبوون) هەیە ، لەبنەڕەتەدا ئەمە دیالێکتیکی داوکارییەکانە کە دەتوانین ناوی لی بنین ڕوانگەی سەندیکایی بۆ چیهان ، بەڵام بەختەوەری واقیعی فۆرمێکی ئاسایی بۆ ژیانی کۆمەڵایەتی نی یە ، چونکە کاتێك داواکارێك بۆ وەرگرتنی بەختەوەری پێشکەش دەکەی بە نەرێنی وەڵام دەدرێتەوە ، لەبەردەم دوو بژارەی :

یەکەمیان / خۆتان بگۆڕن دەست بەرداری داواکاریی مەحاڵ بن ، بەختەوەری لێتان قەدەغە دەکەن و ڕاتان دەهێنن کە دەبێ ڕازیبن بە قەناعەت ، ملکەچ دەبن ، ئەمەیە سەرچاوەی پارێزگاریکردن یان خۆپەرستی خود .

دووەمیان / هەروەکو لاکان دەڵێ " تەنازول نەکەن لە ویستەکانتان وەکو چۆن باوکم یگووت " نابێ ڕابوەستین لەوەی کە دەمانەوێت ، ساتێك هەیە کە ویستی گۆڕانی چیهان دەکات بە ئەرکێك ، لە پێناو رزگارکردنی وێنەی مرۆڤایەتی ئەو وێنەی کە لەناخماندایە ، لە جێگای ملکەچیکردن بۆ دەسەڵاتەکانی مەحاڵ .

پرسیار / کاتێك کە بەختەوەر بین دەتوانین چیهان بگۆڕین ؟

بادیۆ / بەڵێ ئەو کاتەی کە دڵسۆزی بیرۆکەی بەختەوەری بین ، داکۆکیکردن لە بەختەوەری هاوشێوەی ڕازبوون نیە ، سەروەرانی دونیا حەزیان لە گۆڕان نیە ، کاتێك کە بەردەوامی هەڵدەبژێرن سەرەرای

سەختیەکان ، شتێکی مومکین پێیان دەڵێت ئێوە بەهەڵەدا چوونە ، ئەمەش ئەو کێشەیە لەو رۆژانەدا یۆنان لەناویدا دەژی . گەلی یۆنان دەیانگووت " زوڵم و چەوسانەوەی دارایی بانقەکانی ئێوەمان ناوێ ، ئێمە دەمانەوێ بە شێوەیەکی دی بژین " دەزگا ئەوروپیەکان وەڵامیان داوە بەوەی " دەبێ حەز بکەن لەو شتە کە ئێمە دەمانەوێ ، تەنانەت ئەگەر دژ بە ویستی ئێوەش بێ ، ئەگەر لەسەر نەخواستن بەردەوامبن ، دەبینن چی چاوەڕێتان دەکات".

کاتێك خەڵك ڕەفزی کۆیلایەتی خۆبەخش دەکەن ، هەڕەشەیان لێ دەکەن ، واتا یۆنانیەکان نایانەوێ لەناو دیالێکتیکی ڕازی بوون ناڕازیبوون بمێننەوە ، ئەوان دەیانەوێت بڕیار بدەن لەوەی کە شتێکی تر مومکینە و جیاوازە لەوەی کە فەرزکراوە بەسەریان ، جگە لەمە حاڵەتێکی یۆتۆپیا نیە ، چونکە ژمارەیەك لە پسپۆری ئابووری پێیان وایە کە مومکینە دووبارە قەرزی یۆنان ڕێکبخرێتەوە یان هەر نەمێنێ ، لەڕاستیدا ئەوەی کە ڕای ئەوروپیەکان وەکو مەحاڵ دەبینیت ، لەوەی میللەتێك لەسەر ئەم خاڵە بڕیار بدات ، ئەمە سزایەکی ئابووری عەقڵانی نیە بەڵکو سیاسیە ، سزای ویستی بەختەوەرییە بەناوی ڕازی بوونێکی ناڕازی.

پرسیار / باسکال دەڵێ " ئێمە هەرگیز ناژین بەڵکو ئومیدی ژیان دەکەین و هەمیشە هیوای بەختەوەریمان هەیە، پێ دەچێ هەرگیز بەختەوەر نەبین" ئایە بەختەوەری راستەقینە وابەستەیە بە بێ ئومیدی ؟

بادیۆ / ئەوانەی کە دیسەڵمێنن لە فەلسەفەدا بەختەوەری مەحاڵە، لە هەمان کاتیشدا پەیمانی بەختەوەریەکی دیکەمان پێ دەدەن ، چونکە ئەوان دەزانن کە ناتوانن چێش و خرۆشی خوێنەر بورژێنن ئەگەر پێیان بڵێن کە بەختەوەری مەحاڵە ، دوای لە ژێر کلاوەکەی ئەوان بەختەوەرییەکی زۆر باڵاتر بۆمان نمایش دەکەن .

من بە تەواوی دژی ئەم تێزەم ، ئەمە پەیمانی ، بەختەوەرێکی خەیاڵی و خەونە و هەرگیز ناتوانی بەدەستی بهێنێ ، چونکە بەختەوەری مومکینە بە شێوەیەکی ڕەها ، بەڵام نەك بەشێوەی ڕازیبونێکی پاریزخوازە .

بەختەوەری مومکین لە ژێر مەرجی مەترسیەکانی دیدار و بڕیارداندایە ، چونکە لە کاتای یان بەدرێژایی ژیانی مرۆڤ هەر ڕووبەڕووی ئەم ڕێکەتە دەبێتەوە .

پرسیار / بەڵام چی دەکەن لەبەرامبەر ناخۆشی و دڵتەنگی : نەخۆشی و رووداو بریندابوون لە ژیان و کارەسات ودابران و شێوەکانی ململانێ

و بەگژداچوون ؟

بادێ/ جیاوازی نێوان بەختەوەری و ڕازیبوون ، دابەشبوونێکە لە وشەی ناخۆشی ، تەنها لە ناڕازیبوونێکی قوڵدا ناخۆشیەك هەیە، بەڵام دەبێ بزاندرێت تەنانەت لە دۆخی دارووخانێکی گەورەشدا دەرگاکانی بەختەوەری بەتەواوەتی داناخرێن ، چونکە پێگە و گرنگی مومکین خۆی دەگوازێتەوە .
بۆ نموونە بۆ کەسێك کە گرفتی قاچەکانی نەبێ و لە تەندروستێکی باش دابێت ، ڕێشتنی چەند هەنگاوێك بۆ ئەوە شتێکی ئەوەندە گرنگ نیە ، بەڵام بۆ کەسێکی تر کە شەلەل و گرفتی قاچەکانی هەبێ و خەریکە ئەزموونی ڕێشتنی پێ دەکەن ، ئەم هەنگاونانە بۆ ئەوە بایەخێکی یەکجار باڵایە . چونکە بەختەوەری بوونی هەیە لە حاڵەتێکی دیاریکراودا ، ئەویش بە گۆرینی سنووری نێوان مومکین و مەحاڵ ، بە کورتی نابێ ڕێگا بەوە بدین کە مەحاڵی رووت و گشتی بەسەرمان داسەپێنن .

پرسیار / ئەی ناخۆشی چیە ؟

بادێ/ دەتوانین پێناسەیەکی سەرەتایی بۆ ناخۆشی بکەین ، وەك نارازیبونێکی بەهێز لە حاڵەتێك یان دۆخێکدا ، و بڵابوونەیەکی فراوانی مەحاڵ ، دەتوانین بڵێن ناخۆشی جۆرێکە لە دۆران یان فەشەل یا کەوتنی بەختەوەرەوی .
لێرەدا یاسای وەفاداری دەهێنمە ناو ئەو هاوسەنگییە ، کە هەمیشە پەیوەستە بە دیدار یان ناسین ، واتا بەختەوەری وەکو بەردەوامیدان لە گەڕان بەدوای وەفاداری ، وەفاداری تاکە مەرجی ئەخلاقیە ، هەرچەندە ئەم مەرجە بۆ هەموو مەترسیەکان گرەنتی نیە . دەبێ دان بە بوونی کارەساتەکانی بەختەوەری دابنێن ئەمانەش چەند جۆرێکن : هەندێکیان لە بێزاربوونەوە دێت ، یان لە بەجێ هێلان ، ئەوانی دی لە بێ وەفایی و خیانەتکردن .
خراپەکاری لە فەلسەفەدا، ئەوەیە کاتێك خود بەپرسە لە تێکدانی بەختەوەری، کە ناوی دەنێم رووخان ئەزموونێکی تاڵە ، هەر وەکو ئەزموونی بەختەوەری پارێخوازی توند ، کە زۆر حەزیان لە تێکچوونی بەختەوەرییە ، چونکە وەکو بەڵگەیە بۆ قەناعەتکردن بە بانگەوازەکانیان بەکاری دەهێنن .

پرسیار/ بەڵام پێت وایە کارەسات و رووخان باشترە لەوەی کە تۆ بونت نەبێ ؟

بادێ / بە تأکید باشترە ریسك و کارەسات بکەین واتا ریسکی بەختەوەری واقیعی لەوەی ڕێگری بکەین ، من ناوی لێ دەنیم (نەبوون) ، هەموو ئەو ڕێکارییە پارێزخوانەی مرۆڤ ، بۆ مانەوەیەکی ئاژەڵی دەگەڕێتەوە ، ئەویش تەنیا بۆ ڕازیکردن و مانەوە لە پێگەی کۆمەڵایەتیە . ” نەبوون” ڕێگریکردنە لە زاتێکە ، لەوەی تاقیکردنەوە لەو شتانەی کە لە توانایدایە بکات.

پرسیار / ئایە پەیوەندی خۆشەویستی و هاوڕێیەتی لە مەملەکەتی ڕازیکردنی زەرورەتە راستەوخۆییەکان مایە پووچە یان تێکچووە ؟

بادێ/ ئەمڕۆ چیهان مۆدێلیك یان فۆرمێکی بنەڕەتی هەیە ، لە ئالوگۆڕکردن لەگەڵ ئەوەی تردا ، لە سەر بنەمای پرادیگمای بازرگانیکردن ، روون هەموو پەیوەندیەکانمان لەگەڵ ئەوەی دیکە ، بۆ ڕەهەندێکی بەرژەوەندی دوولایەنە دەگەڕێتەوە ، بۆیە ئەمڕۆ جیابوونە مەترسیەکی گەوەرەترە لە رابردوو ، زۆر بە خێرایی هەستێکی نا پێگەیشتوو و بێ سوودە .
بەکاربەر، کەسێکی بابەتی هەژموونداره ، ئەوەی کە چیهان بەڕێوە دەبات، سەردارەکانمان بە دڵەڕاوکێ وە بەدواداچوون بۆ ئاستی کڕینی کاڵاکان لەلایەن خەڵکەوە دەکەن ، گریمان لەناکاوە کەس هیچ شتێك نەکڕن، ئەوا هەموو سیستەمەکە دەرووخێ، بۆیە ئێمە دەست بەستراوین بە زەروورەتی کڕینی کاڵاکان هەر لە ڕۆژی دەرچوونیان، لە تازەبوونیان ، سوودی بنەڕەتیان یان ناشیرینێکی تاوانکاری .
بۆیە بە دووری نازانم ئەم نەخۆشیە یان ئەم پەتایە گەیشتبێتە جۆری پەیوەندییەکانی نێوان مرۆڤەکان ، ئەو پەیوەندییانە کە بەهایەکی فەرمی بە پێشبڕکێ دەدەن.

پرسیار / ئایە ئێوە ستایشی وەفاداری دەکەن؟

بادێ/ بە جۆرێك بەڵی ، چونکە سووربوون لەسەر تازەگەری یان نوێکاری بازاڕ زۆر جار دەمامکدراوە لە ژێر پەردەی مۆدە ، دیاردەیەکە لە بەختەوەری دەدات. وەفاداری بە هەموو شێوەکانی لە ئێستا بەدواوە بەهایەکی هەڕەشەلێکراوە مافی ئەوەمان نیە تا کۆتایی یان هەتا هەتایی بەرامبەر بەکاڵاکان وەفادار بین ، بۆ نموونە ئوتۆمبیلە کۆنەکەمان دەبێ دانەیەکی نوێتر بکڕین ، ئەگەر نا سیستەمە ئابووریی لە ژێر مەترسی دادەبێت، ئەم مەرجە دەچێتە ناو چیهانی کۆ و تاك و زۆر جاریش لێکدابران بەرهەمدێنێ .
بەرامبەر ئەم لێژیکە دەبێ ئەم ووتەی باوکم بە میرات بهێنینەوە ”

دەتوانین لەسەر ویست و ئەو شتەی کە دەخوازین بەردەوام بین، ئەو شتەی کە دەتویست کە دەزانی و لە تواناتدایە ، تۆ دەتوانی ، بۆیە دەبێ بیکەی.

-____________

ئەم چاوپێکەوتنەی ئالان بادیۆ لە لایەن " سیڤرین میلیە" لە 14/8/2015 لە رۆژنامەی لومۆند بە زمانی فرەنسی بڵاوکراوەتەوە

ئالان بادیۆ: نابێت ئازادییەکی ڕەها لە کۆمەڵگەدا دروست بکەین کە سەرمایەدار تێیدا پاشا بێت.

د. شەونم یەحیا
دکتۆرا لە فەلسەفەی کۆمەڵناسی – زانکۆی سۆربۆن ….

ئالان بادیۆ فەیلەسوفێکی فرەنسی یە، نوسین و بیروڕاکانی چەندان ڕەهەند لەخۆ دەگرێت، لەوانە (ماتماتیك ، لۆژیك، زانستی ئەنترۆپۆلۆجیا (بوونناسی) و هونەر وسینما ، خۆشەویستی وشکردنەوەی سایکۆلۆجی) ، لەهەموویان گرنگتر کە بادیۆ فۆکسی خستۆتە سەری "جێوپۆلێتك" ئەویش بریتین لەچەمکی (سیاسەت ، هاوڵاتی ، دەوڵەتی هەقیقی ، هەڵبژاردن، هەژموونی سەرمایەداری بەسەر جیهان، گۆرانی جیهان، خۆپێشاندان و شۆرش ، کۆمەڵگەی ئایدیالی کۆمەنیسستی "
بادیۆ پێ وایە " سیاسەت تاکە هێزە دەتوانێ دسپلینی نوێ دروست بکات ، بڕیار دەدات کێ بەهێزە و هەژموون دەکات و کێ لاوازە. بۆیە کاتێك کە دەوڵەت دەرووخێ سیاسەتیش دەرووخێ لەگەڵی ، دەوڵەتبوون پەیوەستە بە سیاسەتکردنەوە ، چونکە ئەگەر دەوڵەت نەبێت سیاسەتیش نابێت .
بەڵام من پێم وایە بۆ گۆرینی دەوڵەت و سیستەی سیاسی ، ئەوا دەوڵەت نیە کە دەروخێنی ، بەڵکو حکومەت و سیاسەتەکانی دەروخێن و دەگۆردرێن ، بۆ نموونە ئەوا رژێمی بەعس لە 2003 رووخا ، نەك دەوڵەتی عێراق ، بۆیە دەوڵەت چەمکێکە بە نەگۆری دەمێنیتەوە و

قاڵبی خۆی وەرگرتوە مەگەر لە چەند دۆخێکی تایبەتدا نەبێت .

لای بادیۆ "سیاسەت بریتیە لە پەیوەندی نێوان جەماوەر و ڕێکخراوە مەدەنیەکان و بزووتنەوە کۆمەڵایەتی و رووداو شۆرش ، لەگەڵ گواستەنەوەی ئایدیای گشتی بۆ کۆمەڵگەی گلۆباڵ"
سیاسەتکردن لای بادیۆ پاشخانێکی مێژوویی هەیە ، پرسێکی جەنگاوەریی و تێکۆشانە ، پەیوەندی بەوە هەیە کێ لە هەمووان ئەکتیڤترە ، سیاسەتکردن تەنیا بریتی نیە لەوەی هاوڵاتیان بە ئارەزووی خۆیان چەند وەرقەیەکی رەنگاو رەنگ ، بخەنە ناو سندوقەکانی دەنگدانەوە.
سیاسەت گرنگە راستەوخۆ لەگەڵ جەماوەر ڕێکبخرێت.
ئەگەر لای بادیۆ دەوڵەتبوون پەیوەست بێت بە سیاسەتکردنەوە ، ئەوا لای "میشیل ئۆنفری " بوونی دەوڵەت ، پەیوەستە بە بوونی گەرێنتی بۆ ئازادی .

بادیۆ ئەو پرسیارە لە ئۆنفری دەکات و دەڵی " من نازانم تۆ مەبەستت کام دەوڵەتە ، ئەو دەوڵەتەی کە لەگەڵ جەماوەرکەی لێکترازا بێت ، ئەوە گەرێنتی بۆ ئەنجامدانی مایکرۆ شۆرش بۆ ئازادی نیە. باس لە چ فیگورێکی نوێ بۆ دەوڵەت دەکەی کە گەرێنتی بە هاوڵاتیانی بدات ؟
ئۆنفری لە وەڵامدا دەڵی " پێوەری دادپەروەری ، ئەگەر دادپەروەری نەبێت دەوڵەت نیە ، چونکە دادپەروەری گەرێنتی هەلی بەشداری هاووڵاتیان و گۆرانی پۆزەتیڤ و هاوکاری دەدات ، ئەو دەوڵەتەی گەرێنتی بوژانەوە بە هاوڵاتیانی بدات ، ئەو دەوڵەتەی خزمەتی ئازای بکات ، نەك ئەو دەوڵەتەی کار بە لۆژیکی بەزاندن بکات، و سنوری ماف و هەڵویستەکانی هاوڵاتیان پێشیل بکات، لەبەر ئەوەی بڕوای بە ئایدیایەکی جیاواز هەیە . ئەمەش بەرهەمدێت بە لۆژیکی هەڵبژاردن و دەنگدان لە رێگای پەرلەمانەوە مێرگێکی دادپەروەرانە دروست بکرێت.

"هەڵبژاردن تەڵەیەك بۆ گەمژەکان" ، ئەمە یەکێك لە دروشمەکانی ماوی لە سالی 1968 بوو ، بادیۆیش بۆ خۆی ماویست بوو ، بەڵام ئەو بە شێوەیەکی قوڵتر بیری دەکردەوە و دەپرسێت ، ئایا هاوڵاتیان هەموویان بە ئاگان یان کار بەم ڕەستەیە دەکەن ؟ لەو بڕوایەدان گووتار و دانپێدانەکانی کاندیەکان بە کەڵکی ئەوان دێن و ئازار و ناخۆشیەکانیان کەم دەکاتەوە!!!

هەموو ئەو رێپێوان و خۆپێشاندانانە بەناوی جۆراو جۆر دەکرێت ، تەنیا جۆش و خرۆشی سیاسی و شۆرش وداوای ماف لەو بزووتنەوانە

دەبینم ، بۆ نموونە لە میسر ئەوە دەبینم کە چەندان کەس لە دەوری بڕوایەك یان فیکرێك کۆبوونەتەوە ، بەڵام هەموویان لە کۆتاییدا لە خزمەتی پەرلەمانن ، ئێمە لەبەرامبەر یارییەکی میدیای زۆر گەورەین ، هەروەها پێ وایە هەڵبژارن پرۆسەێکی " فریوانە" تەنیا دەستەواژەیەکە بۆ وەهمی دیموکراسی ساختە. ئەو دیموکراسیەتەیە کە حزبە یان ڕێکخراوێك یان سەرمایەدار بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆیان دروستیان کرد بێت.

بادیۆ باس لە قەیرانی مۆدیلی هەژموونگەرایی لە ژێر ناوی "دەوڵەتی پەرلەمانی" وا لە هاوڵاتیان دەکات فەرامۆشی سیاسەت بکەن . بەلای بادیۆ دەوڵەتی پەرلەمانی هاوڵاتیان لە بەشداری سیاسی دووردەخاتەوە ، بۆیە هەڵبژاردن دەکەوێتە نێوان (کۆمیدیا و تراژیدیا) ، ئەو باس لە سۆزی هاوڵاتیان لە خۆپێشاندان و هەڵبژاردنەکان دەکات . پێ وایە "هەموو ئەو سۆزدارییە لە لایەن ڕێکخراوێك یان گرووپ یان پارتێك مەنیفێستکراوە"
بزووتنەوەی جەماوەری هەقیقی ئەو بزووتنەوەیە بە سروشتی فراوان دەبێ ، حزبێك یان گرووپ یان لایەنێك سەرپەرشتیان ناکات. تاکە ڕێگا بۆ گۆڕینی دەسەڵاتیش تەنیا بزووتنەوەی جەماوەری هەقیقی و سروشتی یە.

گەورەترین بزووتنەوەی جەماوەری دیموکراسی کە دەیبینی لای بادیۆ هێشتا هەر کەمینەن ، ناکاتە هەموو ، نموونە بە خۆپێشاندانەکانی وڵاتی میسر دەهێنێتەوە لە 2011 ، دەڵێ ئەگەر چی ملیۆنێك یان دوو یان سێ ملیۆن هاوڵاتی لە مەیدانی تەحریر بوون ، بەڵام هێشتا لە چاو هەموو میسر هەر کەمینەن. کاتێك کە دەیانگوت هەموو میسر لێرەیە ، ئەوا وەهمێکی گەورە بوو . هەر چەند بوون هەر دەمێنەوە کەمینەن.
ئەگەر "قبوڵی هەڵبژاردن بکەین ، دەبێ قبوڵی دەرئەنجامەکانیشی بکەین" کاتێك کە ئیخوان لە میسر بە ڕێگای هەڵبژاردن لەدوای مبارك دەسەڵاتیان گرتە دەست ، ئامادە نەبوون دەرئەنجامەکەی قبوڵ بکەن ، ڕەخنەیەکی زۆری لێگیرا کە دیموکراسی نەبوو . مەسەلەکە پەیوەندی بە دیموکراسیەوە نەبوو ، بەڵکو دڵگران بوون بە دەرئەنجامەکەی کە دەسەڵاتێکی ئیسلامی هێنایە حوکم بوو.

لەلای فەیلەسوف ئەوەی گرنگە چ شتێك (ڕاستە و دادپەروەرەو و باشە) بە پەوەندی بە ژمارەوە نیە ، ڕەنگە هاوڵاتیان بکەونە هەڵەوە لە هەلبـَژاردنەکانیان لەوەی دەسەڵاتێکی سەرکوتکار یان خائین یان خۆفرۆشت بۆ هەڵبژێرن.

بادیۆ پێ وایە" هیچ پەیوەندیەکی دیالێکتیکی لە نێوان ئەوەی سیاسەت بە باش و دادپەروەر و راستی دەزانێ ، لەگەڵ ئەوەی زۆرینە بە باش و راست و دادپەوەری دەزانێ نیە."

ئێوە نالێن دیموکراسی بە واتای دەسەڵاتی هاوڵاتیانە ، دێمە سەر ئەو خاڵە لە چ بوارێك هاوڵاتیان بەشداری لەو بڕیارانەی کە جەوهەرین لە سیاسەتی ناوخۆ یان دەرەوە یا ئەوانەی پەیوەندیان بە رەوشی بانکەکانەوە هەیە دەکەن ، تەنیا ئەو دەسەڵاتە بوونی هەیە کە کەمینەن و دەسەڵاتێکی ئۆلیگاریشە .
ئێمە هەست بە دەسەڵاتی (دکتاتۆری ، تیۆکراسی، ئەرستۆکراتی ، ئۆلیگارشی ، مۆنارشی) دەکەین ، بەڵام هیچ کات هەست بە دەسەڵاتی دیموکراسی ناکەین ، لەناو سیستەمی دیموکراسی ناژین ، بەڵکو لەلایەن رژێمێکی ئۆلیگاریشی (دارایی و سیاسی و میدیای) هەژموونکراوین.
من رەفزی دیموکراسیەتی هەقیقی ناکەم ، بەڵکو رەفزی ئەو دیموکراسیە دەکەم کە وەهمە و لەسەر کۆمەڵێك نۆرم و پێوەر و بڕیار ڕوونراوە ئاداکەی لەدەستی کەسانی ئۆلیگارشیە .
ڕەنگە سیستەمێکی سیاسی باشتر لە دیموکراسی لە ئایندەدا پەیدا بێت ، کە یەکێك لە داهێنانەکانی مرۆڤایەتی بێت.

ئیوە دەزانن سیستەمی تیۆکراسی ، سیستەمێکی چەوسێنەر بوو بۆ ماوەیەکی زۆر مایەوە ، زیاتر لە دیموکراسی رەنگە دیموکراسی لە ناوبڕێکی کورتی مێژووییەوە دەرچوو بێت. بەتایبەتی نزیکە یان پەیوەستە بە سەرمایەدارییەوە ، سیستەمی پەرلەمانی دیموکراسی وەکو سیستەمێکی جێگیر هیچ بوونێکی نیە ، تەنیا بە وجوودی ئابووری سەرمایەداری نەبێ ، بۆیە میراتگیری راستەوخۆی جێگیرەوەی ئەو سیستەمە ئاشکرایە.
بادیۆ بانگێشەی دەوڵەتی ئایدیالی کۆمەنیستی دەکات، بەڵام کێ ئەو دەوڵەتە بەڕێوە ببات ؟ ئایا بادیۆ وەکو فەیلەسوفێك ؟
بادیۆ لەوەڵامدا دەڵێ" ئەو دەوڵەتە پێویستە هەموو لە بەڕێوەبردنی بەشدار بن ، فیکر و هەق و عەقڵ بنەمای حوکمکردن بێت ، بە شێوەیەکی دادپەروەر ، ئەو دەوڵەتە دیموکراسیەتێکی هەقیقی تێدا بوونی هەبێت ، هاوڵاتیان لە دەوڵەت جیانەکرابێتەوە . تا ئەو دەوڵەتە سەرکوتکارییەی شەرعیەتی خۆی لە هەڵبژاردنەوە وەربگرێ .
گرنگە کۆمەڵگەیەك بونیاد بنێن وەکو کۆمەڵگەی لیبراڵ نەبێ ، سەرمایەدار و ئۆلیگارشی توندڕەو تێدا ڕاوچی بن . نابێت ئازادییەکی ڕەها کۆمەڵگە دروست بکەین ، کە سەرمایەدار تێدا پاشا

بێت.

بێ شیکردنەوەی شۆرشیش لە نێوان بادیۆ و میشیل ئۆنفری ، بادیۆ باس لە شۆرش دەکات
(La revolution) بەڵام ئۆنفری باس لە شۆرشەکان دەکات بە کۆ les
(revolutions) .

*بەشێك لە دێباکانی ئالان بادیۆ
France2-
-Contre courant badiou

بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر … د. شەونم یەحیا

کارو لێپرسراویەتی رۆشنبیر لە پێناو دروستبوونی دۆخێکی ئارام و خۆشگوزەرانی هاوڵاتیان و چەسپاندنی دادپەروەری و نەهێشتنی توندوتیژیی و گەندەڵی و هەبوونی شەفافیەتە لە کۆمەڵگە ، هەموو ئەم پرسانە پرسی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابورین ، گرنگە رۆشنبیری هەقیقی کاری لەسەر بکات ، جیهانبینینی هەر رۆشنبیرێك لەوەی دیکە جیاوازە چونکە کاری رۆشنبیر جوهەرێکی کەسیە، میتۆدۆلۆژی هەریەکێکیان جیاوازە لەوەی دیکە ، هەرچەندە ئەگەر خاڵی جیاوازیش لەنێوان رۆشنبیران هەبێت ، لە رووی ئاینی یان ئایدیۆلۆژیا یا ناسیۆنالیتێ، بەڵام گرنگە کۆمەڵێك پێوەر ئەوان کۆبکاتەوە ئەویش ئەو پرسانن کە لەسەرەوە ئاماژەم بۆ کرد.
بێگومان دووره پەرێزی رۆشنبیر کاریگەری نێگەتیڤی لەسەر بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر یا دابەشبوونیان بەسەر ئایدیۆلۆژییای حزبە سیاسیەکان دەبێت، ئەمەش دەبێتە فاکتەری لێکترازان ، نەك تەنیا لەنێوان رۆشنبیراندا ، بەڵکو لەنێوان خەونبینینی هاوڵاتیان و رۆشنبیرانیش ، کاری رۆشنبیر لەنێو دامەزراوە ئەکادیمیەکان فاکتەرێکی بەهێزە بۆ پێدانی مسداقیەت و هەستکردن بە بەرپرسیاریەتیەکی هەقیقی ، واتا بابەتی بوونی رۆشنبیر ، لێرەوە پەیوەندییەکان نزیك دەبێتەوە .

هەروەها بوونی کەناڵی تایبەت بە گواستنەوە و گەیاندنی گووتاری رۆشنبیر ، زۆرجار بەهۆی نەبوونی کەناڵێکی ئازاد رۆشنبیران دەکەونە ژێر گووشار و گومانی هاوڵاتیان ، چونکە لەهەر کەناڵێك دەرکەوێ لەسەر ئەو لایەنە هەژمار دەکرێت ، زۆرجار رۆشنبیران لە کەناڵەکانی ئۆپۆزیسیۆن دەردەکەون بۆیە لەلایەن دەسەڵات و هاوڵاتیانیش گومان لە سەربەخۆی دەکرێت ، ئەمەش بازنەی پەیوەندنی نێوان هاوڵاتیان و رۆشنبیر فراوان دەکات. جگە لەگومانکردن لە بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر .

بۆنموونە بەپرسیاریەت و جیهانبینی رۆشنبیرێکی نادینی واتا سیکولار لەگەڵ خەونی کۆمەڵگەیەکی پاریزیخوازی ئیسلامی زۆر جیاوازە ، بە هەمانشێوە بەرپرسیاریەت و جیهانبینی رۆشنبیری ئاینی لە کۆمەڵگەیەکی کراوە و مۆدیرندا جیاوازە . بۆیە بەیەکگەیشتنی ئەم دوو جیهانبینیە کارێکی ئەوەندە ئاسان نیە، لەهەردوو کۆمەڵگە پێویستی بە هوشیارێکی باڵایە لەپێناو نزیکبوونەیوەی پەیوەندییەکان.

هەروەها دەمانەوێت بڵێن لەبەر ئەوەی پێوەرەکانی رۆشنبیر لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ یەکێکی دیکە جیاوازە پێوەرێك لۆکالیە کۆمەڵگە دەیدات و پێوەرێکیش جیهانیە ، ئەمە وا دەکات کە بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر و مەترسیەکانی بەردەمیشی جیاوازبیت ، بۆ نموونە ئەو رۆشنبیری رەخنە لە ئاین دەگرێت ئەو مەترسیەی رووبەرووی دەبێتەوە لە کۆمەڵکەیەکی موسلمان زۆر جیاوازتر لەو رۆشنبیرییەی کە لە کۆمەڵگەیەکی علمانیە بە شێوەیەکی رۆژەیی بۆ نموونە رەخنە لە ئاین دەگرێت. ، رۆشنبیران لە کۆمەڵگەیەکی سکولاریش هەندێ جار دووجاری توندوتیژی دەبنە لەکارەکانیان لەوانە ستافی رۆژنامەی (شارلی هیبدۆ) لەلایەن گرووپە تیرۆریستیەکان ، پەیوندیەکانی رۆشنبیر تەنیا ناجێگیر و نا ئارام نیە لەگەڵ دەسەڵات ، بەڵکو ئیشکالیەتی رۆشنبیر لەگەڵ کۆمەلێك کەناڵی تریشە لەوانە توندڕەوی ئاینی و ئیسلامیزمی رادیکاڵ و داب ونەریت کۆن و سیستەمی سەرمایەداری ، لەوانە ئالان تۆرین لە کتێبی " دوای قەیران " باس لە هەژمونی سەرمایەداری ئەمرۆ بەسەر کۆمەڵگە دەکات کە کۆمەڵگەیەکی ئیفترازی لەرووی ئابووریەوە خوڵقاندووە کە ژیانی کرێکارانی خستۆتە مەترسیەوە.

بۆیە ئەمە بۆمان روونەدەکاتەوە کە بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر و مەترسیەکانی بەردەمی لە دۆخێك یان لە حاڵەتێك بۆ حاڵەتێکی تر دەگۆردرێت. بۆنموونە دۆخی ئەو رۆشنبیرەی ڕەخنە لە هەژمونی

تەکنەلۆژیا و کاریگەرییە نەگەتیڤیەکانی دەگرێت ، زۆر جیاوازتر لەوەی کە لە توندڕەوی ئاین دەگرێت.
ئەو ڕۆشنبیر و ئەکتەری ڕۆشنبیریانەی کە پروپاگەندە بۆ دەسەڵات دەکەن لەهەر کۆمەلگەیەکەوە بێت لەلایەن دەسەڵات قبوڵکراون چ دکتاتۆر یان دیوکراسی بێت ، بە پێچەوانەی ئەوانەی کە ڕەخنە لە دەسەڵات دەگرن بێگومان لێرەدا بەپرسیاریەتی هەردوو کیان جیاوازە.

بەرپرسیاریەتی ڕۆشنبیر لە دۆخێکەوە بۆ یەکێکی دیکە دەگۆڕدرێت ، لە ڕۆژئاوا ڕۆشنبیران لەگەڵ هاوڵاتیان ڕەخنە دەگرن و خۆپیشاندان دژی دەسەڵات دەکەن ، تاوەکو دەسەڵات بەرەو تاکڕەوی نەڕوات ، تاوەکو دیموکراسیەت جوانتر بکەن بێکاری نەهێڵێن و یاساکان لە خزمەتی هاوڵاتیان نەك کۆنترۆڵکردنی بێت ، ڕێگری لە دروستبوونی دکتاتۆریەت و تاکڕەوی دەکەن ، لەوانە سارتر کتێب لەسەر داگیرکردنی جزائیر لەلایەن فرەنساوە دەنوسێت بەناوی (عارنا فی االجزائیر 1961) (شەرمەندیمان لە جەزائیر 1961) ، ئالان بادیۆ لە 2007 کتێبێکی لەسەر سارکوزی سەرۆکی پێشوی فرەنسا بە ناوی (سارکوزی مانای چیە) بڵاوکردەوە.
لە ڕۆژهەڵات تاك ڕێخۆشکەرە و هاوکارە لە دروستکردنی تاکڕەوی ، زۆر بەی جار ڕۆشنبیران خۆیان دەبنە فاکتەرە بۆ خوڵقاندنی دۆخێکی وا، هەر لەو ساتە وەختەدا ڕۆشنبیر پێوەرەکانی خۆی لە دەست دەدات و دەبێت بە ئەکتەرێکی ڕۆشنبیری پڕۆپاگەندەکاری سیاسیی نەك ڕۆشنبیر ، چونکە مەرج نیە ڕۆشنبیر بەردەوام لە بازنەی ڕۆشنبیر بمێنێتەوە زۆرجار حاڵەتێك یان هەلوێستێك دەیخاتەوە ناو بازنەی ئەکتەری ڕۆشنبیری .

ئالان تۆرین پێ وایە ڕۆشنبیر لەگەڵ دەسەڵات لە سەرەوە دەتوانی ڕۆڵ ببینێ ، بۆ ئەوەی گۆڕانکاری دروست بکات ، ئەمە لەکاتێکدا راستە ئەگەر دەسەڵات گوێ بۆ ڕۆشنبیر رابگرێت و کار بە پێشنیارو ڕاوێژەکانی بکات ، بەڵام لە زۆربەی وڵاتانی دواکەوتوو و تۆتالیتاری نا دیموکراسی ، ڕۆشنبیر وەکو هۆکارێکی پڕۆپاگەندەو تا ئەو ئاستە دەسەڵات گرنگی بە ڕۆشنبیر دەدات تاوەکو میدیاکانی دەسەڵاتی بۆ بەڕێوە ببات وەکو خۆی دەیەوێت نەك وەك ڕۆشنبیر. بێگومان دەسەڵاتی تاکڕەو پێویستی بە هێزی چەك نەك قەڵەمی ڕۆشنبیر تاوەکو کاری لەگەڵ بکات.
بۆیە گرنگە بڵێن کە بەرپرسیاریەتی ڕۆشنبیر ئەوەیە ، بتوانێت ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی بەهێز و ئازاد لە کۆمەڵگە دروست بکات ، بۆ ئەوەی ئەم ئەکتەرە کۆمەڵگەیەکی بەهێزتر بونیادبنێت ، چونکە مرۆڤ

چەند ئازاد بێت زیاتر هەست بە بەرپرسیاریەتی دەکات ، بە پێچەوانەوە ئەم ئەکتەرە کۆمەڵایەتیانەی کە هێشتا لە ژێر هەیمەنەی ئاین و ترادیسیۆن رزگاریان نەبووە ، کەمتر هەست بە بەرپرسیاریەتی دەکەن .

بەرپرسیاریەتی رۆشنبیری کورد

سەبارەت بەم پرسیارە ئەرك و لێپرسراویەتی رۆشنبیری کورد ، لە هەر بارودۆخێکدا جیاواز بوو ، بۆنموونە بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر پێش ڕاپەرینی 1991 لە سەردەمی رژێمی بەعس ، رۆشنبیران لەگەڵ حزبە کوردییەکان بەیەکەوە خەباتیان دژی رژێمی بەعس دەکرد لە پێناو ئازادکردنی خەڵکی کوردستان، بەشداریکردنی رۆشنبیران هاوشانی حزبە کوردییەکان دەبێتە جێگای شانازی ، بەڵام دوای ڕاپەرین بەشێوەیەکی ڕادیکاڵ رۆلێ رۆشنبیران دەگۆردرێت و پێلین دەبێت ، ئەو رۆشنبیرانەی کە بەر لە ڕاپەرین بەهۆی کارەساتەکانی ئەنفال و کیمیابارانی کورد لە کۆتایی هەشتاکاندا ، بەرەو هەندەران کۆچیان کرد ، لە بارودۆخی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی کوردستان دوور دەکەونەوە ، زیاتر روئیایەکی سوربەخۆی وەردەگرن لە گووتارەکانیان، زۆربەی ئەوانەش کە دەرفەتیان بۆ ناڕەخسێ کۆچ بکەن بەهەر پاڵنەرێك بێت دابەشی سەر حزبە کوردیەکان لەباشوری کوردستان دەبن، و دەبنە بەشێك لەو ململانێ و شەڕانەی کە لەنێوان حزبە کوردییەکان لە نەوەتەکات دروست دەبێت.

دابەشبوونی ئەوان بەسەر حزبەکان هۆکارەکەی بۆ دوو قەیران دەگەرێتەوە لەوانە (قەیرانی ئابوری نەتەوەیەکگرتووەکان لەسەر عیراق بەگشتی و حکومەتی عیراق لەسەر کوردستان کە کاریگەری زۆر خراپی لەسەر گوزەرانی هاوڵاتیان بەگشتی و رۆشنبیران بەتایبەتی هەبوو.

هەروەها شەڕی ناوخۆی 1993 تا 1997 نێوان حزبەسیاسیەکان (پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکیتی نیشتیمانی کوردستان و بزووتنەوەی ئیسلامی)، سەرچاوەی داهاتەکانی کوردستانیش لە ژێر دەسەڵاتی (پارتی و یەکیتی) دا بوون، ئەمە وای کرد هیچ دەرفەتێك بۆ رۆشنبیران نەمێنێتەوە دابەشی سەر ئایدیۆلۆژیا جیاجیاکان بن، پاشان ئەم دابەشبوونە بوو بە کلتور ، سنوری دەسەڵاتی پارتی لە هەولێرو دهۆك دەبێت، زۆربەی رۆشنبیرانی ئەو دوو شارە لەگەڵ سیاسەتەکانی پارتی دەبن و ئەوانەی سنوری یەکێتیش بە هەمانشێوە. رۆشنبیران بەهۆی ئەو بارودۆخەوە رۆڵیان بزردەبێت هەڵویستەکانیان لە نێوان لایەنگری ئایدیۆلۆژیایەکی سیاسی و بێ لایەنی و تەنیانەت

ئەوانەی دەکەونە ناو ململانێ یەکانی شەر ووتار و بەرهەمەکانیشیان چوارچێوەی بابەتی تێدەپەرێنیت بۆیە رۆشنبیران ئەگەر وەکو پێویست نەیانتوانی بێت رۆڵیان هەبێت کۆمەڵێك هۆکاری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی بەربەست بوونە لەبەردەم کارەکانیان .

دوای رووخانی رژێمی بەعس بارودۆخێکی دیکە دروست دەبێت ، رۆشنبیران بە شیوازێکی دیکە بەشدار دەبن لە گۆرانکارییەکان لەوانە رۆڵێ ئەو رۆشنبیرانە دەست پێ دەکات دوای رووخانی رژێمی بەعس لە 2003 دوای ئەو ماوەیە رۆشنبیران دێن قسە لەسەر کێشە و یەکگرتنەوەی دوو ئیدارەیی و کەموکورییە سیاسی و کۆمەڵایەتی یەکان و ئاستەنگەکانی ناو حکومەتی هەرێم و داوای چاکسازی و شەفافەیەت نەهێشتی گەندەڵی و کەم پسپۆری لە بەرێوەبردن نەهێشتنی توندو تیژی بەرامبەر بە ئافرەت و کوشتنی ژن بەناوی شەرف داوای گۆران و هەموارکردنی ئەو یاساکان دەکرد کە مافی ئافرەت و تاك بەگشتی پێشیل دەکات ، لە پێناو گۆرانی عەقڵیەتی خێلەکی و باوکسالاری و کرانەوەی کۆمەڵگە و نەهێشتنی گەندەڵی و بێکاری و نەبوونی کەفائەت لە بەرێوەبردندا و بە دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە و بەشداریکردن لە نوسینەوەی دەستور و کردنەوەی کەناڵی ئازاد بۆ بڵاوکردنەوەی بۆچوونەکانیان ، کردنەوەی چەندان رێکخراو سەنتەرو رۆژنامەو تەلەفزیۆن ، ئەگەر پێش رووخانی حکومەتی عیراق راگەیاندنی و رێکخراو و کەناڵەکانی دەربرێن لەچوارچێوەی حزبەکان بوو زیاتر بەڵام دوای 2003 وە بورا بۆ رەخساندنی چەندان کەناڵی راگەیاندنی ئەهلی و سەربەخۆ و زانکۆی ئەهلی کرانەوە، واتا هەوڵی رۆشنبیران دەچێتە چوارچێوەی خزمەتگوزارییە گشتیەکانی هاوڵاتیان و پێداویستیەکانیان.

رۆشنبیران پاڵشتی دروستبوونی ئۆپۆزیسیۆن بوون لە هەرێمی کوردستان بەتایبەتی ئەو رۆشنبیرانەی لە زۆنی سلیمانی بوون و مێژووی دروستبوونی ئۆپۆزیسیۆن لە کۆمەڵگەی کوردی بۆ ساڵێ 2009 دەگەریتەوە کە رۆشنبیران لەرێگەی هەوڵەکانیان و ووتارەکانیان توانیان رۆڵیان هەبێت .
تا دەستپێکردنی شەڕی دژی داعش لە 2014 رۆڵی رۆشنبیران لە قۆناغێکی نوێدا دەردەکەوێت ئەویش شەڕ دژی تیرۆر و ئیسلامیزی جیهادی توێەوی و رەخنە گرتن لەو تێکستانەی کە سەرچاوەی دروستبوونی توندڕەوین.

سەبارەت بە رۆڵ و بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر لەم رووداوانە زیاتر رۆڵی ووشیارکردنەوەیە لە رێگای نوسین و چاوپێکەوتن لە کەناڵەکانی

راگەیاندن ، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی فیکری توندڕەوی ئاینی بەتایبەتی ئیسلامی رادیکاڵ، رۆشنبیران بەسەر دوو بەرەی جیاوازدا دابەش بووون، بەرەیەك ئاینی ئیسلام و سەلەفیەتی ئیسلامی بەسەرچاوەی فیکری داعشی یان دەزانی ، بەرەیەکی دیکە جیاوازییان دەکرد لە نێوان موسڵمانان و گرووپە توندرەوەئیسلامیەکان، بۆیە زۆریك لە رۆشنبیرانی کورد دەکەونە رەخنە گرتن لە ئاینی ئسلام و حزبە ئسلامیەکان لە هەرێمی کوردستان بەتایبەتی ئەو کاتەی چەند هاوڵاتیەکی کورد پەیوەندی بە داعشەوە دەکەن و دژی "پیشمەرگە"شەریان دەکەن.

رۆشنبیرانی سیکولار یان سەربەخۆ کاتێك کە بانگیشەی جیاکردنەوەی ئاینیان لە دەسەڵات دەکرد دەکەوتنە بەر هێرشی مزگەوتنەکان ، چونکە کەناڵەکانی بڵاو کردنەوەی فیکری ئیسلامی لە هەرێمی کوردستان ئەوەندە بە هێز بوون ، زۆر زحمەت بوو بۆ رۆشنبیران بتوانن بە ئازادی بیرو رای خۆیان بڵێن تەنانەت دەسەڵاتیش داکۆکیکی پارێزگاری لێی نەدەکردن ، کاتێك کە هاولاتیانی کوردستان راستیەکان بەبەرچاوی خۆیان دەبینن ، لەسەر هەڵویستی رۆژئاوای سکولار و سعودیە موسلمانان ،لەسەر پێشوازی کردن لەو خێزانانەی کە بە هۆی شەڕی داعشەوە دووچاری ماڵوێرانی و دەربەدەر دەبن لە نێوان ساڵانی 2015-2014 ئەو ئەوروپا و رۆژئاوایە کە چەندان ساڵە لە مەزگەوتەکانەوە پیاوانی ئاینی و کەناڵەکانی سەر بە حزبە ئیسلامیەکان ، ئیماژ و پێناسەی ناشرین بە رۆژئاوا و ئەوروپا دەدەن بە (کافر و مولحەد و فاسد و فاسق) وەسفیان دەکەن ، دەرگایان بۆ دەکاتەوە و بەڵام ئەو سعودیەیەی بەهشتی موسلمان ئامادە نابێت ئەو دەرگایەیان لێ بکاتەوە ، تاکی کوردیش ئەو ووشیارەی بۆ دروست بوو کە رۆژئاو و ئەوروپا زۆر مرۆڤ دۆستانەتر بوون لە هاوکاریکردنی ئاوارەکانی دەستی داعشی بە ناو ئیسلام ، لەو سعودیایەی کە بووو بە بەهەشتی موسلمان.

هەروەها لە رووی ئابوریەوە هەرێمی کوردستان دەکەوێتە ناو قەیرانەوە بە هۆی دابەزینی نرخی نەوت لە بازارەکانی جیهان ، و هاتنی ملیۆنێك پەناهەندە لە ناوچەکانی عێراق و سوریا بۆ هەرێمی کوردستان ، گەندەڵی و نەبوونی شەفافیەت باری ئابووری هەرێمی کوردستان قورستر دەکات و کێشەکان قوڵتر دەکاتەوە ، بۆیە لە ژێر فشاری قەیران و رۆشنبیران و راگەیاندەکانی میدیای ئازاد و ئۆپۆزیسیۆن و هاوڵاتیان بە تایبەتی چینی تەکنۆکرات، حکومەتی هەرێمی کوردستان دەست دەکات بە ئەنجامدانی ریفۆرم .

قۆناغێکی دیکە لە گۆڕانگارییەکان، کە قۆناغێکی نوێ یە ئەویش 2017 یە واتا دوای کۆتایی هێنا بە شەڕ دژی داعش، و راگەیاندنی ریفراندۆم، ئەم پرسە پرسێکی نەتەوەیی نیشتیمانیە و دروستبوونی دوڵەوت راستەوخۆ پەیوەندنی بە چارەنوسی هاوڵاتیانەوە هەیە، لێرەشدا حزبە کوردییەکان کلتوری سالێ نەوەتەکانیان دروستکردوە لە شەڕەی ناوخۆ و پارچەکردنی هەرێمی کوردستان بەڵام بەشێوازێکی دیکە، لێکترازانی سیاسی لە هەرێمی کوردستان لە نەوەتەکان لێکترازانی کلتوریشی بەدوای خۆیدا هێنا ، ئەگەر جی لەشەری ناوخۆ یەکێتی و پارتی هەموو شتێکیان دابەشکرد لە سامانی ئابوورییەوە بگرە تا دەگا بە کلتور و هاوڵاتیانیش، رۆشنبیرانیش تاوەکو ئیستا بوونەتە قوربانی ئەو لێکترازانە سیاسیە ، بێگومان هۆکارەکەی بۆ غیابی گرووپێکی بەهێزی رۆشنبیران دەگەرێتەوە، کە تاوەکو ئیستا رۆشنبیران نەیانتوانیوە لە باشوری کوردستان خاوەن گرووپگەلیکی بەهێز بن ئەگەر جی جیاوازیش بن لە بیروڕای سیاسی یان ئاینی یا نەتەوەی بەڵام پێوەرە نیشتیمانی و مرۆییەکان و زانستیەکان ئەوان کۆبکاتەوە و بتوانن لەسەرووی ئایدیۆلۆژیا و نەتەوە وئاین کار بکەن، لەو رێگایەوە دەتوانن گووشاری بەهێز لەسەر دەسەڵات دروست بکەن، بۆیە ئیستا دوو گووتار لەلایەن حزبەکانی کوردستان دروستبوونە و رۆشنبیرانیش بەداخەوە بوونەتە بەشێك لە دابەشبوونی ئەم دوو گووتارە، سەرگەردانی هاوڵاتیان لە نێوان بەلێ و نەخێر، لێرەدا کۆمەلێك پرسیار و گومانیان لای هاوڵاتیان دروست کردووە، لەوانە ئەم دوو گوتارە یاریکردنە بە چارەنوسی هاوڵاتیان ؟

ئایە ریفراندۆم بۆ دەوڵەتە یان بۆ موزایەدەی سیاسی ؟ چونکە دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردستان خەونی هەموو کوردێکە و هەزارەها شەهیدی لەو پێناوە داوە ، ئەگەر ریفراندۆم بۆ سەربەخۆی بێت ئەوا هەرێمی کوردستان لە 1991 سەربەخۆییە بەڵام بۆ دەوڵەتە ، و هیچ لایەنێك نابێت بیخاتە موزادەی سیاسیەوە، وایان کردووە هاوڵاتی ئەگەر بڵێ ئەوا لەلایەن هەندێکیان بە چاوی خائین و کۆلەی بنەماڵە سەیر دەکرێن ، ئەگەر بڵێ نەخێر ئەوا لە ڕوانگەی هەندێکیانەوە خائین و خۆفرۆشن ، بۆیە گرنگە رۆشنبیر رۆڵی هەبێت لە یەکخستنی گووتارەکان بەتایبەتی لە قۆناغی وا هەستیاردا و ئەو پرسانەی لە پەرژەوەندنی هاوڵاتیانن و گرنگە رۆشنبیران بە شێوازێکی زانستی دیراسەی ئەم پرسە بکەن بۆ ئەوەی هاوڵاتیان لەو دۆخە گوماناوەیە رزگاریان بێت، نەك ئەوان بێن وەك بەبەغا ئەجندای حزبەکان جێ بەجێ بکەن ، بۆیە بەپرسیاریەتی رۆشنبیر لەم قۆناغە رزگارکردنی هاوڵاتیانە لەو گومانانەی کە راستەوخۆ پەیوەندیان بە چارەنوسی ئەوە هەیە.

ڕۆڵ و ئیماژی ڕۆشنبیر لە دیدگایەکی نوێدا … د. شەونم یەحیا

رۆشنبیر وەك كۆنسێپت و كێ رۆشنبیرە ؟…

لە ئەنجامی کار کردنم لەسەر ڕۆلێ رۆشنبیران لە گۆرانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان لە کۆمەڵگەی کوردیدا لە کۆنتێکستی فەلسەفەی کۆمەڵناسی مێژوویی ، گەیشتین بە رۆل و ئیماژێکی نوێ لە کارەکتەری رۆشنبیر .
پێناسەی جۆراوجۆر بۆ رۆشنبیر کراوە، هەر رووناکبیرێك یان زۆر جار هاوڵاتیەکی ئاسایی لەلای خۆیەوە وێنایەکی تایبەتی بۆ رۆشنبیر داناوە، ئەمە بەو مانایەیە کە ئیماژی رۆشنبیر لە زەینی هەر ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی بە جۆرێکە. کاتێك کە باسی رۆشنبیر دەکەین گرنگە کۆنسیپتی رۆشنبیر لە کەسایەتی "پێرسۆنال" ی رۆشنبیر جیا بکرێتەوە، چونکە ئەم کۆنسیپتە لەرووی مێژوویی و زمانەوانیەوە لە هەر کۆمەڵگەیەك کات و زاراوەی تایبەت بە خۆی هەبووە، بۆنموونە مێژوویی ئەم کۆنسێپتە لە زمانی ئینگلیزیدا لە سەدەی هەڤدەمەوە بە کارهاتووە ئەویش لە وشەی intellect هاتووە, کە بەمانای فیکری دێت،
ئەم کۆنسێپتە لە زمانی عەرەبی (المپقف)ی پێ دەوترێ، لەزمانی ئینگلیزیشدا (intellectual)ی پێ دەڵێن و لەزمانی ڕووسیدا بەرامبەر وشەی (intelligemty) ،بەکارهێنانی ئەو چەمکە لەڕووی زمانەوانیەوە لەبنەڕەتدا لەوشەی (intellectual)ی لاتینیەوە وەرگیراوە کە مانای داهێنەرو و شارەزا و لێهاتوو دێت .
لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم لە وڵاتی فرەنسا، لەساڵی 1894 (دادگایکردنی دریفۆس) گاریگەری زۆری لەسەر دەست نیشانکردنی ناوەرۆك و رۆلی رۆشنبیر دانا .کەواتە چەمکی رۆشنبیر لە سەرەتادا بەو شێوەیە پێناسە کرابوو، ئەم چەمکە بەو مانایەی کە لایەنگیرانی (دریفۆس) بەکاریان دەهێنا.
لە کتێبی فەرهەنگ و کلتوور ، لە20 ، لەرووی مێژوویەوە ئەو کۆنسێپتە بۆ ساڵی 1920 دەگەرێتەوە، کە ووشەی "مونەوەریان" بۆ

رۆشنبیر بەکاردەهێنا ، ئەم کۆنسێپتە هەر تەنیا لەلایەن کوردەوە بەکار نەدەهات ، بەڵکو لەلایەن “عەرەب و تورك و فارسیش ” بەکار دەهات ، تا کۆتایی سەدەی نۆزدەم، پاشان لەگەڵ گەشەسەندنی و فراوانبوون و کرانەوەی کۆمەڵگە، کورد بەدوای تێرمێك دەگەران لەجیاتی مونەوەر بەکاری بهێنی ئەویش زاراوەی (رۆشنبیر یان روناکبیریان) . ئەمە کورتەیەك بوو لەسەر رۆشنبیر وەك چەمك کە لەهەر کۆمەڵگەیەك میژوو و زاراوەکی تایبەتی هەبووە .

سەبارەت بە رۆشنبیر وەك کەسایەتیش ئەویش بەهەمان شێوە بە گوێرەی کات و شوێن واتا پێوەرەکان لە سەردەمێك یان لە کۆمەڵگەیەك بۆ یەکێکی دیکە دگۆردرێت. بۆ نموونە رۆشنبیر لای ئەنتۆنیوگرامشی دوو کاتیگۆریە لەوانە رۆشنبیری ئۆرگانی، مەبەستی ئەو کەسانەیە کە لەنێو رێکخراو یان رێکخستنە ج سیاسی یان کۆمەڵایەتیەکان کار دەکەن، کاتیگۆری دووەمیش رۆشنبیری ترادیسیۆناڵە وەکو مامۆستا وپیاوانی ئاینی وئەندازیار و بزیشك و دادوەر و پاریزەر….هتد.

هەروەها لەلای ئیدوارد سەعید رۆشنبیر دوو جۆرە لەوانە رۆشنبیری “هەقیقی و هاوی “ئارەزوومەندانە ، سارتەر باس لە رۆشنبیری Engager واتا مولتەزم دەکات ، میشل فۆکۆ بەهەمان شێوە باس لە دووجۆرە رۆشنبیر دەکات لەوانە رۆشنبیری تایبەت و گشتی پاشان هەر بۆخۆی دێت ڕەخنە دەگرێت دەڵی شتێك نەماوە بەناوی رۆشنبیری گشتی ئەو رۆشنبیرەی کە دەبێت هەموو شت بزانێ. بیربۆردیۆ ئەویش باش لە گێلگەی رۆشنبیری دەکات .

بۆیە لەنێوان هەموو ئەو تێڕوانین و بۆچوونانەی سەبارەت بە رۆشنبیر کۆمەڵێك پرسیار لەلامان دروست دەبێت. بەلای ئێمە کاتێك گرامشی پێ وایە ئۆرگانی و ترادیسۆناڵ هەموویان رۆشنبیرن بەڵام مەرج نیە وەزیفەی رۆشنبیر بگێرن، پێم وایە هەموو ئەوانە ئەکتەری رۆشنبیرین پێش ئەوەی رۆشنبیر بن، بۆ نموونە لەنێو رۆشنبیری ئۆرگانی ئەوانەی لەناو رێکخراوەکانی کۆمەڵگەی مەدەنی یان رێکخراوێکی سیاسی کار دەکەن، هەموویان ئەکتەری رۆشنبیرین ، دوای لەنێوان ئەوان ئەکتەرێکی داهێنەر و بەتوانا هەڵدەکەوێت ، و دەتوانێ بەلانسی نێوان ئیلتیزامی سیاسی و بەهای مرۆیی و ئەخلاقی بپارێزیت، ئەوکاتە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر ، بۆ رۆشنبیری ترادسیۆنالیش
هەروەها پێلینی ئیدوارد سەعید بۆ رۆشنبیر دوو جۆرە “هەقیقی” و “هاوی” واتا ئارەزوومەندانە” ئەکتەری هاوی رۆشنبیر نیە بەڵکو ئەکتەری رۆشنبیریە ، ئەکتەری هاوی لە ئیماژی رۆشنبیرەوە دوورە ،

ئیدوارد سەعید لێرەدا کەوتۆتە هەڵەوە کە سیفەتی رۆشنبیری داوتە پاڵ هاوی و کردویەتی بە رۆشنبیر ، چونکە رۆشنبیر دەبێ هەقیقی نەك هاوی بێت.

یان رۆشنبیری شۆرشگیر وەك لە خوێندنەوەکانی حسین عودات بۆ رۆشنبیر باس لەو جۆرە رۆشنبیرە دەکات ، بەلای ئێمە رۆشنبیری شۆرشگێر ئەوەندە مەیلی بەلای شۆرشە ئەوەندە مەیلی بەلای چاکسازی نیە، و پاساو بۆ شۆرش دەهێنێتەوە وەك لەوەی پاساو بۆ چاکسازی بهێنیتەوە، چونکە ئەوان لەو بڕوایەدان گۆرینی سیستەمی سیاسی تەنیا بە هەنگاوەکانی چاکسازی جی بەجێ نابێت ، بەڵکو بە بزووتنەوەی چەکداری یا بە کودەتای سەربازی دەبێت، هەرجەندە ئەم تێروانینانە لەلایەن رۆشنبیرانی پاریزخوازی وەکو (الکیس دی توکفیل) لە فرەنسا و (ادموند بیرك) لە بریتانیا رەخنەی لێ گیرا. جگە لەوە رۆشنبیرانی شۆرشگیر هەوڵی بڵاوکردنەوەی ئایدیۆلۆژیا دەدەن یان هەڵگری ئایدیۆجی چەپ ” یسار” یان نەتەوین ” قومی” نێگەتیڤی شۆرش لێرەدایە کە توندوتیژی لی دەکەوێتەوە، ئەگەر چی خاوەن پرۆژەش بێت بەڵام لەبەر ئەوەی دەرئەنجامەکانی شۆرش روون نیە و زۆرجار شۆرش ئەو یۆتۆپیاییە بۆ هاوڵاتیان دروست ناکان و بە ئاراستەیەکی پێچەوانەی ئامانجەکانی دەروات، لە شیوەیەکی ڕێژیی.

ئەو رۆشنبیرانەی کە پێیان دەوترێت ” شۆرشگیر یان مولتەزم ” لە روانگەی ئێمەوە ئەو جۆرە رۆشنبیرانە لە یەکدیەوە نزیکن بەلام پرسیار لێردەایە ئایە ئەوانە فیگوری رۆشنبیرن یان نا ؟ لە روانگەی هەندێ ئەوان رۆشنبیرن ، بەڵام لە روانگەی کۆمەڵێکی تر پێچەوانە ئەوانە فیگوری رۆشنبیر نین ، چونکە مەرج نیە ئیلتیزامی ئەوان لەروانگەی ئەوانی دیکە ڕاست بێت ، بەڵکو لە روانگەی تەنیا توێژێکی دیاریکراو پۆزەتیڤە ، بۆ نموونە (ئەو رۆشنبیرانەی لەشەری ناوخۆی 1994 ی نێوان یەکیتی نیشتمانی کوردستان و و پارتی دیموکراتی کوردستان بەشدار بوون و هەوڵیستیان دژ بە یەکتر وەرگرتبوو) ، هەروەها رۆشنبیرانی شۆرشگیر ئەم جۆرە لە رۆشنبیران زۆر جار دەکەونە دەرەوەی بازنەی بابەتیبوون، چونکە بەرەو نەتەوەپەرستی تا ئاستی “ڤاسیست” یان پەیرەوکردنی ئایدیۆلۆژیایەکی توندڕەو و ڕەتکردنەوەی بەرامبەر هەنگاو دەنێن ، بۆیە فیگوری رۆشنبیری لەم بازنەدا جێگیر نیە.

بەهەمانشێوە ، سارتر کاتێك باس لە رۆشنبیری ئەنگاژی واتا مولتەزم دەکات ، لێرەدا پرسیار لەسەر ئیلتیزامبوون دەبێت کە زۆر ڕەهەندی هەیە ، ” سیاسی ” یان ” کۆمەڵایەتی و مرۆیی ” زۆربەی ئەو کەسانەی

که پێیان دەگوترا رۆشنبیر، کاتێك که ڕژێمی بەعس کیمیاباران و ئەنفالی کوردی کرد ، زۆرێك له رۆشنبیرانی عەرەب بێ دەنگ بوون لەو تاوانانەی که ڕژێمی بەعس بەرامبەر به گەلی کورد ئەنجامی دا، لەو دۆخەدا رۆشنبیرێکی عیراقی بەناوی “هادی عەلەوی” هەڵویستی هەبوو و رەخنەی له تاوانەکانی رژێمی بەعس بەرامبەر به کورد گرت، “هادی عەلەوی” توانی ئیلتیزامی سیاسی نەتەوەی و ئیلتیزامی ئەخلاقی مرۆیی و کۆمەڵایەتی بپارێزێت ، لەو بازنەیە وەکو رۆشنبیر بمێنێتەوە.

ئەو رۆشنبیرانەی که بەردەوام دژی دەسەڵاتن له کۆمەڵگەی کوردی لەگەڵ ئەوانەی پاساو دەهێنەوە (تبریری) هاشمی غەزلانی له کتێبی رۆشنبیر و دەسەڵاتی سیاسی ، باسی ئەم جۆرە رۆشنبیرە دەکات، ئەم دوو کاتیگۆرییە له چوارچێوەی یەك بازنەدا کۆمانکردۆتەوە بەلای ئێمەوە فیگوری ئەم جۆرە رۆشنبیرانە له یەکدیەوە نزیکن ، چونکه گووتاری دژی دەسەڵات یان لەگەڵی، له هەردوو حاڵەتدا پاساو بۆ بۆچوون و قسەکانی دەهێنێتەوە، ئەمەش له بازنەی بابەتی و لۆژیك دوور دەکەوێتەوە .
هەروەها رۆشنبیری ریفۆرمخواز ئەمەشیان جۆرێکە لە جۆرەکانی رۆشنبیر، ئەو لەگەڵ ریفۆرمکردنە لە سیستەمی سیاسی و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە، دکتۆر عزمی بشاره له کتێبی “عن المپقف و الپوره ” (رۆشنبیر و شۆرش) دەڵێ ” به ئاسانی دەتوانین رۆشنبیر ریفۆرمخواز جیا بکەینەوە ، چونکه ئەو دەخوازێت به فۆرمێکی زانستیانەتر کاریگەری لەسەر گۆرانکارییەکان هەبێت ، دوور له توندڕەوی ، هەوڵی دۆزینەوەی ئەو پەیوەندنی و لێکتێگەیشتنانە که له نێوان رۆشنبیر و دەسەڵات دایه له پێناو چارەسەرکردنی کێشەکان دەدات.

بۆمان به دیار دەکەوێت که خاڵی جیاوازی نێوان رۆشنبیرانی شۆرشگیر و رۆشنبیرانی ریفۆرمخواز ، شۆرشگێر لەگەل گۆرینی سیستەمی سیاسی و دەسەڵاته به شێوەیەکی ریشەیی و رووخانی و هەڵوەشاندنەوەی، بەلام ریفۆرمخواز لەگەل رووخان و هەڵوەشاندنەوە نیه بەڵکو لەگەل گۆرین و ریفۆرمکردنه به قۆناغ ، جگه لەوە رۆشنبیری ریفۆرمخواز لەرووی هەڵویستی کارکردن دەکەوێته بەردەم دوو هەڵبژارده له کاتیگوری رۆشنبیران لەوانه ” شۆرشگیر و پارێزخواز ” لەوەی ئایه له کام لەو دوو کاتیگۆرییەوە نزیکه لەرووی میتۆدەوە، پێمان وایه رۆشنبیرانی ریفرۆمخواز له رۆشنبیرانی پاریزخواز نزیکه . هەروەها رۆشنبیری ریفۆرمخواز لەبەر ئەوەی خاوەن پرۆژەیه بۆ باشترکردنی دۆخه بەلای ئیمەوە فۆرمیکی پۆزەتیقیی هەیه ، لەبەر ئەوەی دووره له توندو

تیژی و بەری لادان.
رۆشنبیرانی پارێزخواز، ئەم جۆرە کاتیگۆریە لە رۆشنبیران لەگەڵ پاریزگارکردنن لە بەهاو نۆرم و داب و رێساکانی کۆمەڵن، ئەو رۆشنبیرانن کە پاشکۆی بیرکردنەوە و رۆشنبیریان زیاتر ئاینیە ، ئیسلام یان مسیحی یان جوو یان هەر ئاینیکی تر بێت ، بەلای ئێمەوە ئەوانە فیگور و ئیماژی رۆشنبیری هەقیقی لە کۆمەڵ نین بەڵکو ئەوان زیاتر ئەکتەری رۆشنبیری ئاینین، چونکە یەکێك لە نیشانەکانی رۆشنبیر قبوڵکردن و گفتوگۆکردنە لەگەڵ بەرامبەر، کەسایەتی تیۆکراس زۆر بە زەحمە دەتوانی لە بازنەی تێکستە ئاینیەکان دەربچێ بە تایبەتی ئاینی ئیسلام ،کەسایەتی تیۆکراس جیاوازە لە کەسایەتی دیموکراس، یەکێك لە پێوەر گشتیەکانی رۆشنبیر هەڵگری فۆرمێکی دیموکراس بێ.

لە ئایندا نە ئازادی نە دیموکراسی هەیە ، بەڵکو وابەستەیە بە ئەحکام و شەرع و تیکستە ئاینیەکان. ئەم جۆرە بەلای ئێمەوە نیگەتیڤە ، لەبەر ئەوەی خاوەن هیچ پرۆژەیەك نیە، بەڵکو کار بۆ مانەوەو پارێزگاریکردنە لە نۆرم و بەهاو نەریتەکان جا ج ئاینی یان کۆمەلایەتی بێت دەکات، بەڵام ئەگەر ئەکتەرێکی رۆشنبیری ئاینی توانی بەلانسی نێوان ئاینەکان بەگشتی و پێوەرە مرۆیی و ئازادی مرۆڤ بپارێزێت و ریفۆرمخواز بێت، لەو حاڵەتە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر .
رۆشنبیری ڕەخنەگر، رەخنەیی ئەوان لە شۆرش نیە بەڵکو لە گۆرینی سیستەمە بەرەو سیستەمێکی باشتر کە خۆشگوزارنی و دادپەروەری زیاتر بۆ هاوڵاتیان فەراهەم بکرێت ، پێیان وایە زۆرجار شۆرش لە ئامانجەکانی دوور دەکەوێتەوە، گومانی ئەوان لە پەرۆشی رۆشنبیری شۆرشگێر نیە بۆ شۆرش ، بەڵکو ئەوان گومانیان لە هەوڵویستە ئەخلاقیەکان هەیە، لەوەی رۆشنبیری شۆرشگیر ئەوەندە شۆرشی پێ پیرۆزە ئەوەندە بیر لە دەرئەنجامە نێگەتیڤەکانی شۆرش وەك تێکدان و وێرانی کۆمەڵگە ناکاتەوە، لەکاتی شۆرش کە چەندان کێشەو لانی کۆمەڵایەتی و دزی و فەوزا و ئاژاوە و تاوان سەرهەڵدەدات .
چونکە رۆشنبیری ڕەخنەیی هەست بە مەترسیەکان دەکات .

رۆشنبیری رەخنەگریش خاوەن هیچ پرۆژەیەك نیە ئەو تەنیا رەخنە دەگرێت بۆیە ئەم جۆرە لە کاتیگۆریە بەلای ئێمەوە نیگەتیڤە چونکە هەنگاوەکانی گۆران و بەرەوپیشتردن وباشترکردنی کۆمەڵگە تەنیا بە رەخنەگرتن جێ بەجێ نابێت. بۆیە ئەوان لەو حاڵەتانەدا لە دۆخی ئەکتەری رۆشنبیری ڕەخنەی دەمێنێتەوە ، لە کاتێکدا دەگوازرێتەوە

بۆ بازنەی رۆشنبیر ئەگەر هاتوو خاوەن پرۆژە ی گۆرانکاری بەرەو دۆخێکی باشتر بێت .
بازنەی رۆشنبیرانی ” هەقیقی و گفتوگۆکار و پرۆفیسۆنال یان تایبەتمەند و داهێنەر” بەلای ئێمەوە ئەوانە چوارچێوەی فیگور و ئیماژی نوێ رۆشنبیر و رۆلی رۆشنبیر لە کۆمەڵگە دەنوێنی، چونکە بێگومان رۆشنبیر دەبێت لەسەر تەواو پرسەکانی کۆمەڵگە هەقیقەت بڵی و تەنیا داکۆکیکاری ئایدیۆلۆژیایی سیاسی و ئاین و نەتەوەیەکی دیاریکراو نەبیتَ، و پێویستە بابەتیی بێت و لە هەمانکاتدا داهێنەر بێت داهێنانەکەی لە خزمەتی مرڤایەتی بێت، بۆیە بەلای ئێمەوە ئەم بازنەیە فیگوری کەسایەتی رۆشنبیر و رۆلی رۆشنبیر زیاتر روونتر دەکاتەوە .

لەهەموو ئەم کاتیگۆرییانە، دەگەینە پێناسەیەکی نوێ بۆ رۆشنبیر لە کۆنێکستوالیزاسیۆنی فەلسەفەی کۆمەڵناسی مێژوویی ، کەکۆکراوەی تیرمینۆلۆژی نێوان (ئەنتۆنیوگرامشی و بیربۆردیۆ و ئالان تۆرین)ە، چونکە رۆشنبیر تەنیا پرسێکی ئەدەبی یان فەلسەفی نیە بەڵکۆ کۆمەڵناسیشە، چوونە ناو بازنەی رۆشنبیر لەم پێناسە نویِ یە دەردەکەوێت.

(هەموو ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی ناو کایەکانی کۆمەڵگە ، توێژێکی گرنگن لە گۆڕگەی رۆشنبیریدا بەڵام ئەوە بەو مانایە نیە کە هەموویان وەزیفەی رۆشنبیر بگێرن ، ئەو کاتەی ئەکتەرێك لە ناو کایەکانی کۆمەڵگە بتوانی داهێنانێك دروست بکات لە رووی سیاسی یان کۆمەڵایەتی یا فەرهەنگی یا ئابووری و ئەو داهێنانە بتوانێ گۆرانێك دروست ، ئەو کاتە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر).
بەلای ئێمەوە ئەو کاتە کە هونەرمەندێك یا نوسەرێك یا دکتۆرێك یا ئەندازیارێك …..هتد لە رێگای کارەکەی بتوانێ کاریگەرێکی بە هێز دروست بکات لەسەر کۆمەڵگە جا چ لە رووی سیاسی یان کۆمەڵایەتی یان ئابووری یان فەرهەنگی بێت و ببێتە سەرچاوەی گۆرانکارییەك لە یەکێك لەو بوارانە واتا بتوانێت داهێنانێك دروست بکات ئەوا ئەوکاتە ئەو هونەرمەندە یا نوسەر یا ئەندازیارە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر.

گووتار و فیکری رۆشنبیر و کاریگەری بەسەر کۆمەڵ -2-…. د. شەونم یەحیا /

(2-2).........

ئاستەنگەیەکانی بەردەم رۆشنبیر ....

رۆشنبیران لە کۆمەڵگە رووبەرووی دوو جۆرە بەربەست دەبنەوە ، لەوانە بەربەستێکی ئۆبژێکتیڤ "بابەتی" و ئەوەی دیکەیان سوبژێکتیڤ" خودی" ، بەربەستی ئۆبژێکتیڤ لەوانە هۆکارە سیاسیەکانیان لای رۆشنبیران بۆ دیاردەی بە حیزبیبوونی رۆشنبیرانی هەرێمی کوردستان و دابەشبوونیان بەسەر ئایدیۆلۆژییای جیاجیاکان دەگەرێتەوە ، چونکە لە رۆژهەڵاتی ناوەراست بە گشتی و هەرێمی کوردستان بە تایبەتی رۆشنبیران خۆیان بوونەتە یارمەتیدەر بۆ بڵاوکردنەوەی ئایدیۆلۆژییای حزبی ، ئەم دیاردەیە لە هەرێمی کوردستان وای کردووە کە نوخبەی رۆشنبیران نەتوانن نوخبەی سیاسی بەلای تێڕوانین و بۆچوون و ئاراستە و هەڵوێستەکانیان رابکێشن .

ئەمەش بۆتە هۆکاری ئەوەی کە رۆشنبیران لە کۆمەڵگە داببڕێت و بوونەتە هۆی ئەوەی نەوەیەك دروست بۆ هەست بە نائومیدی بکات لە بەرامبەر رۆڵیان لە هەنگاونانیان بەرەو ریفۆرمی سیاسی و کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگەدا ، بەشێك لەو رۆشنبیرانەی کە سامپڵی توێژینەوەکەمان بوون پێان وایە " حزبە سیاسیەکان بە هەموو ئایدیۆلۆژییایەکی چەپ و راست و ئیسلامی رۆشنبیریان بەکارهێناوە بۆ بە هێزکردنی پارت و رێکخراوەکانیان و پاوانکردنی سیاسی لە کۆمەڵگە" .
پێمان وایە ئەوانە لەبازنەی رۆشنبیر نین بەڵکو زیاتر ئەکتەری رۆشنبیرین ، چونکە رۆشنبیری هەقیقی هەرگیز ناکەوێتە ژێر هەژموونی دەسەڵات تا دەسەڵات وەك پروپاگەندەکارێك بۆ مەبەستەکانی خۆی بەکاریان بهێنێ.
کارکردنی رۆشنبیران لە نێو دامەزراوەکانی کۆمەل بەگشتی و دەزگا حزبیەکان بە تایبەتی دوو ئەرکی جیاوازیان هەیە ، یەکێکیان ئەرکی کۆ ئەوەی دیکەیان ئەرکی رۆشنبیرە ، چونکە حزب بە کۆ ئیش دەکات

نەك بە تاك ، حزب یەك دوو كەس نیە بەڵكو زیاترە ، حزب دەبێتە وسیلەیەك بۆ ئەوەی بەرنامەی سیاسی كاریگەری هەبێت لەسەر "كۆدا " لە دۆخی كۆشدا ڕۆژە لە جیاتی بەكارهێنانی معریفەیە ، جیاوازی ئاستی معریفی لە ناو كۆدا.
هەروەها ئەركی ڕۆشنبیر دەنگی نوخبەیە لە ناو كۆدا ، ڕۆشنبیران لە دۆخی كۆدا باڵابوونی خۆیان لە رووی ئەكادیمیەوە لە دەست دەدەن لە حاڵەتی وادا ووتاری ڕۆشنبیران لە ناو كۆدا دادەبەزێت ، كاتێك ڕۆشنبیر رەخنە لە پارتە سیاسیەكەی دەگرێت ، لەلایەن كۆوە گومان دەخەرێتە سەر لایەنی دڵسۆزیەوەی ، ململانی كردنی لەلایەن كۆوە.

یەكێك تر لە هۆكارەكان عەقڵی ڕەخنەیی لە مێژووی ڕۆشنبیری كوردیدا كەلە ئاستێكی نزمدایە چونكە عەقڵی ستایشكەركردن لە عەقڵی ڕەخنەی بابەتی ڕەواجی زیاتری هەبوو . هەروەها بەلای ڕۆشنبیران "ڕۆشنبیری كورد نەبێتە نوخبەیەكی خاوەن شوناسی ڕۆشنبیری سەربەخۆ و خاوەن دەنگ و جیهانبینی لە دەرەوەی سیاسەت و ئایدیۆلۆژی و سیستەمی حزبەكانیش لە هەرێمی كوردستان وایان لە ڕۆشنبیر كردووە ، چ ئەوانەی سەر بە حزبەكانن چ ئەوانەی پاشكۆی حزبەكانن هەندێ جار نەك دەبنە پاشكۆی حزبەكان بەڵكو دەبنە پاشكۆی كەسە دیارەكانی ناو حزبە سیاسیەكان"
لە بارێكی وەهادا ناتوانرێت چاوەڕوانی ئەوە لە ڕۆشنبیرانی كورد بكرێت كە ڕۆڵی كاریگەری ئەو تۆی هەبێت ، جگە لەوە لەشەڕی ناوخۆدا ڕۆشنبیرانی ناو حزبەكان دووبارە بوون بە بەشێك لە دۆخی سیاسی و دابەشبوونیان بەسەر حزبەكان ، بەشێكی زۆر لە ڕۆشنبیران نەیانتوانی بەڵانسی پابەندی سیاسیان و پابەندی مۆرالی كۆمەڵایەتی بەرامبەر بە كۆمەڵ بپارێزن ، ئەمەش دەرچوونە لە بازنەی ڕۆشنبیر ، چونكە لەو دۆخەدا سەنگی ڕۆشنبیری كوردی كەم كردەوە ، ڕۆشنبیرانی ناو حزبەكانیش وەكو ئامرازێك لەشەڕ بەكار دەهێنران .

بەربەستێكی دیكەی سیاسی نەبوونی دەسەڵاتێكی دامەزراوەی ودابەشبوونی دەسەڵاتەكان لەسەر بنەمای حزبی و میزاجی تایبەتی و بنەماڵەی وعەشیرەتگەری ، دەسەڵات و حكومڕانی لە هەرێمی كوردستان دەسەڵاتێكی خێزانی گەرەویە لەناویدا چەندان لق و پۆپی دیكەی خێزانی لێ دەبێتەوە ، جا ئەم كلتورە دابەشی سەر یەكە یەكەی دامەزراوەكانی كۆمەڵ بووە كە هیچ بوارێكیان بۆ "كالیفیكاسیۆن " واتا لێهاتووی و شارەزایی و داهێنان نەهێشتۆتەوە . ئەمەش یەكێك لەبەربەستەكانی بەردەم ڕۆشنبیر ، گرنگە ڕۆشنبیر ڕۆڵی لە تیكشاندنی ئەم دۆخانەدا هەبێت.

سەبارەت بە بەربەستە کۆمەڵایەتیەکان ڕۆشنبیران پێیان وایە "لە کۆمەڵگەیەکی تقلیدیدا ڕۆشنبیران ناتوانن ببنە نوێنەری خەڵك و دەنگی ئەوان بگەیەننە حکومەت ، بەڵام لە کۆمەڵگەیەکی مەدەنیدا ڕۆشنبیران دەتوانن ببنە نوێنەری خەڵك و بۆشایی نێوان خەڵك و حکومەت لەیەك نزیك بکەنەوە ، کۆمەڵگەی کوردیش چونکە هێشتا لە قۆناغی ڕاگواستنە بەرەو مەدەنیەت ، دواکەوتوویی کۆمەڵگەی کوردی و زاڵبوونی بونیادی خێڵەکی و عەشائیری بەسەر کۆمەڵگە لە رووی پراکتیزەکردنی ترادیسیۆن و ئاین و عورف ئەوەندە بە هێزە هەندێ جار ڕۆشنبیرانیش ناتوانن پابەندی نەبن ، چونکە نەریتە کۆمەڵایەتیەکان ئەوەندە بە هێزە زۆر بە دەگمەن ڕۆشنبیر دەتوانێ خۆی لێ رزگار بکات ، چەندین بەها و عورفی کۆمەڵایەتی هەیە ڕۆشنبیرانیش دەستە و ستان دەبن و ناتوانن لەو بەهایانە تێبپەڕێنن و لە ناویان بەرن و گۆران دروست بکەن لەگەڵ ئەوەی کە کۆمەڵێك لە ڕۆشنبیران بەردەوام قسە لەسەر شتە حەرامەکان و هێلە سورەکان دەکەن ، بەڵام لەبەرامبەردا روو بەرووی ویژدانی جمعی کۆمەلگە دەبیتەوە ."

کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی خێڵەکیە و داوکەوتووە هەمیشە دەنگی ئاغاو و بەگ و شێخ بەهێزتر بووە لە دەنگی ڕۆشنبیران .

خالێکی تر بوونی ئیزدواجیەت لە کەسایەتی ڕۆشنبیر بەوەی هەندێ لە ڕۆشنبیران لە دەرەوە باس لە ئازادی و یەکسانی ئافرەت دەکات و باس لە شکاندنی نەریتە دواکەوتووەکانی کۆمەڵگە و گۆرانیان دەکات کەچی بە پێچەوانەوە لە نێو خودی خێزانەکەی پەیڕەوی ناکات واتا لێرەدا ڕۆشنبیران لە کۆمەڵگە دا ناتوانن لە نەریت و پرنسیپە گشتیەکانی نەریتی کۆمەڵایەتی لابدات بۆیەش چاوەڕوانی گۆرانیان لێ ناکرێت .

هۆکارە ئابوورییەکان بەشێکی زۆر لەو ڕۆشنبیرانەی کە وەکو سامپڵ وەرمانگرتبوون لاوازی ڕۆشنبیریان بۆ بارودۆخی ئابووری و خراپی باری ئابووری ڕۆشنبیران گەراندەوە و سەرقاڵبوونی ڕۆشنبیران بە دابینکردنی پێداویستیەکانی ژیانی ڕۆژانەیان وەکو هاوڵاتیەك و ناسەقامگیری بارودۆخی ئابووری ڕۆشنبیران کاریگەریەکی نیگەتیڤی لەسەر بەرهەمی ڕۆشنبیران کردووە و ناسەقامگیری باری گوزەرانی ڕۆشنبیران لە هەرێمی کوردستان یەکێکە لەو فاکتەرانەی کە وای کردووە ڕۆشنبیران کۆچ بکە نبۆ دەرەوەی وڵات (لەگەڵ بوونی هۆکاری تری سیاسی) و دوورکەوتنەوەیان لەکۆمەڵگە لە پێناو فەراهەمکردنی گوزەرانێکی باشتر بۆ خێزانەکانیان .

هۆکارێکی تر لە رووی ئابوورییە ئەویش بۆ بەرهەمی ڕۆشنبیرانیان

گەراندەوە لە هەرێمی کوردستان ، چونکە تا ئیستا بەرهەمی رۆشنبیران نەبۆتە سەرچاوەیەکی ئابووری بۆ رۆشنبیران بۆ ئەوەی بتوانن تەنیا لە رێگای کاری فیکری و بەرهەمەکانیان ژیان و گوزەرانیان دابین بکەن .

زۆر زحمەتە رووناکبیرێك لە هەرێمی کوردستان تەنیا بتوانێت لەسەر بەرهەمی خۆی بژیت ،چونکە یەکێك لەو پێوەرانەی کە دەکرێت بۆ رۆشنبیر ئەویە کە بەرهەمەکانی تاچەند دەفرۆشریت ، بۆ نموونە (ئۆرهان پامۆك) بەرهەمەکانی بە ئینگلیزی چاپ دەکرێت ویەك ملیۆن دانەیە و لەسەد وڵات لێ دەفرۆشریت و بۆ چەندین زمان وەردەگیرێت، بەڵام لە هەرێمی کوردستاندا باشترین رۆمانوس ئەگەر کتێبەکەی بشفرۆشرێت هەر (2-3) هەزاری لێ دەفرۆشرێت لە کۆی (5) ملیۆن کەس بۆیە ئەمەش هۆکارێکە لەوەی کە رۆشنبیران نەتوانن رێی خۆیان ببینن ، چونکە ئەگەر بەرهەمەکانیان لەلایەن کۆمەڵگەوە پێشوازی لێ کرا ئەوا بیگومان هەم لە رووی دارییەوە بۆ رۆشنبیران سەرچاوەیەکی دارایی دەبێت هەم لە رووی فکرییەوە کاریگەری دەبێت بەسەر کۆمەڵگەوە ، هەروەها دەسەڵاتی بەرێوەبردن وەکو پێویست ژیانی رۆشنبیرانی دابین نەکردووە .

بەربەستەی "سوبژێکتیڤ" یان خودیەکانی بەردەم رۆشنبیران بریتین لە " قەیرانی هەڵوێست وەرگرتن و لایەنگیری بوونی رۆشنبیران ئەمەش بۆ دوالیتی سروشتی رۆشنبیر دەگەرێتەوە کە ناتوانێت بۆ لایەنی خۆی بپارێزێت ، خالێکی دیکە لاوازی "سیبلاژ " واتا قەیرانی پێکاندنی ئامانجە سەرەکیەکان ، بەو مانایە رۆشنبیر زۆر جار لە بەرپرسیاریەتی خۆی لە دۆخێکی دیاریکراودا دوور دەکەوێتەوە خەریکی بابەتیکی دیکە دەبێت ، بۆ نموونە لە کاتی رووبەرووبوونەوەی شەڕ لە جیاتی چاوخستنە سەر چەقی دۆخی شەڕ ، ئەو دێت قسە لەسەر بابەتیکی دیکە دەکات کە زەروور نیە لەو دۆخانەدا باسبکرێت واتا دوورکەوتنەوە لە دۆخی ئێستا.

جگە لەمە دوورە پەرێزی یان پەناگیری رۆشنبیران یەکێك لە ئیشکالیەتەکانی رۆشنبیر ، هەروەها تابۆی فیکری رۆشنبیر ، علی حەرەب لە کتێبی رەخنەی رۆشنبیران یان وەهمی نوخبە "ل163" دەڵێ " گرفتەکانی بەردەم رۆشنبیر پەیوەندی نە بە دەسەڵاتی سیاسی یان ئاینیەوە هەیە ، بەڵکو پەیوەندی بە بیرکردنەوەی رۆشنبیرەوە هەیە ، ئەویش بەهۆی ئەزموونی رووناکبیران و فەیلەسوفان پێشووتر هەر لە ئەفلاتۆنەوە تاوەکو حافیزی شیرازی، لە دیکارتەوە تاوکو میشێل فۆکو . گرفتی گەورە لای ئەفلاتۆن و فەیلەسوفانی یۆنان بوونی ئەو شتانەیان لێکدادیەوە کە بونیان هەیە ، لای فارابی بەهەمهێنانی

یەك و هەموو و کەم و زۆر لە دنیادا ، سەبارەت بە شیرازی تێگەیشتن لە دۆزینەوەی پەیوەندنی نێوان مافی باڵا "ریالیزم " و خولقاندنی خەیاڵ ، لای دیکارت دۆزینەوەی رێگایەکی دروستە بۆ گەیشتنی عەقڵ بە مەعریفەیەکی ئەرگیومێنتی ، لای کانت دۆزینەوەی کۆنسیپتی معریفەی ئەزموونگەرایی . هەرجی ئەو ململانێ و پێکدانانەی کە لە نێوان ئەهلی فیکرو دەسەڵات و رژێمەکانن ئەوانە بەربەستی دەرەکین لە روانگەی بیرمەندانەوە لەوانە ئازادی ڕادەربڕین لە سوقراتەوە تا سیپینۆزا ، یان لە ئین رشد تا نەسیر حامد ئەبو زید ، لەگەڵ ئەوشدا ئەم ئیشکالیەتە گرفتێکی شۆرشگێرییە و پەیوەندنی بە ئازایەتی فیکریەوە هەیە.

لە ئەنجامدا دەگەینە ئەوەی رۆڵ نەبینینی رۆشنبیران لە کۆمەڵگە وەکو پێویست بۆ چەندین هۆکاری بابەتی "ئۆبژێکتیڤ " و خودی " سوبژێکتیڤ" دەگەرێتەوە ، رۆشنبیری کورد لە بری ئەوەی رۆشنبیرێکی ئۆرگانی یان رۆشنبیرێکی خاوەن دید و رەهەندی جۆراوجۆر بێت رۆشنبیرێکی تاك دید و تاك رەهەندە بینین بووە ، زیاتر رۆشنبیری حیزبی یان ئایدیۆلۆجی بووە ، دابەشبووە بەسەر راست و چەپ و جگە لە ململانێ لە نێوان ئەو دوو ئاراستەیە هیچی تری نەبینیوە ، ئەمەش وایکردووە هەمیشە وەکو پاشکۆی ئەو دوو ئاراستە ئایدیۆلۆجیە دەربکەوێت و نوسین و بەرهەم و هەڵویستەکانی لە نێوان ئەو دوو ئاراستەیەدا دابەش ببێت .

لە هەرێمی کوردستاندا رۆشنبیران وەکو پێویست نەیانتوانیوە ببنە نوێنەری چین و توێژەکانی ناو کۆمەڵ و رۆڵ ببینن ، بە هۆی ئەو هۆکارانەی سەرەوە و نە دەسەڵاتیش توانیویەتی بەپێ پێویست سود لە بیروبۆچوون و بەرهەمی فیکری رۆشنبیران وەربگرێ ، بۆیە لە هەرێمی کوردستاندا پێویستە لەسەر ئەو میکانیزمانە کار بکرێت تا رۆشنبیران بتوانن پەیام و پرۆژەی خۆیان لەگەڵ دەسەڵات تاوتۆ بکەن و دەسەڵاتیش هەموو هەولێك بۆ رۆشنبیران بڕەخسێنێ تا بتوانن نوێنەرایەتی خەڵك بکەن ، دیارە ئەرکی دەسەڵات رێکخستنی کۆمەڵگە یە و ئەرکی رۆشنبیرانیش بەشداریکردنە لە دروستکردنی بارودۆخێکی نوێ، ژیان و گوزەرانێکی باشتر لە رووی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوورییەوە بۆ هاوڵاتیان بەگشتی ، لێرەدا هیچیان بۆ ئەوەی تر ناتوانێت کۆمەڵگەیەکی زیندوو بەرهەمبهێنن و مەدەنیەت بونیاد بنێن کە جێگەی بڕوابوونی هەموو هاوڵاتیان بێت ، بۆیەش رۆشنبیران نەیانتوانیوە وەکو پێویست لە هەرێمی کوردستان رۆڵ ببینن ، چونکە پەیوەندی نێوان رۆشنبیران و دەسەڵات لە قەیراندایە و پێویستی بە

ڕێکخستنەوە هەیە ئەویش بە هاوکاریکردنی یەکتر ، چونکە هەم رۆشنبیر و هەم دەسەڵاتیش ئەو دوو فاکتەرە گرنگەن کە پێویستە لە پێشەوەی کۆمەڵگەو نەریتەکانی بن نەك ئەوانیش ببنە کۆڵەی سیستەمی خێڵەکی و عەشائیری ، بە رێکخستنەوەی پەیوەندییەکانی نێوان ئەو دوو لایەنە هەم دەسەڵات و هەم رۆشنبیران دەتوانن ببنە کاراکتەری بە هێز بۆ گۆرانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان .

دکتۆرا لە فەلسەفەی کۆمەڵناسی زانکۆی = سۆربۆن پاریسی 1

گووتــار و فیکــری رۆشنــبیر و کاریگەری بەسەر کۆمەڵ …1 .. د. شەونم یەحیا

(1- 2)….

گووتاری رۆشنبیران و کاریگەرییان ، تەوەرێکە لە کارەکانم لەسەر رۆلی رۆشنبیران لە گۆرانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان ، رۆشنبیر زمانحاڵ و دەنگ و ڕەنگی میللەتەکەیەتی لەو رێگەیەوە هەموو بوارەکانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیریی پێدەبینێت.
هەر کۆمەڵگەیە خاوەنی کۆمەڵێك نۆرم و بەها و ترادیسیۆنی تایبەت بە خۆی هەیە ، کۆمەڵگەی کوردیش خاوەن پێکهاتەیەکی فرە ئاین و نەتەوەیە بەرنامە رێژی و کارکردن بە فیکر و گوتارێکی دیاریکراو کارێکی ئەوەندە ئاسان نیە ، بە شێکی زۆری سامپڵی توێژینەوەکەمان لەو بڕوایەدا بوون ” ستراکتۆری کۆمەڵگەی کوردی ناتوانێت فیکر و گووتارو بەرنامەی رۆشنبیران قبوڵ بکات ، چونکە بە ئیمتیاز کۆمەڵگەیەکی سیاسییەوە ئەوەندە کاریگەری حزب و سەرکردەکانی بەسەریەوەیە ، ئەوەندە کاریگەری رۆشنبیرانی بەسەریەوە نیە ، رۆشنبیری کوردیش بە شێوەیەکی رێژەی پلانی بۆ چاکسازی و گۆرانی کۆمەڵایەتی نیە، ئەگەر هەشیبێت زیاتر بەرنامەیەکی سیاسیە و بە پاڵپشتی حزبێکی سیاسی ، نەوەك گرووپێکی کۆمەڵایەتی ”
توندوتیژی سیاسی لە کۆمەڵگەی کوردی کاریگەری لەسەر بەهەرم و

گوتار و فیکری رۆشنبیراندا هەبوو ، ئەگەر گووتاری رۆشنبیرانی کورد توندوتیژ بووبێت ، ئەوا دەرئەنجامی توندوتیژیی داگیرکەرانی کوردستان بەرامبەر بە کورد بووە ، تەنانەت لە دوای راپەرینەوە بۆ رۆشنبیرانی دوای خۆیان ترانسفۆرم دەبێت ، ئەویش بەهۆی دروستبوونی شەڕی ناوخۆ لە نێوان حزبە کوردییەکان لە 1994 تا 1997 رۆشنبیران بە حوکمی نزیکی و کاریگەربوون بە ژینگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری دەبنە بەشێك لەو شەڕ و بەرهەم و گوتاری رۆشنبیران دیسان گووتاریکی توندوتیژ لە خۆ دەگرێت ، لەو بارودۆخدا رۆشنبیران دابەشی سەر حزبە سیاسیەکان دەبن .

حمەسەعید حەسن لە کتێبی (تەور و شیعر)باس لە هەڵویستکی شاعیرێکی وەکو شێرکۆ بێکەس دەکات لە شەڕی نێوان (یەکێتی نیشتمانی کوردستان و بزووتنەوەی ئیسلامی) لە 22/12/1993 ئەو شەڕە روویدا ، حمە سەعید دەڵی ٙ (شێرکۆ بێکەس لە شیعری (هەتاو)دا نەك هەر فتوای کوشتنی ئەندامانی بزووتنەوەی ئیسلامی دەدات، بەڵکو داواش دەکات بکرێن بە (زووخاڵ) ، لەبەر ئەوەی ئیسلامیەکان دژی ژن و شیعرن ، لەبەرامبەریشدا مەلا عوسمان رێبەری بزووتنەوەی ئیسلامی داوا لە چەکدارانی حزبەکەی دەکات کە هەرچی توانایان هەیە لێنان بدەن ، لێرەدا مەلا عوسمان مەبەستی چەکدارانی یەکێتی نیشتیمانی کوردستانە . حمە سەعید حەسن دەڵی "مەلا عوسمان رێبەری بزووتنەوەی ئیسلامی لە شێرکۆ بێکەسی شاعیر دلڕەقانترە ، چونکە مەلاکە تەنیا داوای لێدانیان دەکات ، شاعیر داوای سوتاندنیش دەکات ".
هەروەها مهاباد قەرەداغی لە لێکۆڵینەیەکی دا لەسەر شیعرەکانی شاعر (شێرکۆ بێکەس) لە کتێبی (ژن و کۆمەڵگا لە قۆناغی باڵندەیی شێرکۆ بێکەس دا) کار لەسەر ئەو شیعرانە دەکات کە تێدا شاعیر باس لە گرنگی رەگەزی مێ لە کۆمەڵگە و ئازارەکانی ئافرەت و سیستەمی باوکسالاری و چەوساندنەوەی ژن لە کۆمەڵ دەکات.

دەتوانین بڵێین لە ئەنجامی تیشك خستنە سەر گووتار و شیعرەکانی شێرکۆ بێکەس وەك رۆشنبیرێك لەم دوو نموونەیەدا بۆمان بەدریاردەکەوێت کە رۆڵی شێرکۆ وەك رۆشنبیرێك لە بوارێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاواز بووە ، لە بەرهەمەکانی پارادۆکسێکی گەورە لە نێوان بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی دەبیندرێت ، رۆڵی شێرکۆ لەو شیعرانەی کە باس لە واقیعی کۆمەڵگە دەکات لە رووی کۆمەڵایەتیە شێرکۆ وەك کەسایەتێکی زۆر (ئازادیخواز ، لێبوردە ، و دلڕەقان ، یاخیبوو لە کۆمەڵگەی باوکسالاری ، نەهیشتنی چەوساندەوە لەسەر ژن و داکۆکیکردن لە مافەکانیان) . لەبەرامبەر ئەوشدا کاتێك شێرکۆ

دەکەوێتە ناو گەمەی سیاسیی و ململانێ سیاسیەکان بە تایبەتی لە کاتی شەڕی ناوخۆ شاعیر بۆ لایەن نابێ و گووتار و بەرهەمەکانی تێکەڵ بەو دۆخە نێگەتیڤە دەبێت ، بۆیە کەسایەتی شێرکۆ و هەڵ َویستەکانی زۆر توندوتیژ ، تەواو پێچەوانەی ئەو ڕێڕەیە کە شاعیر لە رووی کۆمەڵایەتیەوە دەیگۆڕێت .

بۆیە گرنگە لەرووی سیۆسیۆلۆژیای ئەدەب و هونەرو تەواوی بوارەکانی دیکەی رۆشنبیری کار لەسەر بە عقڵانی کردنی خۆشەویستی بۆ نەتەوە وڵات و حزب بکرێت ، چونکە توندڕەوی کردن لێیان دەرئەنجامی نێگەتیڤی لێ دەکەوێتەوە ، رۆشنبیران بەهۆی ئەو بارودۆخەوە رۆڵیان بزردەبێت هەڵویستەکانیان لە نێوان لایەنگری ئایدیۆلۆژییایەکی سیاسی و بۆ لایەنی و تەنیانەت ئەوانەی دەکەونە ناو ململانێ یەکانی شەڕ گووتار و بەرهەمەکانیشیان چوارچێوەی بابەتی تێدەپەڕێنیت.

لەلایەکی دیکەوە بەشێك لە سامپڵی توێژینەکەماندا پێیان وابوو بەڵێ “ستراکتۆری کۆمەڵگەی کوردی پەیام و دیسکۆرسی رۆشنبیرانی قبوڵکردووە و رۆشنبیرانیش دەورێکی گرنگیان لەو رووەوە بینیوە “لە هوشیارکردنەوەی هاوڵاتیان و شکاندنی بۆ دەنگیان لە بەرامبەر هەبوونی نادادپەروەری و نەبوونی شەفافیەت و گەندەڵی و دەسەڵاتی کلیبتۆکراتی (چەتەسالاری) و تاکڕەوی و دروستکردنی رەخنەی سیاسی لە پێناو زیاتر بە دیموکراتیزەکردنی کۆمەڵگە ، جگە لەمە رۆڵیان لە دامەزراندنی چەندان بزووتنەوەی کۆمەڵایەتی و گۆڕینی یاساکانی تایبەت بە باری کەسی …. هتد هەموو ئەمانە بەرهەمی رۆشنبیران بووە لە رێگای میدیاکانەوە کاریگەریان بەسەر هاوڵاتیانەوە هەبووە. ”

ئەو ئاستەنگانەی کە وا دەکات ستراکتۆری کۆمەڵگەی کوردی بەرهەمی بیری رۆشنبیران قبوڵ نەکات لەوانە:-

1- بۆ جیاوازی فکر و گوتاری رۆشنبیران چونکە لە هەرێمی کوردستان رۆشنبیران جیاوازن ، رۆشنبیری ئاینی و رۆشنبیری نادینی واتا عەلمانی هەیە ، بۆیە گووتارەکانیان لەیەکدی جیاواز و کاریگەریشیان لەسەر ستراکتۆری کۆمەڵگە جیاواز دەبێت، کاتێك کە دەڵێن رۆشنبیری ئاینی ئەوا قۆناغی ئەکتەری رۆشنبیری ئاینی تێپەراندووە و لەبازنەی رۆشنبیری ئاینی یە.

2- داب و نەریتی کۆمەڵایەتی بونیادی خێڵەکی و دواکەوتوویی کۆمەڵگەی کوردی و زاڵبوونی ترادیسیۆنەکان بەسەر ڕەفتاری تاکەکان ، کۆ بیرکردنەوە ، لە خیتابی کۆدا رۆشنبیران ئاستی گووتاریان دادەبەزێت، چونکە لە نێوان ویژدانی گشتیدا گووتاری رۆشنبیران

گووتارێکی شاز دەبێت.

3- نەبوونی گروپێکی رۆشنبیری بە هێز بۆ ئەوەی بتوانن گووتار و بەرنامەیەکی بە هێزیان هەبێت لە دەرەوەی حزبە سیاسیەکان و دەسەڵات لە پێناو گۆڕانی سیاسی و کۆمەڵایەتی بەرەو بارودۆخێکی باشتر.

4-کاریگەرییەکانی ئاین لەسەر بڵاوکردنەوەی گووتار و بەرهەمی رۆشنبیران ، لە کۆمەڵگەی کوردیدا پیاوانی ئاینی لە مینبەری مزگەوتەکان لە رێگای گوتاری هەینی یەوە هێرش دەکەنە سەر بەرهەمی رۆشنبیران و ڕەخنە لە بەرهەمەکانیان دەگرن و خەڵکی هان دەدەن دژ بە رۆشنبیران بە تایبەتی ئەوانەی بیرکردنەوەیەکی علمانیەکان هەیە ،واتا دەست تێوەر دان و چاودێرکردنی بەرهەمی رۆشنبیران لەلایەن ئیسلامی رادیکاڵەوە ، یەکێکە لە گەورەترین بەربەست لە بەردەم رۆشنبیران کە نەتوانن بە ئازادی بیروڕایەکانیان دەرببڕن .

5- غیابی رۆشنبیران لە نێو دامەزراوە ئەکادیمی یەکان ، ئەمەش بە یەکێك لەو گرفتانە دادەنرێت کە کۆمەڵگەی کوردی بەرهەمی رۆشنبیران قبوڵ نەکات .

لێرەدا پێمان وایە کە ستراکتۆری کۆمەڵگەی کوردی بە هۆی ئەوەی فرە ئاین و فرە نەتەوەییە و پێکهاتەیەکی ئالۆزە بۆیە پێشوازیکردن لە گووتارو بەرنامەو فیکرێکی دیاریکراو کارێکی ئەوەندە ئاسان نیە .
لە هەرێمی کوردستان تا پێش هاتنی داعش لە 2014 باڵی ئاینی بە شێوەیەکی گشتی و گووتاری پیاوانی ئیسلامیزمی توندڕەو بەتایبەت هەژموونی یەکجار بە هێزی بەسەر بونیادەکانی دیکەی کۆمەڵگە هەبوو . تەنانەت سیاسەت و دەسەڵاتیش لە هەرێمی کوردستان کەوتبووە ژێر کاریگەرییەکانی و نەی دەتوانی لێ دەربچێ ، چونکە دەسەڵات بەگشتی لە پێناو مانەوەی موجامەلەی پیاوانی ئاینی دەکرد .

دەسەڵات کار لەسەر زۆرینە دەکات ، پێویستی بە دەنگی زۆرینەیە نەك کەمینە ، کە ئەویش نوخبەی رۆشنبیرانە بە تایبەتی ئەو رۆشنبیرانی سەربەخۆ و علمانین ، بیگومان لە پرۆسەی مانەوەی دەسەڵاتیش زۆرینە بڕیار دەدات ، کۆمەڵگەی کوردی ستراکتۆریکی حزبی و سیاسیە و ئاینیە ، ئەمەش بە یەکێك لەو هۆکارانە دادەنرێت کە دەسەڵاتی سیاسی لە پاڵ ئاین و زۆرینەدا بێت ، نەك نوخبەی رۆشنبیران .
بۆیە ئەگەر گووتارو پەیام و فکری رۆشنبیران بە تایبەتی ئەوانەی سیکۆلارن لەلایەن ستراکتۆری کۆمەڵگەوە قبوڵ نەکرێت ، هۆکارەکەی بۆ

ئەوە دەگەڕێتەوە کە ستراکتۆری کۆمەڵگەی کوردی ستراکتۆرێکی بە حزبی و سیاسی و بەئاین کراوە ، و ئەو ڕۆشنبیرانەی کە پاشخانێکی ئاینی لە پشت ڕۆشنبیری ئەوانەوەیە ، پێشوازیکردن لە گووتار و فکریان لەناو کۆمەڵ بۆیان ئاسانترە ، وەك لە گووتاری ڕۆشنبیرانی سیکۆلار و سەربەخۆ ، چونکە ئەوان لەلایەن دەسەڵات و ترادیسیۆنەکانی کۆمەڵ و بڕوادارانی ئیسلامیزمی رادیکاڵ تکفیر و ڕێگریان لێ دەکرێت.

بەڵام دوای هاتنی داعش هاوکێشەکان بۆ دۆخێکی تر دەگۆڕدرێن ، گووتاری ڕۆشنبیرانی سیکۆلار بە شێوەیەکی فراوانتر لەسەر ئیسلامی رادیکاڵ و بە دیدێکی رەخنەی لەسەر رەهەندەکانی ئاین قسە دەکەن ، بەڵام ئەمجارەیان بێ ئەوەی رووبەرووی تکفیر و هەڕەشەی توند ببنەوە . بەر لە هاتی داعش ڕۆشنبیرانی سیکولار نەیاندەتوانی بە ئازادی خۆیان ڕەخنە لە فیکر و تێکستە دینیەکان و مەلاکان بگرن بەتایبەتی ئەوانەی فیکری توندڕەوییەیان بڵاو دەکرد و جیهادی بوون ، یەکسەر لەلایەن حزبە ئیسلامیەکان و هەندێ لە مەلاکانەوە تەکفیر دەکران ، بەڵام دوای ئەوەی داعش هێرشی کرد سەر هەرێمی کوردستان و بەناوی دەوڵەتی خەلافەتی ئیسلامی و ژن و کچی یەزیدیەکانیان وەك سەبایە گرت و دەست درێژیان کردە سەریان و جگە لە کوشتنی هەزاران هاوڵاتی ، دەرگا بۆ ڕۆشنبیرانی سیکولار زیاتر کرایەوە بۆ ئەوەی بە راشکاوی بۆچوونی خۆیان لەسەر توندڕەوی ئاین بەتایبەتی ئیسلامیزمی رادیکاڵ بڵێن ، بەڵام ئەمجارەیان بێ ئەوەی رووبەرووی تکفیر و هەرەشە ببنەوە.
دکتۆرا لە زانکۆی سۆربۆن پاریسی یەك

ڕۆشنـــبیر و دەســـەڵات -2-… د. شەونم یەحیا

دکتۆرا لە فەلسەفەی کۆمەڵناسی – زانکۆی سۆربۆن – پاریسی یەك
(2 -2)

گوشاری دەسەڵات بۆسەر رۆشنبیران

دەسەڵات لە هەرێمی کوردستان هەندێ جار رۆشنبیران دەخاتە ژێر گوشارەوە، و هەندێکجاریش لێبوردە بووە، دەسەڵات مامڵەی لەگەڵ رۆشنبیران جیاوازە لە رۆشنبیرێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆردرێت، بۆ نموونە ئەوانەی لەگەل دەسەڵاتن و ئەوانەی دژی دەسەڵاتن و ئەوانەی بێ لایەنن، بۆیە هەڵسوکەوتی دەسەڵات لەگەڵ ئەو سێ جۆرە لەرۆشنبیران هاوتا نیە و جیاوازە .
ئەگەر دەسەڵات رەفتارێکی کردبێت کەوا دەرکەوتبێت ئەمە سزادانی رۆشنبیرە ئەم سزایە وەك رۆشنبیرێك نەیداوە بەڵکو وەکو سیاسیەك کە لە ململانێدان داویەتی، هەندێ رۆشنبیر لەو باوەردا بوونە ” ئەوانەی لە ژێر ناوی کارەکتەری رۆشنبیر و بە شێوازی جۆراوجۆر هەوڵیان داوە بکشێن بۆ ژێر باڵی دەسەڵات و پارتە جیاجیاکان، هەڵبەتە ئەمەش بەزەبر نەبووە بەڵکو بەشێوەیەکی خۆویستانە بووە.” هەڵبەتە ئەمەش هۆکاری خۆی هەبووە کە پەیوەندی بە دۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری هەرێمی کوردستان هەبووە .

لە هیچ شوێنێك دا نیە ئەگەر بە دەسەڵات بڵێی فاشیستە گوێت پێشکەش بکات بە تأکید لە هەرێمی کوردستانیش هەر وایە ، بۆ نموونە لە وڵاتی تورکیا کە ئیسماعیل بێشکجی دەگیرێت لەسەر ئەوەی کە دەڵێ ئەرمەن قەتڵوعام دەکرێت، هەروەها لە پاکستان و هندستان و بەنکلادیش (سلمان روشدی) ناتوانی سەفەر بکات یان رەنگە لەسێدارەش بدرێت لەبەر ئەوەی کە کتێبێکیان لەسەر ئاین نوسیوە دەکەوێتە ژێر گوشاری دەسەڵاتداران لەم وڵاتانە ، لە کۆمەڵگەی کوردی کاتێك (مەریوان هەڵبچەیی) شتێك لەسەر ئاین دەنوسێت ئەوا دەسەڵات نیە گوشاری لەسەر دەکات یان سزای دەدات ، بەڵکو ئەوا کلتوری کۆمەڵگەیە حزبە ئیسلامیەکان گوشار و سزاییان دەدات ، بۆیە لێرەدا دەتوانین بڵێن کەوا فشاری رۆشنبیران لە کۆمەڵگەیە بۆ یەکێکی دیکە دەگۆردرێت و لە حاڵەتێکەوە بۆ یەکێکی دیکە، مەریوانی هەڵبچەیی دەسەڵات هاوکاریکرد بۆ ئەوەی بگاتە هەندەرەران ئەو فشارەی کرایە سەر ئەو لە رێگای حزبە ئیسلامیەکانەوە بوو کە شەقامیان دژی ئەو هاندەدا و تکفیرییان دەکرد ، کەواتە هەندێ جار بواری کۆمەڵایەتیە یان ئاین یان دەسەڵاتە فشار دەخاتە سەر رۆشنبیران ، لە حاڵەتێکدا دەسەڵات سزای رۆشنبیر دەدات کە بە مەترسی بۆسەر دەسەڵات بزانێت.
ئەمە وا دەکات کە بەرپرسیاریەتی رۆشنبیر و مەترسیەکانی بەردەمیشی جیاوازبێت ، بۆ نموونە ئەو رۆشنبیری رەخنە لە ئاین دەگرێت ئەو مەترسیەی رووبەرووی دەبێتەوە لە کۆمەڵەکەیەکی موسلمان

زۆر جیاوازتر لەو رۆشنبیرییەی کە لە کۆمەڵگەیەکی علمانیە بۆ نموونە رەخنە لە ئاین دەگرێت هەرچەندە هەندێ جار لە کۆمەڵگەیەکی علمانیش رووبەرووی ئەو مەترسیە دەبێتەوە بۆنموونە رووداوی "شارلی هیبدۆ لە 7 ینایری 2015 لەشاری پاریس. بۆیە ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە دەسەڵاتی ئاینی و سیاسی و ترادیسۆنی توندڕەو سزای رۆشنبیر دەدەن بەتایبەتی رۆشنبیرە علمانیەکان.

لەم سێ نموونەیە بۆمان بەدیار دەکەوێت کە فشارەکان جیاوازن سلمان روشدی دەسەلاتێکی ئیسلامی فشار بوو بۆسەر ئەو، مەریوان هەلێجەیی بە هەمان شێوە حزبە ئیسلامیەکان، هەروەها ئیسماعیل بیشکجی کاتێك کە دێت باس لە توندڕەوی دەسەڵات و حکومڕانی تورك دەکات لەبەرامبەر پرسێکی مرۆیی دەکەوێتە زیندانەوە .

کێشەو ململانێ نێوان رۆشنبیران و دەسەڵاتی سیاسی لە وەڵاتە پێشکەوتوو و دیموکراسیەکانی رۆژئاواش لەسەر پێوەری سزا و پاداشت سەیر دەکرێت ، رۆشنبیران بەردەوام هەوڵی ئەوە دەدەن کە پانتایی هەیمەنەی دەسەڵات بەرتەسك بکەنەوە و دەسەڵاتیش هەوڵی ئەوە دەدات کە تا ئەو جێگاییەی کە مومکینە ئەو گوشارە لەسەر خۆی کەمبکاتەوە ،
لێرەدا دەگەینە ئەوەی کە دەسەڵات لە هەرێمی کوردستاندا لە چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ رۆشنبیراندا هاوتا نیە ، پێمان وایە بە حوکمی دابەشبوونی رۆشنبیران بەسەر حزبەکان ، بۆیە دەسەڵاتی سیاسی ئەگەر هەڵوێستێك لە رۆشنبیرێك وەربگرێت وەکو کەسێکی سیاسی یان ئەندام و لایەنگیری ئەو حزبە هەڵویستی لەسەر وەرگرتووە نەك وەکو رۆشنبیرێك ، لە دۆخێکدا کە رۆشنبیران نەتوانن تێکەڵاو بن لەگەڵ بارودۆحی کۆمەڵایەتی و سیاسی کۆمەڵگەی کوردی ئەوا راستەوخۆ دەکەونە ژێر گوشاری کۆمەڵگەوە ، بەتایبەتی لەرووی کۆمەڵایەتیەوە کاتێك بەرهەمە فیکرییەکان لەگەل ترادیسیۆن و ئاینی کۆمەڵگە نەگونجێ ، لێرەدا دووجاری گوشاری کۆمەڵایەتی دەبنەوە لەلایەن ویژدانی جمعیەوە ، و ئەگەر لەرووی سیاسیشەوە هەڵویستێکی سیاسی نواندبێت ئەوا تۆمەتبار کراوە بە لایەنگیری حزبێك لە حزبە سیاسیەکان لێرەشدا دەسەڵات مامەڵەی وەکو کەسێکی سیاسی نەك رۆشنبیری لەگەڵ کردووە.

رەخنەی رۆشنبیران

رەخنەی رۆشنبیران و کاریگەرییەکانی ، دەسەڵات لەو بڕوایەدایە ئەو

رەخنانەی لەلایەن رۆشنبیرانە و ئاراستەی دەکرێت لە دەرەوەی پرنسیپە گشتیەکانی رەخنە دایە ، ئەو رەخنانە بە کێن قین و تۆڵە سەندنەوە و بەرژەوەندی تاکی رەخنەگرە وەسف دەکات .

ڕەخنە کارێکی مەعریفیە کە پشت بەو بنەمایانە دەبەستێت کە لە ئاستێکی بڵندایە لە سەلماندن و ئەزموون و توانای لێکۆڵینەوە و شیکردنەوە ، لە کاریگەیبوونی رەخنەی رۆشنبیران لەسەر گۆرانکارییەکان لە هەرێمی کوردستاندا بەشێکی زۆری رۆشنبیران لەو بڕوایە دابوون کە رەخنەی رۆشنبیران لە ئاستێکی نزمدایە ، هەرچەندە ئەو کەسایەتیانەی کە کێڵگەی توێژینەوەکەمان بوون چەمکی رۆشنبیریان بەکار هێناوە ، پێم وایە رۆشنبیر رەخنەکانی لە ئاستێکی بڵندە نەك نزم بۆیە ئەوانە زیاتر ئەکتەری کۆمەڵایەتین لەوەی رۆشنبیر بن ، چونکە ئەو رەخنەنانە زیاتر لە ئاستی دەستە بژێرەوە بووە نەك لە نێو خەڵك و کۆمەڵگە دابێت و لە خەمی خەڵك و گرفتەکانیاندابێت ، جگە لەمە لە کاری رەخنەگرتندا رۆشنبیران پێیان وابوو کە زۆرجار رۆشنبیران دەکەونە هەڵەوە ئەویش کاتێك کە دەسەڵات لا ئەو تەنیا بریتیە لە دەسەڵاتی سیاسی و بەشی هەر زۆری دەسەڵات کە دەسەڵاتی کۆمەڵایەتیە لە بیرخۆی دەباتەوە یان کاری پێ نیە ، یان هەر بۆ ئەوەی نازناوی رۆشنبیری هەبێ ڕەخنە دژی دەسەڵات بگرێ ، ئەمە وەکو مۆدێلێك بوو لە هەرێمی کوردستان ، هۆکارێکی دیکەشیان بۆ ئەوە گەراندەوە کە زۆربەی رۆشنبیران لە هەرێمی کوردستان لە کاتی هەبوونی گرفتێك ناتوانن لە مەودایەکی دیاریکراو سەیری کێشەکان بکەن ، بەڵکو خۆیان دەکەن بە بەشێك یان لایەنێك لە کێشەکە ، بەردەوام بوونی لەگەڵ دۆخێکی وا دا دووچاری هەڵوێستیك یان هەڵسوکەوتێکی وایان دەکات لەگەڵ دەسەڵاتدا کە ناتوانن بەشێوازێکی دیموکراسیانە و زانستانە رەخنەکانیان ئاراستەی دەسەڵات بکەن. دەسەڵاتیش زیاتر وەك ئۆپۆزیسیۆنێکی سیاسی مامەڵەیان لەگەڵ دەکات ، لە ئەنجامیشدا مێزی گفتوگۆکان خالێ بوون لە نوێنەری رۆشنبیران و پڕ بوون لە نوێنەرانی ئۆپۆزیسیۆن ، لەبەر ئەوەی ئەوانە رۆشنبیری کۆمەڵگە نەبوون بەڵکو رۆشنبیری ئۆپۆزیسیۆن و لایەنە سیاسیەکان بوون بۆیە کاریگەری و فشارەکانیان یەکسان کرا بە فشاری ئۆپۆزیسیۆن ، گرنگە گووتارو رخنەی رۆشنبیران لە چوارچێوەیەی زانستی بمێنیەتەوە، ئەوکاتە دەسەڵاتیش بەگومانەوە ناڕوانێتە رەخنەکانی رۆشنبیر جونکە ئەو رەخنانە لە ڕوانگەی دەسەڵاتەوە لە دەرەوەی پرنسیپە گشتیەکانی رەخنەدایە و ئەو رەخنانە بە کێن قین و تۆڵە سەندنەوە و بەرژەوەندی تاکی رەخنەگر وەسف دەکات ، دەسەڵات ئەو رەخنانە بە رەخنەی ڕوخێنەر دەزانێ ، چونکە ئەو بەشە لە رۆشنبیران کەسانی خاوەن بۆچوونی سیاسین و لە

ژێرەوە نزیکن لە حزبێکی سیاسی و لە ئایدیۆلۆژیا دەربازیان نەبوو، لە هەندێ ئاستدا ئایدیۆلۆژیا تێکەڵ بە رەخنەی رۆشنبیران بووە ، لەوانەش راوێژکاری رۆشنبیری هەندێك لەسەرکردەی حزبەکان بن ، بۆیە بەشێکی زۆر لە رۆشنبیران لەو بڕوایەدان کە ئەو رۆشنبیرانە لەبەر رۆشنایی بەرژەوەندی مادی خۆیان کار دەکەن .

لە هەرێمی کوردستان رووناکبیر کە رەخنە دەگرێت پێویستە رەخنەکانی بە شێوازێکی زانستی و ئەکادیمی بێت ، چونکە ئەگەر رۆشنبیر لە دەرەوەی ئەکادیمی ئیش بکات مەرج نیە ئەو زانیارییانەی کە دیخاتە روو لەسەدا سەد بن ، بۆیە گرنگە رۆشنبیر ئەو شتانەی کە دیخاتە روو یان ئەو رەخنانەی کە ئاراستەی دەسەڵات دەکات پێویستە بە پێوەر و میتۆدۆلۆژی تێپەرێت ، لێرەدا دەگەینە ئەوەی رەخنەی رۆشنبیران لە هەرێمی کوردستان لە ئاستێکی نزمدایە ، رەخنەکانیان تێکەڵ بە ئایدیۆلۆژییای سیاسی بووە لەبەرئەوەی رۆشنبیران بە زۆری دابەشی سەر پارتە سیاسیەکان بوونە هەروەها گەیشتینە ئەوەی کە رۆشنبیران رەخنەکانیان لە دەروەی ئەکادیمیایە و بە پێوەری زانستی تێ ناپەرێت، چونکە یەکێك لە پێوەرەکانی رۆشنبیر ئەکادیمی بوونە، ئەمەش هۆکارێکە کە دەسەڵات کەمتر وەکو رەخنەی زانستی مامەڵەیان لەگەڵ دەکات، تۆ ناتوانی بە ئاسانی قسە لەسەر ئەوە بکەی و بڵێی دەسەڵات فاشیستە ئەو چەمکە لە ئەکادیمیا وای پێ ناگوترێت بەڵکو ئەوا قسەی رۆژنامەکان کە بەو شێوەیە وسفی دەسەڵات دەکات ، و لێرەدا دەپرسێت ئەگەر بەلای هەندێ رۆشنبیران کە رەخنە لە دەسەڵات دەگرن و سیفەتی فاشیستی دەدەنە پاڵی ، ئەی چۆن ئەو دەسەڵاتە لێدەگەری تۆ بنووسی و ڕای خۆت بەو شێوەیە لەسەر دەسەڵات دەربڕی .

، من پێم وایە کاتێك پەیوەندی نێوان دەسەڵات و رۆشنبیر رەخنە بێت بەشێوەیەکی مەنتیقی و عەقڵانی و زانستی ئەوا بەو واتایەیە کە ئەو دەسەڵاتە رەتنەکراوەتەوە لەلایەن رۆشنبیرانەوە ، بۆیە پێویستە پەیوەندی هەنووکەی رۆشنبیری کورد بە دەسەڵاتی سیاسی و یاسایی لە هەرێمی کوردستان لەسەر ئەو پرنسیپە بێت ، کە رەتکردنەوەی یەکتری تێدا نەبێ ، پێم وایە ئەوەی لێرەدا بۆتە گرفت(غیابی هوشیاری سیاسی و گۆشگیری لە پەیوەندی نێوان رۆشنبیر و دەسەڵات و نەبوونی رەخنەی زانستی) بۆیە ئەو رەخنانەی کە رۆشنبیران لە هەرێمی کوردستان ئاراستەی دەسەڵاتی دەکەن لە دەرەوەی پرنسیپە گشتیەکانی رەخنە دایە چونکە ڕەخنەی بابەتی نین ڕەخنەکانیشیان لەسەر ئاستی پەیوەندیەکان دیاری دەکرێت و دابەشبوونی رۆشنبیران بەسەر پارتە

جیاجیاکان زۆر جار رەخنەکانیان لەژێر فشاری سیاسی ئاراستەی لایەنی بەرامبەر دەکرێت ، بۆ نموونە لەسەردەمی شەڕی ناوخۆ لە هەرێمی کوردستان رۆشنبیران لەژێر گوشاری سیاسیەکان رەخنەی توندیان ئاراستەی یەکتر دەکرت تا ئەو رادەی زمانی نا زانستی لە بابەت و گووتارەکانیان دەردەکەوت ، لێرەشدا رۆشنبیران و رەخنەکانیانیان بوبوون بە بەشێك لە ئالۆزکردنی بارودۆخی سیاسی ئەو کات ، پێم وایە رۆشنبیر ئەو کاراکتەر ئەکتیڤەیە دێت لە پەراوێزی کەم و کورییەکان و کێشەو گرفتەکانی ناو کۆمەڵگە قسە لەسەر هەموو ئەمانە دەکات و رەخنەی بابەتیانەش دەکرێت لە پێناو باشترکردنی رەوش و ژیانی هاوڵاتیان و شکاندنی بۆ دەنگی و رەتکردنەوەی سیستەمێك کە بواری نەهێشتۆتەوە تا تاك لەکۆمەڵگەدا بە دوای هەڵسنگاندن و بەراوردکردن و باش و خراپ و دیالۆگدا بگەرێت ، و رەخنە لە سیستەمێك بگرێ کە ئازادییەکانی تاك بەرتەسك دەکاتەوە و مافی مرۆڤ تێدا سەروەر نیە و هەوڵ بدات لە رێگای رەخنەکانیەوە بونیادی نوێ و کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و دیموکراسی بونیاد بنێ کە یاسا تێدا سەروەر بێت .

لە کۆتاییدا دەمانەوێت بڵێن

• دەمانەوێت بڵین رۆشنبیران فاکتەرێکی کاریگەرن بۆ گۆرانی کۆمەڵگە و بەروە بێشبردنی ، رۆشنبیران لە ژێر سیستەمی دیموکراسی و کۆمەڵگەیەکی مەدەنی و کراوە زیاتر دەتوانن کاریگەریان هەبێت ، بە پێچەوانەی ئەوەی کە لە کۆمەڵگەیەکی داوکەتوو و ترادیشیۆنال و سیستەمی نادیموکراسی بێت

• -ئەو رۆشنبیرانەی بەشداری دەسەڵات دەکەن دەتوانن جۆرە هاوسەنگیك لە نێوان التزامی سیاسیان و التزامی کۆمەڵایەتیان بەرامبەر بە کۆمەڵ رابگرن . چونکە ئەرکی رۆشنبیر رەخنە گرتنە لە واقیعی دواکەوتوو ئەو واقیعەی کە سەروەری مرۆڤ ناپارێزیت و مافی پێشیل دەکات .

• رۆشنبیران لە هەرێمی کوردستان گرنگە بە گرووپ کار بکەن بۆئەوەی بتوانن ببنە کەناڵیکی کاریگەر و یەکگرتوو لە پێناو پەرتەواز نەبوونی گووتاری رۆشنبیران و پاراستنی بەرژەوەندی گشتی و چارەسەرکردنی کەمووکورتیەکان و بۆئەوەی هێزێکی کاریگەر بن لە گۆرانکارییەکان.

• پەیوەندی نێوان رۆشنبیر و دەسەڵات پەیوەندیەکی کارلێکە ئەگەر دەسەڵات ئامانجی گۆرانکاری بێت ئەوە رۆشنبیریش ئەرکی خۆی رادەپەرێنێت و پەیوەندیەکی پۆزەتیڤ دەبێت لەگەڵ دەسەڵات ، نەك تەنیا لە دوورەوە رەخنە بگرێت لەسیستەمی دەسەڵات بەبێ

بەشداریکردن لە پرۆسەی سیاسی و کۆمەڵایەتی ، هەروەها دەسەڵات دەتوانێ رۆشنبیر لە چوارچێوەی دەسەڵات نزیك بکاتەوە بەشێوەیەکی عقڵانی گرنگی بە چوونەکانیان بدرێت

• رۆشنبیر دەتوانێ لە ناو جەماوەر بێت بۆ ئەوەی بتوانی رۆڵی خۆی ببینی ، گرنگە رۆشنبیر لەگەل ناخۆشی ئازارەکانی خەڵك بیت ، ئەگەر لەگەڵ ئازارەکانی خەلك نەبێ لە ئەرکی راستەقینەی خۆی دوور دەکەوێتەوە.

• لە هەرێمی کوردستان حزبە ئیسلامی و عقلیەتی توندرەوی ئاینی کاریگەریکی نیگەتیڤی لە سەر گووتاری رۆشنبیران هەبووە بەتایبەتی رۆشنبیرانی علمانی .

• دەسەڵات دەتوانی لەو بیرۆکەیە دەربچی کە رۆشنبیر تەنیا وەکو ئامرازێك بەکار بهێنی بۆ ئایدیۆلۆژییای سیاسی خۆی .

• ڕەخنەی رۆشنبیران لە هەرێمی کوردستان لە ئاستێکی نزمدایە گرنگە رۆشنبیران لە پرنسیپە گشتیەکانی ڕەخنە دوور نەکەونەوە و رخنەکانیان فۆرمێکی بابەتیانەی هەبێت. ، جگە لەمەرەخنەی رۆشنبیران لە دەسەلات یان لە ئاین یان داب نەریت گرنگە لە جواجێوەی زانستیدا بێت ، ئەمەش کاریگەری لەسەر بیرورای دەسەڵات دەبێت و دەسەڵاتیش بە گومانەوە ناڕوانێتە رەخنەکانیان.

• دەسەڵاتی سیاسی لە هەرێمی کوردستان نەیتوانیوە پارێزگاری لە رۆشنبیرانی سەربەخۆ یان ”علمانی ” بکات بە تایبەتی ئەوانەی کە دەکەونە بەر هێرشی فیکری توندرەوەی پیاوانی ئاینی بە تایبەتی ” ئیسلامیزمی رادیکال“

• هەروەها دەمانەوێت بلێن ئەگەر جی لە هەرێمی کوردستان چەندان کاتیکۆری جیاواز لە رۆشنبیران دەبیندرێت ، ج سەربەخۆ بن یان سەر بە حزبە سیاسیەکان بن یان پاریزخواز بن ئەگەر لە رووی سیاسی و ئاینی و کۆمەلایەتیشەوە جیاوازییان هەبێت ، بەڵام هەندێ پرنسیی ئەخلاقی وەکو (دادپەروەری کۆمەڵایەتی ، شەفافیەت و مافی مرۆڤ ، نەهیشتی گەندەڵی و باشترکردنی گوزەرانی هاوڵاتیان) گووتاری رۆشنبیران بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە.

رۆشنبیر و دەسەڵات … د. شەونم یەحیا

د. شەونم یەحیا
دکتۆرا لە فەلسەفەی کۆمەڵناسی زانکۆی سۆربۆن _ پاریسی یەك

(2 -1)

هەموو ئەکتەرێکی کۆمەڵایەتی ناو کایەکانی کۆمەڵگە ، توێژێکی گرنگن لە گۆڕگەی رۆشنبیری کۆمەڵدا بەڵام ئەوە بەو مانایە نیە کە هەموویان وەزیفەی رۆشنبیر بگێڕن ، ئەو کاتەی ئەکتەرێك لە ناو کایەکانی کۆمەڵ بتوانی داهێنانێك لە رووی سیاسی یان کۆمەڵایەتی یا فەرهەنگی یا ئابووری و ئەو داهێنانە بتوانێ گۆرانێك دروست بکات ، ئەو کاتە دەکەوێتە ناو بازنەی رۆشنبیر.

لە ئەنجامی کارکردنم لەسەر پرسی رۆشنبیران لە گۆرانکارییە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکان لە کۆمەڵگەی کوردی لە تەوەری پەیوەندی نێوان دەسەڵات و رۆشنبیر لە کۆمەڵگەی کوردی ، گەیشتینە ئەوە ئەنجامە کە دەسەڵاتی سیاسی پەیوەندی لەگەڵ هەر رۆشنبیر و ئەکتەری رۆشنبیری بە جۆرێك دیاریکردووە ، دەسەڵات لەسەر بنەمای دابەشبوونی ئەکتەری رۆشنبیری و رۆشنبیران و خۆیەکلاکردنەوەیان مامڵە کردووە ، ئەو ئەکتەرە رۆشنبیریانەی کە دژی دەسەڵاتن مامڵەی دەسەڵات جیاواز بوو لەوانەی لەگەڵ دەسەڵاتن .

پەیوەندییەکان هەندێ جار لە ئاستی پاشکۆبوونە ، یان تێکەڵ بە ناوزڕاندن و پەلاماردانە ، یان نە ئەوان کاریان بە پرۆژەی سیاسیە و کۆمەڵایەتیەوە هەیە نە دەسەڵاتیش کاریا بەوانەوە هەیە .
ئەوانەی دژی دەسەڵاتن نە هەڵویستیان و گووتارو رەخنە وپێشنیارییەکانیان وەردەگیرێت دەسەڵات دەرگای گفتوگۆ کردن لەگەڵ ئەوان داخستووە ، لە هەندێ حاڵەتدا ئەگەر گوێشیان بۆ بگرێت بۆ ئەوەیە ببێتە چاودێرێك بەسەریانەوە نەوەك و بیروبۆچوونەکانیان بۆسەر بەرژەوەندی سیاسیان هەڕەشە بێت.

هەروەها ئەوانەی لەگەڵ دەسەڵاتن و بەرژەوەندی خۆیان لە چوارچێوەی ئەو دەسەڵاتەدا دەبینەوە ئەوان دەبنە زمانحاڵ و پارێزەری ئەو حزبە دەسەڵاتیش کاتێك گوێ بۆ ئەکتەری رۆشنبیری کە لایەنگیری

حزبەکان و دەسەڵات ڕادەگرێت لە پێناو پاراستنی دەسەڵاتەکانیان و
مانەوەیان لە حوکم کردن .
پێم وایە ئەم دوو جۆرە ئەکتەرە ناوکەونە ناو بازنەی ڕۆشنبیر ، لێرە ئەکتەری ڕۆشنبیریم بەکارهێناوە ، چونکە ئەکتەری ڕۆشنبیری جیاوازە لە ڕۆشنبیر ، (هەموو ئەکتەرێکی ڕۆشنبیری مەرج نیە ڕۆشنبیر بێت ، بەڵکو ئەوان توێژێکن لە گۆڕگەی ڕۆشنبیری کۆمەڵگەدا) هەریەکێکیان بە جۆری ئەو ڕۆشنبیرانەی بەشداری دەسەڵات دەکەن کاتێك کە دەگاتە ئاستی ئەوەی هاوسەنگی نێوان ئیلتزامی سیاسیان و ئیلتزامی کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتیان بەرامبەر بە کۆمەڵ بپارێزن ئەوکات لە ناو بازنەی” ڕۆشنبیر” دایە. چونکە ئەرکی ڕۆشنبیر رەخنە گرتنە لە واقیعی دواکەوتوو ئەو واقیعەی کە سەروەری مرۆڤ ناپارێزیت و مافی پێشیل دەکات.

هەندێ لەو کەسایەتیە ڕۆشنبیریانەی کە گۆڕگەی توێژینەوەکەمان بوون پێیان وابوو ” دەسەڵاتی سیاسی و حزبی کوردی ڕۆشنبیری ناوێ ، بەڵکو کەسێکی دەوڵەت پروپاگەندەی بۆ بکات ، کادیریکی ئیعلامی دەوڵەت دەزگاکانی راگەیاندن میدیاکانی بۆ بەڕێوەببات بەو شێوەی کە حزب دەیەوێت ، ڕۆشنبیری سەربەخۆی و رەخنەگری ناوێت ، بەڵکو کۆیگرێکی پروپاگەندەکاری دەوڵەت”
پێم وایە ئەو ئەکتەرانەی کە پێیان دەڵێن ڕۆشنبیر لە نێو دامەزراوەکانی دەسەڵات و حیزب کار دەکەن بوونەتە فەرمانبەری حیزبی ، دەسەڵاتی سیاسی لە هەرێمی کوردستان ژمارەیەکی زۆری لەو جۆرە ئەکتەرانە بەناوی ڕۆشنبیر بۆ خۆی دروست کردووە.
لێرەدا گرنگە دەسەڵاتی سیاسی کۆکەرەوەی هەموو بیروڕا جیاجیاکان بێت و هەر ڕۆشنبیرێك یان ئەکتەرێکی ڕۆشنبیری بە دەر لە ئایدیۆلۆجیا سیاسی یاخو پێگەی سیاسی یان سەربەخۆ گوێ بۆ بگردرێت لە پێناو بەرژەوەندیە گشتی گوێ لە هەموو ئەو مەعریفانە وەربگرێت کە عقڵانین و پرۆژەی عەقڵانین بۆ ئەوەی پرۆژەی ڕۆشنبیرانیش لەپشت عەقڵیەتی سیاسیەوە بێت بۆئەوەی کاریگەریان لەسەر شێواز و سیستەمی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگە دا هەبێت.

پەیوەندی نێوان ڕۆشنبیر و دەسەڵات لە هەرێمی کوردستان لە دۆخێك بۆ دۆخێکەوە دەگۆڕدرێت ، لە سەردەمی ڕژێمی بەعس ڕۆشنبیران لەگەڵ حزبەکانی کوردستان بەیەکەوە خەباتیان دژی ڕژێمی بەعس دەکرد لە پێناو ئازادکردنی خەڵکی کوردستان لە ژێر دەستی ڕژێمی بەعس ، بەڵام دوای ئازاد کردن هەرێمی کوردستان ئەم پەیوەندیە بەشێوەیەکی ڕادیکال دەگۆڕدرێت ، پەیوەندیەکان کاتیگۆر دەکرێت بە

گوێرەی هەڵویستی رۆشنبیر و ئەکتەری رۆشنبیری ، ئەو رۆشنبیر و ئەکتەری رۆشنبیرییانەی کە رەخنە لە دەسەڵات دەگرن پەیوەندییەکانی نێوانیان گرژ دەبێت.

ئەوان پێیان وایە کە عەقڵییەتی سیاسی کۆن ناتوانێت حکومەتی ئەلکترۆنی بەرێوەببات ، لەبەرئەوەی سەرکردە سیاسیەکانی هەرێمی کوردستان لە کاتێکدا کە ڕۆڵی پلاندانان و جێبەجێکردن دەبینن و کەمتر بۆوایان بە شارەزایی و پسپۆری هەیە، بۆیە پاشماوەکانی عەقڵیەتی شۆرشگێری و مەیلی تاکڕەوانە و گەندەڵی و مۆدیلی باڵا دەستی حزبی لەبواری بەرێوەبردن و دانانی کەسایەتی لەسەر بنەمای حزبایەتی و میزاجی شخصی و خزمایەتی بەربەستن دەبێت لەبەردەم گەشەسەندنی سیاسی لە هەرێمی کوردستاندا .
لە روانگەی زۆربەی ئەو رۆشنبیرانەی کە بەشێك بوون لە کێڵگەی توێژینەوەکەمان ، ئەو رخنەنانەن کە ئەمرۆ لە دەسەڵاتیان دەگرت بریتی بوون لە :
• -ئەو جۆرە دەسەڵاتە نیە گوێ بۆ هەموو رۆشنبیرێك یان ئەکتەری رۆشنبیر بە جیاوازی بیر وڕای سیاسیان یان بۆلانەیان رابگرێت ، ئەگەر گوێش ڕابگرێت بۆ ئەوانە دەگرێت کە لایەنگیری دەسەڵاتن ، یان گوێ لە رۆشنبیران یان ئەکتەری رۆشنبیری دەگرێت نەك لە پێناو پەیامی عەقڵانی و کارکردن بە بیروڕاکانیان بەڵکو بۆ چاودێرکردنیان نەوەك مەترسی بێت بۆ سەر هێزی دەسەڵات.

• مانەوەی عەقڵییەتی کۆنە لە بەرێوەبردن و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە لە هەموو بوارەکانی بە تایبەتی لە بەرێوەبردنی سیستەمی سیاسی و نەبوونی پسپۆری لێهاتووی لە بوونیاد و دامەزراوەکانی کۆمەڵگە و دابەش نەکردنی دەسەڵاتەکان لەسەر بنەمای دیموکراسی و شارەزای ئەمەشیان بۆ کەمی هوشیاری سیاسی گەراندەوە
• دەسەڵات ئەو معریفەی دەوێت کە بتوانێ پروپاگەندەی بۆ بکات
• پێویستی بوون بە " هێز " لە جیاتی عەقڵ
• رۆشنبیران لەو بروایەن کە دەسەڵات لە هەرێمی کوردستان رێچکەی دامەزراوەی وەرنەگرتووە بۆیە پرۆژە و عەقڵی رۆشنبیر لە پشت حکومەت و کاری بەڕێوەبردن و دەسەڵاتەوە نیە ، بەڵکو لەسەر میزاجی شخصیە و حزبی بەرێوە دەچێت
• دیدی حزب بۆ رۆشنبیر وەکو ئامرازێك بۆ پروپاگەندە و دابەشبوونی رۆشنبیران بەسەر دەسەڵات و ئۆپۆزیسیۆن و بەکارهێنانی رۆشنبیران لە ململانێ سیاسیەکان.
• هەروەها نەبوونی سیستەمێکی یەکسانخوازە کە تێدا هەموو

هاوڵاتیان لە ماف و ئەرکدا یەکسانبن و نەهێشتنی گەندەڵی لە بواری بەڕێوەبردنی دامەزراوەکانی کۆمەڵگە و نەبوونی شەفافیەت لە بەڕێوەبردن .

هەر بۆیە وەکو لە بۆچوونی بەشێك لەوانەی کە لە کێڵگەی توێژینەوەکەماندا بوون ، بۆمان روونبووە کە کۆمەڵێك هۆکار لە پشت دروستبوونی ئەو بۆشاییانەن کە لە نێوان رۆشنبیران و دەسەڵات دایە ، گەیشتین ئەو کە لە هەرێمی کوردستان ، ئەو بۆشاییە لە نێوان رۆشنبیرانی سەربەخۆ و بێ لایەن زیاتر فراوانتر دەبێت وەك لەوەی رۆشنبیرانی لەگەڵ دەسەڵاتن ، پێمان وایە ئەگەر گفتوگۆی کراوەو دیموکراسیانە لە نێوان رۆشنبیران بەگشتی و دەسەڵاتی سیاسی بەتایبەتی هەبێ ئەوا چوارچێوەی ئەو بۆشاییانە کەمتر دەبێتەوە .
پەیوەندیی نیوان رۆشنبیر و دەسەلات لە هەرێمی کوردستان ئەو کاتە تەندروست دەبێت کە دیالۆکی راستگۆیانە لە نێوان رۆشنبیران بە جیاوازی بیروڕایان و هەڵویستیان لەگەڵ دەسەڵات و حزبە سیاسیەکان دا هەبێت.
بۆیە بۆ ئەوەی پەیوەندییەکی تەندروست دروست بێت گرنگە رۆشنبیران بەشداری لە بڕیارە سیاسیەکاندا بکەن و دەسەڵاتیش بە جیاوازی بیرو رایان لە خۆیان نزیك بکاتەوە بە مەبەستی بە عقڵانی کردنی سیاسەتی مەدەنیانە لە بەڕێوەبردنی دەسەڵات ، لە هەمانکاتدا رۆشنبیرانیش دەتوانن رۆڵی خۆیان بگێرن.

لە ئەنجامی توێژینەوەکەمان گەیشتینە ئەوەی سەرچاوەی بۆشایی نێوان رۆشنبیر و دەسەڵات لەوەوە هاتووە
1- تێوەگلاندنی سیاسەت لە هەرێمی کوردستان لە حوکمی کلیبتۆکراتی واتا "چەتەسالاری" و گەندەڵی و نەبوونی شەفافیەت لە کاروباری ئیدارییدا .
2- مۆنۆپۆڵکردنی سیاسەت لەلایەن نوخبەیەکی سیاسی یەکجار بچوك کە هەموو سیفەتێکی دیموکراسیانەی لە سیاسەت سەندۆتەوە .
3- رۆشنبیران ئەرکی سەرەکی خۆیان ئەنجام نادەن و دەچنە شەڕی سیاسیەکانەوە و رەخنە بەجێدێڵن و وەك ئۆپۆزیسیۆنێك رەفتار دەکەن ، ئەمە وا دەکات رۆشنبیرانی سەربەخۆ بێلایەنی خۆیان لە دەست بدەن ، ئەگەر رۆشنبیرێکی هەقیقی بێت لە ئەرکی سەرەکی خۆی دوور ناکەوێتەوە و ناچێتە شەڕی سیاسیەکانەوە ، بۆیە ئەم کەسانە زیاتر لە ئەکتەری رۆشنبیریەوە نزیکن نەك رۆشنبیر .
4- ناڕەزایی بوونی رۆشنبیران لە مۆدیلی ئەو دەسەڵاتەی کە هەیە لەگەڵ دەرهاوێشتەکان و رەخنەی توندیان لە نوخبەی سیاسی و

دەسەڵاتداران ، بەشێ لە ڕۆشنبیران بە تایبەتی بۆ لایەنەکان لەگەڵ دەسەڵاتدا تا ڕادەیەکی بەرچاو وەکو دوو ڕیانیان لێ هاتووە ئەوان ڕەخنەی توند لە دەسەڵاتدا دەگرن و دەسەڵاتیش لەڕێی هەوڵی ناو زەراندن و پەنابردنە بەر دادگا بەرپەرچی بەشێ لەو هێرشانە دەدنەوە .

5- لاوازی پێکەوە ژیانی دیموکراتیانە ، واتا لاوازی کولتوری دیموکراتیانە و شێوازی گفتوگۆی نێوانیان لە روو بەرووبوونەوەی کێشەکان و چۆنیەتی چارەسەرکردنیان .

سەربەخۆییەکی بێ دەوڵەت … د. شەونم یەحیا

لە ڕوانگەی " توماس هۆبز" ەوە دەوڵەت دروستکراوی دەستی تاکە لە ئەنجامی گرێبەستی کۆمەڵایەتی ، دەتواندرێت دەوڵەتێکی عەقڵانی بونیادبدرێت ، عەقڵانیبوون بەرهەمی لۆژیکە ، عەقڵ پێوەری راستی یە و تاکە سەرچاوەی مەعریفەیە لە جیاتی هەست ، هۆبز هەوڵی دۆزینەوەی پرنسیپەکانی عەقڵانی دەدا کە سیاسەتێکی مەدەنیانەی لەسەر بونیاد بنێ ، وەکو چۆن لای کانت تیۆری ڕەوشتی سیاسی لەسەر بنەمای تێگەیشتن بۆ سروشتی مرۆڤ دامەزراوە.

بەڕای هۆبز "مرۆڤەکان لە دۆخی بێ دەوڵەتی دا چارەنوسیان وونە ، واتا تەنیا لەناو دەوڵەتدا مرۆڤەکان چارەنوسیان گەشە دەکات " چونکە لای ئەو بەرلە دروستبوونی دەوڵەت ، کۆمەڵگەی مەدەنی لە دۆخی سروشت دایە. بەپێ ئەو تیۆرە بێت هەرێمی کوردستان ئێستا لە دۆخی سروشتدا ، چونکە نە دەوڵەتە و نە لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی هەقیقی دایە ، ئەمڕۆ دەوڵەتی زۆرینەی شیعە لە عێراق مانای دەوڵەتی هەقیقی و دەوڵەتی هاوڵاتیان ناگەیەنێت.

هەروەها لە تێزەکەی هیگل دا " دەوڵەت بەرزترین قۆناغی گەشەسەندی کۆمەڵە لەم دۆخەدا مرۆڤەکان پێوەرە ڕەوشتیەکان بەرامبەر بە یەکتر پەیرەو دەکەن ، چونکە هەر تاکێك بە تاکێکی دیکەوە بەستراوەتەوە، دەوڵەت بۆ پاریزگاریکردن لە موڵکداری تایبەت دروست دەکرێت، " بەلای هێگل لە دۆخی دەوڵەتبووندا تاك بە ئازادی دەگات " پێم وایە

مەرج نیە تاك لە هەموو فۆرمی دەوڵەتبووندا بە ئازادی بگات ، یەکەم شت ئازادی بریتیە لە گۆران کە بەسەر ژیانی تاك بەشێوەیەکی تایبەت و کۆمەڵ بەشێوەیەکی گشتی دا دێت ،چونکە لە دەوڵەتی ناعقڵانی و دکتاتۆری و دەسەڵاتی تاکڕەیدا هاوڵاتیان ئازاد نین ، دەکەونە ژێر کۆنترۆلی یاساکانی ئەو دەوڵەتە و سانسۆر بەسەر تەواوی دامەزراوەکان و ژیانی هاوڵاتیاندایە ،هەوەها دەڵێی "تاك دەبێت پەیڕەوی تەواو لە دەوڵەت بکات، " لێرەشدا دووبارە مرۆڤ ئازادی خۆی لەدەست دەدات بەتایبەتی ئەگەر یاساکان لەگەل پێداویستیەکانی ئەو نەبێت ، چونکە ئەوەی دەوڵەت و هاوڵاتی بەیەکەوە دەبەستێتەوە یاساکانە لە چوارچێوەی ئەو دەوڵەتەدا .

ئازادی تاك جیاوازە لە سەربەخۆی و سەربەخۆیش لە دەوڵەت ، ئەگەر جی لە هەندێ حاڵەتدا پەیوەندیەکی دیالیکتیکی بەیەکەوە گرێیان دەدات. ئازادی بریتیە لە گۆران بەسەر ژیانی هاوڵاتیان بەرەو دۆخێکی باشتر ، سەربەخۆی کاتی دەرچوونی کۆمەڵە لە دۆخێکی دیاریکراودا ، سەربەخۆی حاڵەتی بە کۆمەڵە ج لە چوارچێوەی هەرێمێك یان دەوڵەتێکی دگیرکراوە بێت ، زۆر بە دەگمەن هەندێ لە وڵاتان دوای سەربەخۆیان بەرەو دیموکراسی و ئازادی و ڕێزگرتن لە بۆچوون و مافی هاوڵاتیان چوونە، وەکو فردریك فون هایك زانای نەمسایی دەڵێ" ڕۆژی سەربەخۆی مەرج نیە لای هەموو میللەتێك ڕۆژی خۆشی و بەختەوەری و شانازیکردن پێ یەوە بێت"
ئەمەش بۆمان روون دەبێتەوە کە سەربەخۆی شتێکەو دەوڵەتی شتێکی دیکەیە، وەکو بادیۆ دەڵێ" سەربەخۆی مانای دەوڵەت ناگەیەنێت " کەواتە دەوڵەت دوای سەربەخۆی دێت، دەوڵەت قۆناغی دوای سەربەخۆییە کە ئەمەش یان دەوڵەتیکی هەقیقی یان دڕینەی لێ دروست دەبێت. دەوڵەتی سەربەخۆش بەمانای دەوڵەتی هەقیقی یان عقڵانی ناێت.
وڵاتانی کەنداو بۆ نموونە دەوڵەتی سەربەخۆیان هەیە ، بەڵام ئەکتەری کۆمەڵایەتی وابەستەیە بە کۆمەڵێ عورف و عادات و ئاین کە زحمەتە بتوانێ بە ئاسانی لێ دەرباز بێ. ئەو هەست دەکات ئازاد نیە لە ژیانی روو بەرووی کۆمەلێك بەربەستی (سیاسی یان کۆمەڵایەتی یان ئابووری) دەبێتەوە ئازادی تاك شتێکی زۆر تایبەتە ، ئەمەش لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ یەکێکی دیکە دەگۆڕدرێت بۆنموونە لەوڵاتە سەرمایەدارەکان بەشێوەیەکی جیاواز تر ئابووری هەیمەنە کردۆتە سەر ئازادی هاوڵاتیان.

لە دۆخی ئیستای هەرێمی کوردستان گرنگە ئەو تێرمانە زیاتر روونبکرێتەوە لەوەی ئێمە سەربەخۆیمان دەوێت ؟ یان دەوڵەت؟ ئەگەر

سەربەخۆیی بێت ئەوا تارادەیەکی زۆریش هەرێمی کوردستان لە رووی دیفاکتۆوە 26 ساڵە سەربەخۆیە و ئیدارەی جیاوازی هەبوو، ئەم دابەشبوونە زۆر بەئاشکرا دیارە هەر نەتەوەیەك لەسەر بنەمای نادادپەروەری و چەوساندنەوە لە دەوڵەتی دگیرکار جیابێتەوە ئەوا جیابوونەوەیەکی شەرعییە ، پێم وایە هەرێمی کوردستانیش لە 1991 وە لە عیرَاق جیابۆتەوە و ئەم جیابوونەوەیش جیابوونەوەیەکی شەرعی یە بەڵام ئەم شەرعییەتەش پێویستی بە دەوڵەتە ئەگەر هەست بەو سەربەخۆیەش نەکەین ئەوا هۆکارەکەی بۆ پارچەبوونی هەرێمی کوردستان لەلایەك و کەمی ئەزموونی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان لەلایەکی دیکەوە کە لە ماوەی ئەم 26 ساڵە نەیانتوانیوە بنەمایەکی ئابووری بەهێز و کەلتوریکی دیموکراسی جوان لەرووی سیاسیەوە پێشکەش بکەن جگە لەوە چوارچێوەی ئەم هەرێمە بە یەکگرتووی بپارێزن و سیاسەتیکی دیاریان هەبێت چونکە هەرێمێکی یەکگرتوو نەبووە لە ماوەی ئەم 26 ساڵە نەتوانراوە سیاسەتێکی دیاریکراویش هەبێت، ئەگەر هەرێمێکی یەکگرتوو بوایە ئیستا سیاسەتێکی روونیشیان دەبوو ئەمەش دەبوو بە بنەمایەکی گرنگ بۆ دروستبوونی دەوڵەت ، هەروەها لە رووی کۆمەڵایەتی تاك لە کۆت و بەندی ترادیسیۆن ئازاد بکات. ئیستا قۆناغی دەوڵەتە ئەگەر بەراستی نیازی بونیادنانی دەوڵەتمان هەبێت ئەم هێزەش پەیوەستە بە ئیرادەی ناوخۆییە .

هەرێمی کوردستان لە دۆخی بێ دەوڵەتیدا یان دەرچوون لە چوارچێوەی دەوڵەت تاك کەوتۆتە دۆخی سەرگەردانی و بواری بەشداریکردنی لە ژیانێکی فروانتر کەمتر بۆتەوە ، پێم وایە هەڵەیەکی زۆر گەورە بوو لە دوای ڕاپەرینی 1991 هەرێمی کوردستان دەست نیشانکرا ، دەبوو یەکسەر کورد خۆی یەکلا کردبایەوە ، و دەوڵەتی کوردستانی دابمەزراندایە و خاوەن دەستوری خۆی بوایە ، بۆ ئەوەی هاونیشتمانانی دووچاری سەرگردانی نەبن .
بەلای هیگل تاك لە دەرەوەی کۆمەڵگا و دەوڵەت هیچ نرخێکی نیە ” کەواتە بوونی تاك پەیوەستە بوونی دەوڵەتەکەیەوە.
ئەو کاتەی کە هاتمە دەرەوە زیاتر بۆم روونبووە کە دەوڵەتی بە هێز و عقڵانی ، چەندە کاریگەری پۆزەتیڤی لەسەر ئەکتەرە کۆمەڵایەتیەکانی دروست دەکات ، بە پێچەوانەوە دەوڵەتی لاواز و گەندەڵ و دواکەوتوو کاریگەری نیگەتیڤ لەسەر ئەکتەرەکانی هەیە.

ئەمرۆ ئەمریکی یەك خۆی زۆر لە بەریتانیەك بە بەهێز تر دادەنێت و بەریتانیەك لەبەرامبەر ئەلمانێك و ئەلمانێك لە بەرامبەر فەرنسیەك و تا دەگاتە بۆ نموونە عەرەبێك ، ولاتانی عەرەبی لەبەرامبەر

رۆژئاواییەکاندا ، خۆ ئەوان خاوەنی دەوڵەتی خۆیانن بەڵام بۆ چی هەستەی پلە دوویی لەلای ئەوان هەیە ؟ چونکە ئەکتەری کۆمەڵایەتی ئەوان هیشتا لە ژێر هەیمەنەی داب و نەریت و ئاینن ، خێڵ و مەزهەبی کۆنترۆلی تواناکانی ئەوانی کردووە، هاوڵاتیەکی ئازاد نین هەرچەندە دەوڵەتێکی سەربەخۆشیان هەیە. تاکی ئازاد دەوڵەتی سەربەخۆ و بەهێزت بۆ بونیاد دەنێ ، چونکە کوێلە و رێبێت ناتوانێت دەوڵەتێکی بەهێز و حەقیقیت بۆ بونیاد بنێت.

بۆ نموونە بۆچی ئەمڕۆ هاوڵاتیانی عیراق و سوریا کۆچ دەکەن؟ ئەوان بەروە دەوڵەت کۆچ دەکەن ، هەرچەندە ئەم دەوڵەتە بێگانە یان عەلمانی یش بێت ئەوان قبوڵیانە ئەگەر چی ئەوان موسلمانن. تەنانەت ژیانی خۆیانیش دەخەنە مەترسیەوە بۆ گەیشتن بە دەوڵەت، لێرەدا ئەو پرسیارەمان لا دروست دەبێت دەوڵەت هەقیقی پێش دەوڵەتی ئاین یان نەتەوەیە ؟
ئەمڕۆ ئەوان پەنا بۆ ئەو دەوڵەتە دەبن کە هاوڵاتیبوون تێدا سەروەرە ، چونکە ئەگەر دەوڵەتی هەقیقی نەبوو ئەوا نە سەربەخۆی نەتەوە نە ئاین دەبێت، ئەمەبەو مانایەیە کەهاوڵاتیان لەناو دەوڵەتدا ناوکەونە دەرەوەی مێژوو، دەوڵەتبوون واتا بەشداری هاوڵاتیان لە ژیانێکی فراوانتر ، بەڵام نە هەموو جۆرە دەوڵەتێك بەڵکو دەوڵەتی هەقیقی.

د. شەونم یەحیا
دکتۆرا لە فەلسەفەی کۆمەڵناسی – زانکۆی سۆربۆن پاریسی یەك